

Представлено дослідження актуальних проблем економічної теорії, страхування, управління ризиками, пере-страхування, державного управління, міжнародної економіки, економіки підприємства, менеджменту, маркетингу, управління інвестиціями, теорії фінансів, банківської справи, статистики та шляхи й засоби їхнього розв'язання.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

The journal covers a range of research topics in economic theory, insurance, risk management, reinsurance, public administration, international economics, business economics, management, marketing, investment management, theory of finance, banking, statistics, the ways and means of solving these problems.

For researchers, practitioners, teachers and students.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	А. І. Ігнатюк, д-р екон. наук, проф.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	О. В. Булкот, канд. екон. наук, доц., відп. ред. (Україна); С. Х. Аггелопулос, д-р екон. наук, доц. (Греція); Х. Алпас, д-р екон. наук, проф. (Туреччина); В. Д. Базилевич, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна); Х. Батзіос, д-р фіз.-мат. наук, проф. (Греція); Х. Я. Башев, д-р екон. наук, проф. (Болгарія); І. Бостан, канд. екон. наук, проф. (Румунія); К. Віталє, д-р екон. наук, проф. (Хорватія); В. Гідрайтіс, д-р екон. наук, проф. (Литва); Н. І. Гражевська, д-р екон. наук, проф. (Україна); Г. Друтейкіне, д-р екон. наук, проф. (Литва); Г. Заротіадіс, канд. екон. наук, доц. (Греція); М. Зінельдін, д-р екон. наук, проф. (Швеція); А. Е. Крочі, д-р екон. наук, проф. (Італія); Г. І. Купалова, д-р екон. наук, проф. (Україна); І. О. Лютий, д-р екон. наук, проф. (Україна); З. Мосад, д-р екон. наук, проф. (Швеція); А. Москардіні, д-р фіз.-мат. наук, проф. (Велика Британія); Т. О. Мурована, канд. екон. наук, доц. (Україна); С. Натє, канд. екон. наук, проф. (Румунія); С. В. Науменкова, д-р екон. наук, проф. (Україна); Р. В. Пікус, канд. екон. наук, проф. (Україна); В. Поліменіс, д-р екон. наук, проф. (Греція); О. Д. Рожко, д-р екон. наук, проф. (Україна); Р. С. Сербу, канд. екон. наук, проф. (Румунія); М. В. Ситницький, д-р екон. наук, доц. (Україна); А. О. Старостіна, д-р екон. наук, проф. (Україна); Е. Стойка, канд. екон. наук, доц. (Румунія); Г. О. Харламова, д-р екон. наук, доц. (Україна)
Адреса редколегії	к. 701, економічний факультет, вул. Васильківська, 90-а, м. Київ-22, 03022, Україна ☎ (38044) 521 32 27; E-mail: bulletin.economics@knu.ua Web: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua
Затверджено	Вченою радою економічного факультету 18.10.2022 (протокол №93)
Атестовано	Внесено до Списку друкованих періодичних видань, що входять до Переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") Наказом Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409
Зареєстровано	Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19866-9666ПР від 29.04.13
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28
Журнал входить до наукометричних баз / Abstracted and Indexed:	ERIH PLUS, OUCI, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, RepEc, Index Copernicus (ICV 2021 = 100), OCLC WorldCat, CrossRef, J-Gate, Microsoft Academic Search, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Registry of Open Access Repositories (ROAR), The Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR), IDEAS, EconPapers, Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv, National Library of Ukraine Vernadsky, DOAJ, ProQuest, CitEc, RedLink, Infobase (India), Researchbib (Japan), MIAR (Spain) (ICDS = 6,5), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Social Science Research Network, Scientific Indexing Services, Open Academic Journals IndexGIGA Information Centre, Cabell's etc.

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2667

ECONOMICS

3(220)/2022

Established in 1958

The journal covers a range of research topics in economic theory, insurance, risk management, reinsurance, public administration, international economics, business economics, management, marketing, investment management, theory of finance, banking, statistics, the ways and means of solving these problems.

For researchers, practitioners, teachers and students.

Представлено дослідження актуальних проблем економічної теорії, страхування, управління ризиками, пере-страхування, державного управління, міжнародної економіки, економіки підприємства, менеджменту, маркетингу, управління інвестиціями, теорії фінансів, банківської справи, статистики та шляхи й засоби їхнього розв'язання.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

CHIEF EDITOR	Anzhela Ignatyuk, Dr of Economics, Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Oksana Bulkot, PhD in Economics, Ass. Prof., Executive Editor (Ukraine); Stamatis Aggelopoulos, Dr of Economics, Prof. (Greece); Hami Alpas, Dr of Economics, Prof. (Turkey); Victor Bazylevych, Dr of Economics, Prof., Active Corresponding Member of Ac. of Sci. (Ukraine); Christos Batzios, Dr of Physical and Mathematical Sci., Prof. (Greece); Hrabrin Bachev, Dr of Economics, Prof. (Bulgaria); Ionel Bostan, PhD in Economics, Ass. Prof. (Romania); Ksenia Vitale, Dr of Economics, Prof. (Croatia); Vincent Gidraytis, Dr of Economics, Prof. (Lithuania); Nadezhda Grazhevskaya, Dr of Economics, Prof. (Ukraine); Gretta Druteikiene, Dr of Economics, Prof. (Lithuania); Grigoris Zarotiadis, PhD in Economics, Ass. Prof. (Greece); Mosad Zineldin, Dr of Economics, Prof. (Sweden); Elisabetta Croci Angelini, Dr of Economics, Prof. (Italy); Galyna Kupalova, Dr of Economics, Prof. (Ukraine); Ihor Lyutyty, Dr of Economics, Prof. (Ukraine); Alfredo Moscardini, Dr of Physical and Mathematical Sci., Prof. (UK); Tetiana Murovana, PhD in Economics, Ass. Prof. (Ukraine); Silviu Nate, PhD in Economics, Prof. (Romania); Svitlana Naumenkova, Dr of Economics, Prof. (Ukraine); Ruslana Pikus, PhD in Economics, Prof. (Ukraine); Vassilis Polimenis, Dr of Economics, Prof. (Greece); Oleksandr Rozhko, Dr of Economics, Prof. (Ukraine); Răzvan Sorin Șerbu, PhD in Economics, Prof. (Romania); Maksym Sitnicki, Dr of Economics, Ass. Prof. (Ukraine); Alla Starostina, Dr of Economics, Prof. (Ukraine); Eduard Stoica, PhD in Economics, Ass. Prof. (Romania); Ganna Kharlamova, Dr of Economics, Ass. Prof. (Ukraine)
Editorial address	off. 701; Faculty of Economics, 90-A, Vasyl'kivska str., Kyiv, 03022, Ukraine; ☎ (38044) 521 32 27; E-mail: visnuk.econom@knu.ua Web: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/index.php/en/
Approved by	The Academic Council of the Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (Minute #3 of 18 October 2022)
Accreditation	Listing in the Periodicals List, which is included in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category "B") Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 03/17/2020 # 409
Registration	SRSU. Registration certificate KV No. 19866-9666PR dated 29.04.13
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register ДК № 1103 від 31.10.02
Address of publisher	14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

Заваженко А. Концептуальні підходи державної політики подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем	5
Колот А., Герасименко О. Темпоральність у координатах соціально-трудоного розвитку-XXI: природа та драйвери трансформації	12
Новокрещенова Д. Ефективність чинної системи оплати праці в державному секторі	22
Пальян З., Виноградова Д., Виноградова М. Демографічна ситуація в Україні: другий демографічний перехід та невизначеність	32
Фаталієва А.-Н., Шамайда Д. Застосування моделей, що враховують механізм вибування та метод переломної точки в соціальних дослідженнях	41
Шефер К., Зігфрід П. Аналіз і оцінювання процесів цифровізації продажів у автосалонах	46
Шморгун І. Стале міжнародне портфельне інвестування: поняття та особливості	54
Додаток 1 Анотація та література (латинізація)	59
Додаток 2 Інформація про авторів	66

CONTENTS

Zavazhenko A. Public Policy Conceptual Approaches to Overcoming Institutional Dysfunctions of Modern Economic Systems.....	5
Kolot A., Herasymenko O. Temporality in the Coordinates of the 21 st Century Social and Labor Development: the Nature and Drivers of Transformation	12
Novokreshchenova D. Efficiency of the Current System of Remuneration in the Public Sector	22
Palian Z., Vynohradova D., Vynohradova M. Demographic Situation in Ukraine: the Second Demographic Transition and Uncertainty	32
Fataliieva A.-N., Shamaida D. The Application of Pattern Mixture Models and Tipping Point Analysis in Social Research	41
Schäfer C., Siegfried P. Analysis and Evaluation of Digitization of Sales Processes in Car dealership	46
Shmorhun I. Sustainable International Portfolio Investment: Concepts and Characteristics.....	54
Annex 1 Extended abstract in English and References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription	59
Annex 2 Information about Authors (Meta-Data)	66

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПОДОЛАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ДИСФУНКЦІЙ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Присвячено дослідженню концептуальних підходів, покладених в основу державної політики подолання інституційних дисфункцій сучасних господарських систем. Проаналізовано теоретичне підґрунтя механізму реалізації деструктивного впливу неефективних інституцій на економічні системи та особливостей здійснення інституційного вибору індивідами між альтернативами. Описано практичний досвід інституційного реформування у різних країнах у контексті здійснення державної політики з протидії неефективним інституціям та визначено ефективність цих заходів на основі додаткового аналізу статистичних даних за останні роки. За результатами дослідження обґрунтовано науково-практичні рекомендації щодо подолання інституційних дисфункцій як складової частини стратегії реформування національних економік.

Ключові слова: сучасні економічні системи; інституційне середовище; інституційні зміни; інституційні дисфункції; неефективні інституції.

Постановка проблеми. Загальновізнано, що проблематика подолання інституційних дисфункцій є вкрай неоднозначною, оскільки інституційні аномалії можуть виникати та існувати в кожному інституційному середовищі. Інституційні дисфункції трактуються як порушення ефективного функціонування будь-якої інституції або ж системи інституцій переважно якісного характеру [4, с. 5]. Вони не є абсолютно новим явищем для економічних систем, але при цьому саме ступінь їхнього деструктивного впливу на економічні відносини є визначальним фактором, що актуалізує питання пошуку шляхів протидії аномаліям із застосуванням методів інституційного реформування. Зазначена проблема є особливо актуальною і для економіки України, яка характеризується розбалансованістю інституційного середовища з численною кількістю дисфункцій, що сповільнюють розвиток вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що окреслена тематика є актуальною теоретичною проблемою в межах досліджень нової інституційної теорії. Загалом усі праці з проблематики інституційних дисфункцій можна поділити на три окремі блоки: проблеми виникнення інституційних дисфункцій, особливості їх закріплення та існування, шляхи їх подолання. Особливе місце серед цих блоків посідає саме останній, який обґрунтовує практичні шляхи протидії деструктивному впливу інституційних дисфункцій на розвиток економічних систем.

Проблеми інституційного розвитку економічних систем є складовою частиною мейнстріму сучасної економічної думки. При цьому увагу багатьох вітчизняних (В. Бодров, Т. Гайдай, Н. Гражевська, А. Гриценко, Л. Дейнеко, В. Липов, Г. Пилипенко, В. Тарасевич) і закордонних дослідників (Д. Ассемоглу, О. Вільямсон, Т. Егертсон, Кр. Хартвел, Дж. Ходжсон) привертають проблеми пошуку шляхів подолання інституційних дисфункцій економічних систем і роль держави в цих процесах.

Базисну основу дослідження інституційного розвитку та аналізу інституційних дисфункцій заклав Д. Норт. При цьому вчений спирався на фундаментальне припущення про те, що "історія має значення", оскільки пройдений суспільством історичний шлях детермінує подальшу траєкторію економічного розвитку, обмежуючи таким чином набір альтернатив [6]. На думку Кр. Хартвела, дослідження інституційного змісту, особливостей реалізації і суперечностей державного має не лише теоре-

тичне, але й вагоме науково-практичне значення [13], відтак науковець активно досліджував інституційний зміст, особливості реалізації, проблеми й суперечності економічних реформ у процесі становлення, функціонування і розвитку ринків у перехідних економіках. Л. Гуїсо у своєму дослідженні приділяє увагу шляхам подолання інституційних дисбалансів, які виникають у процесі поступової економічної інтеграції [12], а А. Пракаш зазначає, що необхідність пошуку ефективних способів протидії інституційним дисфункціям обумовлена тим, що їхній деструктивний вплив зростає у міру того, як все сильніше активізуються глобалізаційні процеси в сучасному світі [14].

Виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми Незважаючи на ґрунтовні дослідження закордонних та вітчизняних фахівців у цій сфері, до цього часу залишаються невизначеними та дискусійними багато аспектів зазначеної проблематики, зокрема шляхи подолання інституційних дисфункцій. У цьому контексті дослідження концептуальних підходів державної політики подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем із метою обґрунтування пріоритетних напрямів їх інституційного реформування є нагальним завданням економічної науки та господарської практики. Отже, **метою дослідження** є розкриття особливостей здійснення інституційного вибору індивідами та формування на цій основі змісту концептуальних підходів державної політики до подолання інституційних дисфункцій. Об'єктом дослідження є комплекс інституційних заходів держави щодо протидії інституційним дисфункціям. Предметом дослідження є концептуальні підходи, покладені в основу державної політики подолання інституційних дисфункцій.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження служили загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема теоретико-методологічні новації сучасної інституційної теорії, предстваники якої спираються на базові положення теорії інституційних змін. У процесі дослідження автором застосовано міждисциплінарний, компаративний та статистичний аналіз, а також системний підхід разом з використанням табличних та графічних методів візуалізації даних. На початку статті було висвітлено особливості здійснення деструктивного впливу інституційних дисфункцій на сучасні економічні системи та розкрито основу здійснення індивідами інституційного вибору. На основі цього автор обґрунтовує напрями подолання інституційних дисфункцій, спираючись

на досвід інституційного реформування різних країн. На завершення статті за результатами проведеного аналізу, обґрунтовано практичні рекомендації стосовно інституційних трансформацій вітчизняної економіки.

Виклад основного матеріалу. Особливістю негативного впливу інституційних дисфункцій на інституційне середовище є зменшення загального рівня витрат (трансакційних, фінансових тощо) окремої групи бенефіціарів інституційної дисфункції, що призводить до нерівномірного збільшення цих же витрат для соціуму загалом. Варто наголосити, що різниця між зазна-

ченими показниками є вкрай нерівномірною, що проявляється в тому, що загальний рівень витрат для громадськості перевищує будь-які отримані індивідуальні вигоди окремих суб'єктів господарювання. Це призводить до того, що інституції не можуть повноцінно виконувати свою головну функцію – економію трансакційних витрат і, як наслідок, описане спричинює наростання розбалансованості інституційного середовища [3, с. 5]. Як головний деструктивний наслідок існування інституційних дисфункцій знижується загальна ефективність інституційного середовища (рис. 1).

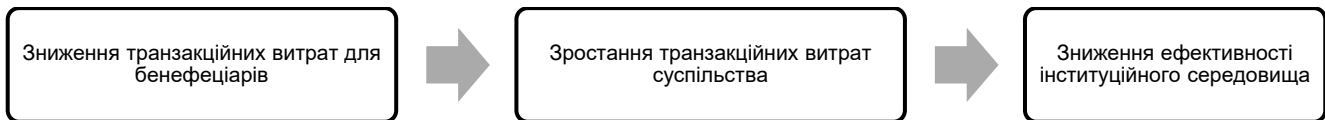

Рис 1. Деструктивний вплив інституційних дисфункцій на інституційне середовище економічної системи

Джерело: розроблено автором на основі [3, с. 5].

На нашу думку, концептуально доречним є ототожнення інституційних дисфункцій з неефективними інституціями. Якщо взяти до уваги той факт, що інституційні дисфункції не підвищують загальний рівень інституційної ефективності, а тільки зменшують його, то, відповідно, вони не створюють додаткової інституційної "вигоди" або ж стимулів для розвитку, тобто цілком виправдано можуть синонімізуватися з неефективними інституціями [8].

Передумови аналізу способів подолання інституційних дисфункцій передбачають наявність певного переліку теоретичних обмежень. Ці обмеження полягають у необхідності здійснення вибору для індивіда між двома можливими альтернативами: неефективною та ефективною інституціями. При цьому розподіл інституцій на ефективні та неефективні можливий лише з точки зору інституційної системи загалом, а не з погляду окремого індивіда. Варто враховувати, що цей вибір індивіда є обмежено раціональним або ж він індивідуально вирішує, як поводитися за певних обставин під час обрання, виходячи з набутих знань, навичок, доступу до інформації та ступеня її повноти, обмеженості часу тощо. Вибір кожної з можливих альтернатив здійснюється за рахунок самостійної оцінки обсягу трансакційних витрат, яких знає індивід, обравши один і одночасно відмовившись від іншого варіанта. Ідеться про здійснення попереднього компаративного аналізу та обирання "найкращого" варіанта, пов'язаного, на думку індивіда, з меншим рівнем витрат і більшими вигодами.

Ураховуючи наявні теоретичні напрацювання в межах як класичної, так і сучасної поведінкової економічної теорії, слід наголосити на необхідності врахування того факту, що, здійснюючи вибір з декількох можливих альтернатив, індивід послуговується більше власними егоїстичними інтересами, аніж суспільними [15]. Хоча інституційна економічна теорія онтологічно практично не збігається з

поведінковою економікою, однак може запозичити це положення та інтерпретувати його як твердження про те, що користувачі інституційної дисфункції перейдуть до моделі поведінки в межах правового поля лише за умов, коли сума трансакційних витрат переходу виявиться меншою за витрати функціонування чинної неефективної норми без урахування можливої суспільної вигоди і витрат.

Зазначене твердження є важливим в контексті розуміння теоретичного підґрунтя наявних розбіжностей у концепціях людської поведінки, які беруться за основу в межах різних течій економічної теорії, оскільки індивідуальний егоїстичний інтерес не є притаманним для людини соціальної (*homo sociologicus*), яка часто представлена в наукових працях як синонім людини інституційної (*homo institutus*). При цьому такий егоїзм є головною ознакою класичної концепції людини економічної (*homo oeconomicus*). Тобто це чи не єдиний поведінковий аспект за яким людина інституційна, що згідно з основою теоретичного підходу під час здійснення вибору перебуває під впливом інституційних чинників (правових, культурних тощо) і є основою досліджень інституційної економічної теорії, споріднюється з класичним прикладом людини економічної і розходиться зі згадуваною людиною соціальною [1, с. 13] (рис. 2).

Описане явище не є чимось абсолютно новим, оскільки сучасна інституційна теорія поєднує елементи неокласики, де концепція людини економічної отримала своє друге дихання, та елементи традиційного інституційного аналізу [2 с. 112]. Таким чином, за описаним поведінковим аспектом протиставлення суспільного та індивідуального інтересів, людина інституційна може повністю знехтувати загальною інституційною ефективністю чи неефективністю інституційного середовища в момент здійснення вибору заради задоволення власних інтересів.

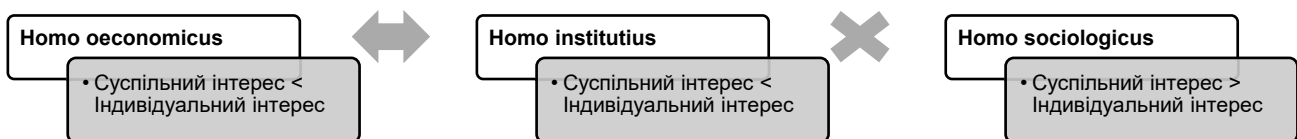

Рис 2. Співвідношення суспільних та індивідуальних інтересів у теоретичних концепціях людської поведінки

Джерело: розроблено автором на основі [1; 6; 14].

Варто наголосити на тому, що вигоди від ефективної інституції є прямо пропорційними втратам від неефективної інституції, тоді як втрати від ефективної інституції мають аналогічну залежність із вигодами неефективної, тобто вони протиставляються. При цьому перевагу під час здійснення вибору індивід надасть інституції, сукупний ефект (більший рівень вигоди та менший рівень втрат) якої буде переважати альтернативний варіант.

Зауважимо, що описане раніше фокусування індивідів на власних егоїстичних інтересах та попереднє оцінювання ними вигоди та втрат від альтернативних інституцій підкреслює особливе значення держави, здатної до впливу на формування варіантів вибору. Остання як

головний агент інституційних перетворень під час розроблення та реалізації соціально-економічних реформ має брати до уваги не тільки зміни загального суспільного ефекту від них, але й сприйняття цих реформ окремими економічними агентами в контексті їхнього позитивного чи негативного впливу на зміни індивідуального рівня трансакційних витрат та зміни вподобань у бік ефективної чи неефективної норми.

Ураховуючи вищезазначене, можна сформулювати напрями інституційних перетворень, відображених в економічній політиці держави, що мають на меті скорочення негативного впливу інституційних дисфункцій на національну економіку (рис. 3):

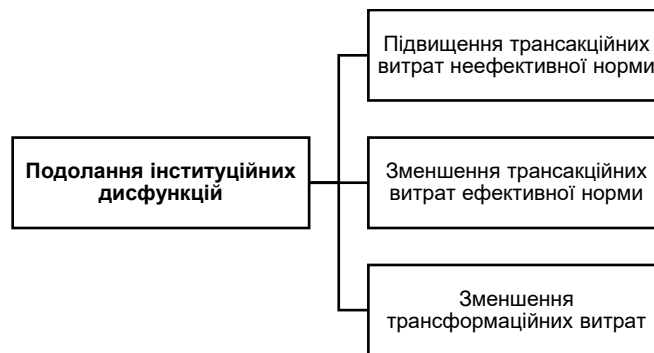

Рис 3. Напрями подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем

Джерело: розроблено автором.

Це:

- (1) збільшення трансакційних витрат неефективної норми;
- (2) зменшення трансакційних витрат альтернативної ефективної норми;
- (3) зниження трансакційних витрат переходу від неефективної до ефективної норми.

Варто наголосити на тому, що описані напрями подолання інституційних дисфункцій можуть реалізовуватися як інституційні перетворення відокремлено один від одного, тобто поступово з урахуванням отриманих результатів і за необхідності із застосуванням коригування, а також і комбіновано для досягнення кумулятивного ефекту та економії часу.

Практика реалізації інституційних реформ у різних країнах світу демонструє, що найлегшим шляхом реалізації першого напрямку подолання інституційних дисфункцій або збільшення трансакційних витрат інституційної дисфункції є впровадження санкційного механізму з певним рівнем покарання або ж втрат за дії поза правовим полем. Наприклад, запровадження кримінальної відповідальності, адміністративного покарання або ж звільнення з займаного робочого місця за корупційну діяльність. Такий спосіб протидії неформальним практикам спочатку має на меті збалансувати, а потім і змінити в протилежний бік переваги для індивідів під час здійснення вибору між наявними альтернативами почати використовувати неефективну норму чи перейти до офіційно встановлених "правил гри" таким чином, щоб індивід схилився до другого варіанта дій, оскільки рівень потенційної вигоди від першої альтернативи не обґрунтовував би тяжкість можливих понесених ризиків.

Варто також додати, що сучасне сприйняття санкційного механізму характеризує його через призму покара-

ння окремих міжнародних суб'єктів за дії, які визнані протиправними іншими членами світової економічної спільноти. На нашу думку, зазначений концептуальний підхід є цілком правомірним, однак необхідно додати, що санкції не обмежуються виключно функцією покарання. Вони можуть бути застосовані також для стримування, дозволяючи будь-якому суб'єкту, який хоче вчинити протиправно, оцінити не тільки майбутні вигоди, але й потенційний ризик і втрати наперед, а не тільки постфактум, і за необхідності відмовитися від запланованих протиправних дій.

Водночас варто підкреслити, що санкційні заходи можуть суттєво збільшити й трансакційні витрати на здійснення моніторингу і контролю, а саме:

- наслідком встановлення санкцій може бути збільшення державних видатків на їх запровадження та постійну підтримку;
- санкції, які мають стримувати небажану поведінку індивідів, можуть призвести до її заміщення іншою неефективною нормою;
- не можна виключати ймовірність помилкового використання санкційного механізму. Як наслідок, за цих умов соціальні витрати в результаті покарання невинного суб'єкта будуть тим більшими, чим більш суворим є саме покарання [7, с. 9].

У цьому контексті можна розглянути приклад корупційної взаємодії як неефективної інституції і приклад відмови від її застосування як такої, що є ефективною. Відповідно, для того, аби підвищити трансакційні витрати використання корупційної взаємодії, треба встановити покарання за її використання, яке було б не тільки зіставне з потенційними вигодами, але й значно переважало їх. Аналіз світового досвіду подолання подібних

інституційних дисфункцій свідчить, що інституційні зміни, які відбувалися у Фінляндії, є одним із прикладів ефективного використання санкційного механізму. У результаті використання цього методу країна стала однією із найменш корумпованих у світі. У державі запроваджено кілька нових санкцій, які різняться за своїми наслідками для громадян, від звичайного адміністративного покарання у формі грошового штрафу до кримінальної відповідальності у формі ув'язнення строком не менш ніж чотири роки залежно від рівня суспільної небезпеки від дій, які можуть бути інтерпретовані як корупційна взаємодія.

Іншим прикладом, хоча і радикального, але ефективного застосування санкційних обмежень в цьому ж напрямі є приклад Китаю, де в кінці 1990-х років було введено смертну кару як покарання за будь-який вид хабарництва. Відтак, якщо в 1996 р. згідно з рейтингом сприйняття корупції Transparency International Китай посідав майже останнє 50-те місце з 54 досліджуваних країн із показником Індексу 2,6, то через два роки після запровадження відповідних санкційних заходів ця країна посіла 52 місце з 85 аналізованих країн з показником індексу 3,5. На думку фахівців Transparency International, подібна практика санкційних заходів, хоча і є найбільш

радикальним і безповоротним покаранням для індивідів, постає чи не найбільш ефективним механізмом їх стримування від здійснення протиправної діяльності [10].

Аналіз індексів сприйняття корупції за 2021 рік, наведених у дослідженні Transparency International, у розрізі різних регіонів світу (табл. 1) дозволяє дійти таких висновків:

- найменш корупційним є регіон Західної Європи та ЄС, оскільки середній показник цього регіону становить 66 балів із 100 максимально можливих, при цьому саме в цьому регіоні розташовані 2 країни із 3, які отримали найбільший загальносвітовий показник у 88 балів (Данія та Фінляндія), та найбільший рівень "найгіршого" результату у 42 бали у Болгарії, який, у свою чергу, навіть перевищує середні показники деяких інших регіонів;
- решта регіонів містяться у проміжному інтервалі середнього балу від 33 до 45. Вужчий інтервал від 11 до 19 мають і найменші показники, найгірший загальносвітовий результат має Південний Судан з рівнем показника лише в 11 балів. При цьому інтервал максимальних результатів, на відміну від середніх найменших значень, є доволі широким – від 55 до 88, що свідчить про суттєву диверсифікацію методів протидії корупції в різних регіонах.

Таблиця 1. Індекс сприйняття корупції за 2021 рік для різних регіонів світу

Регіон	Середнє значення	Найкращий результат	Найгірший результат
Американський регіон	43	Канада (74/100)	Венесуела (14/100)
Західна Європа та Європейський Союз	66	Данія, Фінляндія (88/100)	Болгарія (42/100)
Східна Європа та Центральна Азія	36	Грузія (55/100)	Туркменістан (19/100)
Середній Схід та Північна Африка	39	Об'єднані Арабські Емірати (69/100)	Сирія (13/100)
Субсахарська Африка	33	Сейшельські Острови (70/100)	Південний Судан (11/100)
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	45	Нова Зеландія (88/100)	Афганістан (16/100)

Джерело: розроблено автором на основі [10]

Реалізація другого напрямку подолання інституційних дисфункцій економічних систем здійснюється за рахунок зменшення трансакційних витрат ефективною інституцією, яка протиставляється дисфункції. Це може бути досягнуто як шляхом стимулювання або заохочення індивідів до правової форми поведінки або ж шляхом полегшення методів слідування цій нормі. Аналогічно до першого підходу, спрямованого на збільшення трансакційних витрат неефективної норми, головною метою другого підходу є поступове вирівнювання, а потім і зміна вподобань в бік ефективною норми за рахунок зменшення трансакційних рівень витрат, які пов'язані з нею. Практика довела, що найпростішим способом зменшення трансакційних витрат інституції в межах правил гри за рахунок полегшення її слідуванню є зменшення рівня бюрократизації економіки.

У цьому контексті можна розглянути приклад тіньової діяльності як неефективної інституції і приклад офіційного старту підприємницької діяльності як такої, що є ефективною. За цих обставин можливим зразком згаданого зменшення трансакційних витрат можна вважати використання показника мінімального капіталу, необхідного для початку легальної діяльності підприємства. В

європейському регіоні та регіоні центральної Азії вимоги до мінімального капіталу переглядали не менш ніж 16 разів за останні 18 років, або ж майже кожного року. Серед переліку останніх реформ у цій сфері можна взяти до уваги, наприклад, Хорватію, де у квітні 2019 року зменшили вимогу до цього показника практично вдвічі з 10000 кун (близько 1500\$) до 5000 кун (близько 750\$), а в Бельгії цього ж року взагалі вирішили скасувати вимогу до здійснення мінімального платежу в разі створення нових приватних компаній. Як наслідок, обидві зазначені країни змогли покращити свій показник легкості ведення бізнесу (Doing Business), який розраховувався Світовим банком кожного року (станом на 2020 рік організація прийняла рішення тимчасово призупинити публікацію річного рейтингу), у контексті легкості початку бізнес активності, а саме Хорватія посідає 51 місце, а Бельгія зараз посідає 46 місце за цим же показником серед проаналізованих показників 190 країн [11].

Загальна динаміка зміни показника мінімального рівня капіталу для початку підприємницької діяльності за даними річних звітів Doing Business у різних регіонах протягом періоду від 2004 до 2020 року наведена на рис. 4.

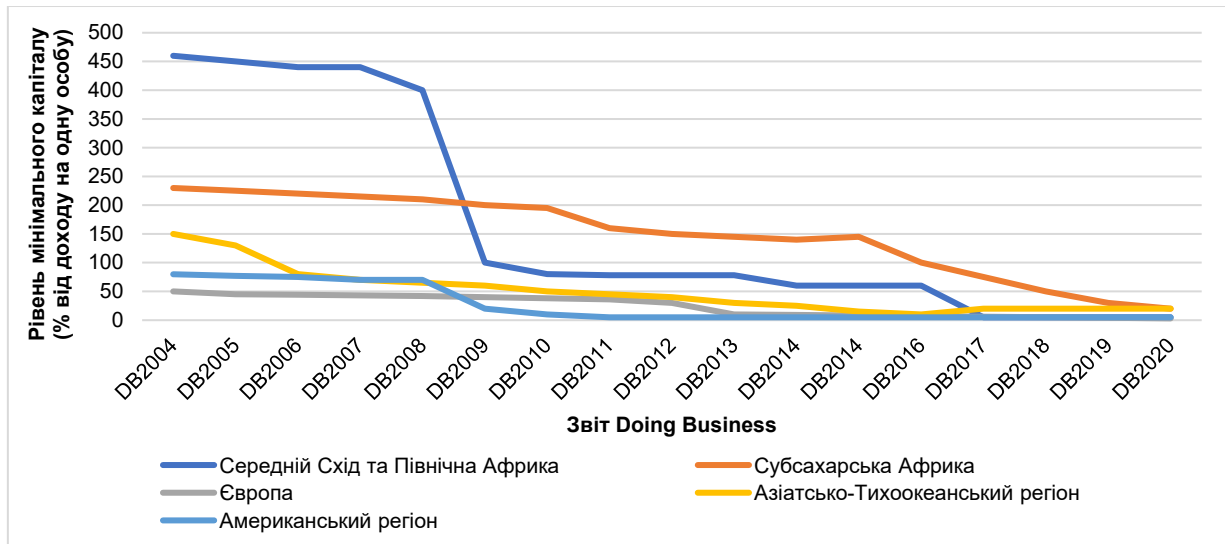

Рис 4. Динаміка зміни рівня мінімального капіталу, необхідного для початку бізнесу в різних регіонах (2004–2020 рр.), % від доходу на одну особу

Джерело: розроблено автором на основі [11].

Графічно відображені дані, які акумульовані Світовим банком, підтверджують наявність загальносвітової тенденції до зменшення вимог з боку держави до фінансового капіталу новостворюваних фірм у всіх регіонах земної кулі без виключення. Якщо ще на початку аналізованого періоду в 2004 році загальносвітовий мінімальний рівень досліджуваного показника був близько 50 % доходу однієї особи в Європейському регіоні, то в кінці цього ж періоду у 2020 році практично не залишилося країн з аналогічним рівнем цього індикатора навіть як максимального показника. Особливою увагою необхідно відмітити регіон Середньої Азії та Північної Африки, де за 16 років цей показник зменшився від трохи більше ніж 450 % від доходу на одну особу у звіті 2004 року до майже 0 % в останньому звіті 2020 року, тобто зменшився практично у 90 разів від початкового рівня. Загалом станом на останній звітній 2020 рік у всіх регіонах цей показник не тільки не перевищує 20 % від рівня доходу на одну особу, але й загалом міститься максимально близько до нульової позначки показника, що є додатковим свідченням поступового послаблення адміністративних бар'єрів до економічної діяльності з боку держави у зв'язку з посиленням конкуренції на глобальному рівні.

Схожим прикладом зменшення трансакційних витрат ефективної норми є реформи зі спрощення процедури старту бізнесу, які можна реалізувати, наприклад, на основі запровадження єдиних центрів реєстрації бізнес-діяльності, де підприємці можуть самостійно або зі сторонньою допомогою зареєструвати статут компанії, зарезервувати її назву, логотип, зареєструватися в реєстрі, отримати професійну ліцензію або підтримку тощо. Позитивну інституційну ефективність подібних заходів можна спостерігати на прикладі Молдови, де було створене Державну реєстраційну палату ще в 2010/11 роках і вже 2017 року цей державний орган став єдиним офіційним контактним центром для реєстрації нових компаній різного роду діяльності, що почав повідомляти Податкову службу, Фонд соціального страхування та інші органи влади про реєстрацію нових підприємств, полегшуючи комунікацію між різними державними відомствами. Зазначена інституційна реформа допомогла Молдові стати не просто регіональним лідером в Східній Європі з напрямку легкості старту нового бізнесу, але й посісти

13 місце серед 190 країн світу за цим показником загалом згідно з уже згадуваним рейтингом Doing Business [9]. У цьому ж контексті цікавими є результати наукового дослідження, яке було проведене в Португалії, що додатково емпірично засвідчило, що запровадження подібної державної системи "єдиного вікна" для реєстрації бізнесу створює і додатковий кумулятивний ефект для економічного розвитку країни, оскільки призводить до збільшення кількості фірм на 17 % і сприяє створенню семи нових робочих місць на 100000 мешканців [9].

У цьому ж контексті ще одним варіантом зменшення трансакційних витрат ефективної норми є активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у бізнес-процесах. Загальновідомо, що електронні послуги є доволі поширеними і доступними в більш ніж 90 % країн з високим рівнем доходу. При цьому практично всі країни з найвищими оцінками щодо особливостей започаткування бізнесу згідно з рейтингом Doing Business пропонують саме проходження електронного процесу реєстрації, зокрема йдеться про Австралію, Канаду, Данію, Естонію, Нову Зеландію, Португалію, Сінгапур та інші, де вже понад десять років процес реєстрації бізнесу є повністю цифровізованим і здійснюється без будь-якого залучення паперу чи третіх осіб. Цікавим прикладом є М'янма, де в січні 2019 року було суттєво спрощено відкриття бізнесу, за рахунок запровадження нової онлайн-платформи "MyCO". Головною метою створення цієї платформи було максимальне полегшення процедури реєстрації нових компаній і додаткове зниження плати за проходження цієї реєстрації за рахунок оптимізації процесів. Як результат, було об'єднано декілька наявних процедур, зокрема йдеться про пошук назви компанії, здійснення запиту на отримання державної ліцензії для початку діяльності, сплата реєстраційного збору та збору за графічне зображення, та отримання свідоцтва про реєстрацію. При цьому ця інституційна реформа є показовою і суттєво контрастує із загальним рівнем економічного розвитку М'янми, оскільки саме за рахунок описаних інституційних заходів країна посідала 70 місце серед 190 країн за рейтингом Doing Business у секторі старту бізнесу, за загального 165 місця рейтингу легкості ведення бізнесу, що тільки додатково підкреслює важливість інституційних реформ та суттєву ступінь розбіжностей в економічному розвитку між

країнами, які містяться в нижній частині цього рейтингу, коли за рахунок виключно тільки оптимізації реєстраційних процесів можна потрапити в першу половину рейтингу в окремому секторі [11].

Основним стимулом до реалізації інституційного поєднання бізнес-процесів та цифрових технологій є зменшення трансакційних витрат, які проявляються у часовій та фінансовій формах, одночасно для всіх учасників ринку: як для суб'єктів господарювання окремо, так і для держави і суспільства загалом. Підкреслюючи важливість описаної раніше цифрової реєстрації, необхідно зазначити, що вона має вагомe значення не тільки для невеликих локальних фірм, які працюють на певній відстані від наявних реєстраційних офісів (наприклад, у деяких країнах підприємці повинні їздити виключно до столиці, щоб зареєструватися). З погляду державної політики зазначені інституційні інновації мають на меті задоволення зростаючого попиту на акумуляцію актуальної інформації про функціонуючі компанії для здійснення заходів щодо нагляду за підприємцями та аудиту їхньої діяльності. Подібна акумуляція настільки великого обсягу даних потребує також від держави додаткових витрат на покращення сервісів цифрової безпеки та здійснення додаткових заходів щодо запобігання можливостей можливих втрат цих даних, але загалом подібна практика сприяє підвищенню прозорості та активному обміну інформацією між учасниками ринку, а також суттєво полегшує впровадження надалі нових онлайн-сервісів на основі вже цих даних.

Третій напрям подолання інституційних дисфункцій сучасних економічних систем передбачає зниження трансакційних витрат переходу від неефективної до ефективної норми. Аналогічно до попередньо описаних підходів, він спочатку має на меті вирівнювання, а потім і зміну трансакційних витрат для індивідів під час здійснення вибору між наявними альтернативами. Тут важливо підкреслити, що цей підхід не має на меті здійснення будь-яких реформаторських заходів стосовно зміни початкової привабливості альтернативних інституцій, як це передбачено двома попередніми напрямками. Останні розраховані переважно на період, коли індивід ще не знає остаточно як треба чинити і лише оцінює запропоновані варіанти, тобто перебуває саме в моменті здійснення вибору між альтернативами. Водночас третій напрям акцентує увагу на зміні рівня витрат, які несе індивід у разі зміни однієї норми на іншу в процесі її активного використання.

Прикладом застосування такого підходу на практиці є заходи з економічної легалізації доходів громадян, що були отримані суб'єктами господарювання раніше в результаті здійснення нелегальної діяльності, або ж більш поширена в межах суспільства назва – податкова амністія капіталу. Вона передбачає, що держава надає індивідам право вибору між двома варіантами дій: залишити грошові кошти незадекларованими з потенційними ризиками в майбутньому (неефективна інституція), водночас альтернативний варіант їх легалізації за умови виконання певних дій без наявності індивідуальних ризиків, вважається таким, що є інституційно ефективним.

Під час реалізації амністії грошових коштів держава бере на себе зобов'язання не використовувати наявні інструменти покарання проти порушників, а дозволяє офіційно задекларувати дохід від тіншової діяльності, який його власники здобували в минулому, не здійснюючи податкові платежі до бюджету або ж взагалі виводячи ці грошові кошти за межі юрисдикції країни. Тобто уряд ухвалює рішення зменшити рівень трансакційних витрат переходу від тіншової до легальної діяльності для суб'єктів господарювання, що було б для учасників ринку важким або практично неможливим процесом за нормальних умов. За цих умов процес легалізації відбувається за рахунок сплати меншого рівня податкового навантаження (або ж взагалі без сплати податкових платежів) та уникнення покарання. Зазвичай механізм податкової амністії капіталу використовують країни, що розвиваються, або ж з високим рівнем тіншової економіки [5].

Описаний метод легалізації тіншових доходів активно застосовувався в різних країнах. У таблиці 2 наведено його основні характеристики для низки країн за останні 30 років. Найбільш успішним досвідом податкової амністії можна вважати приклад Індонезії, де в 2016–2017 роках за наявності початкового плану декларування близько \$300 млрд було задекларовано \$366 млрд загалом, тобто на 22 % або майже на чверть більше від запланованого на початку показника. Найменш ефективною і навіть повністю провальною можна вважати податкову амністію, яка проводилася в Грузії 2006 року, порівняно з результатами інших країн, коли загалом задекларували тільки \$3,5 млн. Варто зазначити, що за першочергового плану держава мала отримати до бюджету більше ніж \$4 млн за податкової ставки в 1 %, тобто від початкової цілі не вдалося отримати навіть більш ніж 1 %.

Таблиця 2. Результати проведення податкової амністії капіталу в різних країнах за останні 30 років

Країна	Рік	Задекларовано	Бюджет отримав	Ставка
Аргентина	2016–2017	\$116 млрд	\$9,5 млрд	0–10%
Грузія	2006	\$3,5 млн	\$35 тис	1%
Індія	2016	\$9,5 млрд	\$4,1 млрд	45%
Індонезія	2016-2017	\$366 млрд	\$8 млрд	0–3%
Італія	2001–2002	€73 млрд	€1,4 млрд	2,5%
	2009	€80 млрд	€4 млрд	5%
Німеччина	2004–2005	€4 млрд	€1,2 млрд	25–35%
Казахстан	2001	\$0,5 млрд	-	0%
	2006–2007	\$6,7 млрд	\$0,6 млрд	10%

Джерело: розроблено автором на основі [5]

У цьому контексті варто підкреслити, що позитивний чи негативний результат податкової амністії капіталу має стійкий кореляційний зв'язок з рівнем суспільної довіри до влади і практично не корелює з рівнем встановленої "пільгової" ставки оподаткування (єдино встановленої на весь період амністії чи плаваючої залежно від попередньо визначених умов).

Висновки та дискусія. Таким чином, проведений аналіз світового досвіду інституційного реформування до-

дить, що стратегія державної політики щодо протидії інституційним дисфункціям здійснюється за трьома основними напрямками та базується на різних концептуальних підходах, обґрунтованих на основі аналізу особливостей здійснення вибору індивідів між альтернативними інституціями: збільшення трансакційних витрат неефективної норми, зменшення трансакційних витрат альтернативної ефективної норми або ж зниження зазначених витрат переходу до неї. Перший підхід реалізується шляхом впровадження покарання за дії поза правовим полем. Другий підхід

реалізується за рахунок стимулювання індивідів до правої форми поведінки або ж шляхом полегшення методів слідування цій нормі. Третій підхід акцентує увагу на зміні трансакційних витрат, які несе індивід, при переході від однієї норми до іншої у процесі її використання.

Важливо окремо підкреслити факт того, що описаний процес подолання економічною системою інституційних дисфункцій потребує активного залучення держави, яка не тільки контролює дотримання встановлених у суспільстві "правил гри", але й активно їх змінює, спираючись на власні стратегічні цілі. У цьому контексті можна стверджувати, що наразі інституційне реформування української економіки частково вже базується на основних принципах протидії інституційним дисфункціям економічних систем, оскільки здійснюється поступова цифровізація економіки, зменшується рівень її бюрократизації, проводиться кампанія щодо амністії капіталу та інше. Варто підкреслити, що зазначених заходів треба живити як виняток, а ціленаправлено у формі реалізації довгострокової стратегії з реформуванням усіх галузей суспільного життя, зокрема й забезпечення чіткої специфікації прав власності, прозорості діяльності державної влади і управління, судової системи тощо.

Список використаних джерел

1. Гайдай Т. В. Еволюція концептуально-методологічних основ теорії інституційних змін. *Вісн. Київ. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2014. №164. С. 13–17.
2. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія. К.: ВПЦ "Київський університет". 2008. 296 с.
3. Гражевська Н. І., Заваженко А. О. Інституційні пастки ринкового реформування економіки України. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту*. 2019. № 820, С. 3–10.
4. Заваженко А. О. Інституції та їх вплив на економічний розвиток: пастка середнього доходу. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка"*: науковий журнал. Острого: Вид-во НаУОА, 2022. № 24(52). С. 4-10.
5. Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р., Бойко О. Т. Проведення податкової амністії у світлі зарубіжного досвіду. *Ефективна економіка*. 2021. № 11.
6. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. К.: Основи. 198 с.
7. Полтерович В. М. Институциональные ловушки: есть ли выход? *Общественные науки и современность*. 2000. № 3. С. 5–16.
8. Aron J. Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*. 2000. Vol. 15. №1. P. 99–135. URL: <http://www.jstor.org/stable/3986503>
9. Branstetter L., Francisco L., Lowell J. Taylor, Venâncio A. Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal. *NBER Working Paper* 16473, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA., 2010.
10. *Corruption Perceptions Index*. Transparency International. URL: <http://www.transparency.org/>
11. Doing Business. Measuring Business Regulations. *World Bank Group*. URL: <http://www.doingbusiness.org>
12. Guiso L. Cultural Differences and Institutional Integration. *Journal of International Economics*. 2016. P. 97–113.
13. Hartwell Ch. A. Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects. *Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics* / J. Hölscher & H. Tomann (eds). Palgrave Macmillan. UK., 2015. P. 153–169.

A. Zavazhenko, PhD student, Faculty of Economics
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PUBLIC POLICY CONCEPTUAL APPROACHES TO OVERCOMING INSTITUTIONAL DYSFUNCTIONS OF MODERN ECONOMIC SYSTEMS

The article describes conceptual approaches, which are the basis of the state policy of overcoming the institutional dysfunctions of modern economic systems. The article's topic is a relevant theoretical problem within the framework of research into the new institutional theory, as it substantiates practical ways of counteracting the negative impact of inefficient institutions on the process of developing economic systems. In the research process, the author applied the methods of interdisciplinary, comparative and statistical analysis, as well as a systematic approach together with the use of tabular and graphic data visualization methods. The author analyses the main features of the destructive impact of institutional dysfunctions on modern economic systems, the theoretical basis of the implementation of institutional choice by individuals between two alternatives. The practical experience of institutional reforming in various countries in the context of the implementation of state policy to overcome inefficient institutions is described, and the effectiveness of these measures is indicated based on additional analysis of statistical data from recent years. According to the results of the study, scientific and practical recommendations for overcoming institutional dysfunctions of national economies as an essential component of the strategy of national economies' institutional reforming. The process of overcoming institutional dysfunctions by the economic system requires the active involvement of the authority, which not only monitors compliance with the 'game rules' established in society but also actively changes them based on its long-term strategic goals. The author also warns that the described measures should not be carried out as an exception but purposefully in the form of implementing a long-term strategy with reforming all areas of social life.

Keywords: modern economic systems; institutional environment; institutional changes; institutional dysfunctions; inefficient institutions.

14. Prakash A., Potoski M. Dysfunctional institutions? Toward a New Agenda in Governance Studies. *Regulation & Governance*. 2015. № 10. 3.
15. Tversky A., Kahneman D. Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, Springer. 1992. Vol. 5(4). P. 297–323.

References (in Latin): Translation / Transliteration/ Transcription

1. Gaidai T. (2014). Evolution of the conceptual and methodological foundations of the theory of institutional changes [Evolutsiya kontseptualno-metodolohichnykh osnov teorii instytutsiynykh zmin]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics.* №164. pp. 13-17. doi: 10.17721/1728-2667.2014/164-11/2 [in Ukrainian]
2. Gaidai T. (2008). Paradigm of institutionalism: methodological context [Paradyhma instytutsionalizmu: metodolohichnyy kontekst]. Monograph. Kyiv. Kyiv University Publishing and Printing Center. 296 p. [in Ukrainian]
3. Hrazhevska N., Zavazhenko A. (2019). Institutional traps of market reform of the economy of Ukraine [Instytutsiyni pastky rynkovoho reformuvannya ekonomiky Ukrainy]. *Scientific herald of Chernivtsi national university*, №820, pp. 3–10. doi: 10.31861/ecovis/2019-820-1 [in Ukrainian]
4. Zavazhenko A. (2022). Institutions and their impact on economic development: the middle income trap [Instytutsiyni ta yikh vplyv na ekonomichnyy rozvytok: pastka serednoho dokhodu]. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University. "Economics" series. Ostrog*. №24(52). pp. 4-10. doi: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-4-10 [in Ukrainian]
5. Mykhalyt'ska N., Veresklya M., Boyko O (2021). Implementation of tax amnesty in the light of foreign experience [Provedennya podatkovoyi amnistiyi u svitli zarubizhnoho dosvidu]. *Efficient economy*. №11. doi: 10.32702/2307-2105-2021.11.73 [in Ukrainian]
6. North D. (2000). Institutions, institutional change and the functioning of the economy [Instytutsiyni, instytutsiynna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky]. Kyiv: Osnovy, 198 p. [in Ukrainian]
7. Polterovich V. (2004). Institutional traps: is there a way out? [Instytutsionalnyye lovushki: yest li vykhod?]. *Social sciences and modernity*. № 3. pp. 5-16. [in Russian]
8. Aron J. (2000). Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*. vol. 15, №1, 2000, pp. 99-135. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3986503> [in English]
9. Branstetter L., Francisco L., Lowell J. Taylor, Venâncio A. (2010). Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal. *NBER Working Paper* 16473, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. doi: 10.1111/eoaj.12044 [in English]
10. *Corruption Perceptions Index*. Transparency International. Retrieved from <http://www.transparency.org/> [in English]
11. Doing Business. Measuring Business Regulations. *World Bank Group*. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org> [in English]
12. Guiso L. (2016) Cultural Differences and Institutional Integration. *Journal of International Economics*. pp. 97-113. doi: 10.1016/j.jinteco.2015.11.005 [in English]
13. Hartwell Ch.A. (2015). Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects in J. Hölscher & H. Tomann (eds) *Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics*. Palgrave Macmillan. UK. pp. 153-169. doi: 10.1007/978-1-137-37138-6_9 [in English]
14. Prakash A., Potoski M. (2015). Dysfunctional institutions? Toward a New Agenda in Governance Studies. *Regulation & Governance*. №10. doi: 10.1111/rego.12113 [in English]
15. Tversky A., Kahneman D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty, *Journal of Risk and Uncertainty*, Springer, vol. 5(4). pp. 297-323. [in English]

Received: 05/09/2022

1st Revision: 13/09/2022

Accepted: 26/09/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У КООРДИНАТАХ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОГО РОЗВИТКУ-XXI: ПРИРОДА ТА ДРАЙВЕРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Надано авторський концепт темпоральності, що відображує нові грані складних та різновекторних драйверів соціально-трудової динаміки за сучасної цифрової доби. Головний теоретико-методологічний засновок – аргументація часової сутності явищ і процесів у новій соціоекономічній реальності першої половини XXI ст. щодо багатовимірності часу та нового формату життєдіяльності. Розкрито варіанти комбінування параметрів економічної, технологічної та соціальної темпоральності з виокремленням сегментів асиметрій. Узагальнено темпоральні тренди, що сформувались у світовому соціумі на зламі тисячоліть, та постають як парадокси "соціального часу". Запропоновано інваріантні підходи до запровадження нестандартних часових моделей зайнятості з ідентифікацією режимів тривалості робочого часу як економічної форми прояву темпоральності. Запропоновано реалізацію національного проєкту стосовно експериментального оцінювання соціально-економічних наслідків різноманітних моделей робочого часу.

Ключові слова: темпоральність; часові трансформації; робочий час; режими робочого часу; соціально-трудова динаміка.

Вступ. Упродовж останніх років автори статті відстоювали і продовжують відстоювати точку зору, що на рубежі двох тисячоліть та в подальших часових рамках XXI століття соціально-трудова сфера загалом і світ праці та зайнятості зокрема набули принципово інших, постіндустріальних рис, параметрів і кардинальні зміни у цій сфері будуть лише пришвидшуватися. Соціально-трудова реальність першої половини поточного століття – це "плинна" реальність, унікальний, небачений раніше симбіоз нових можливостей і втрат, нової динаміки розвитку і неочікуваних, загрозливих наслідків життєдіяльності людини та створених нею інститутів [1; 2; 3]. Оцінювання реального стану соціально-трудова сфери та подальшого розроблення "дорожньої карти" розвитку сфери праці та зайнятості мають розпочатися з неупередженого аналізу, зі з'ясування першопричин, які викликають зміни та соціально-трудова трансформації. Це, своєю чергою, має сприяти формуванню нового мислення, нових світоглядних переконань та цінностей, нової економічної культури, без чого неможливо стати на шлях стійкого, людино-орієнтованого розвитку.

Опановувати філософію змін, суспільних трансформацій, які стають не винятком, а правилом, іманентним складником розвитку соціально-трудова сфери, стає для абсолютної більшості представників соціуму все важче, адже сфера, про яку йдеться, зокрема й провідний її складник – світ праці та зайнятості – перебувають на перетині демографічних, технологічних, економічних, соціальних, інституційних перетворень, які стають усе більш масштабними, інтенсивними та швидкими і водночас різновекторними та протирічливими.

Нашою гіпотезою є передбачення, що нові грані світу праці та зайнятості, як і інших інститутів, які мають прямий чи побічний стосунок до соціально-трудова розвитку, відкриємо для себе за умови широкого використання міждисциплінарного темпорального аналізу, що охоплює усе розмаїття видів людської суспільно корисної діяльності й відносин соціально-економічного, соціально-трудова характеру у їх часовому вимірі. Така постановка питання є водночас і піонерною, і логічною та виправданою. Справді, пришвидшення, надмасштабні зміни і перетворення, нові параметри часу, за яких календарний, біологічний, технологічний, економічний, соціальний час мають різні швид-

кості, асинхронність спрямувань – усе це складові частини нового, цифрового, мережевого формату життєдіяльності, який потребує сприйняття, усвідомлення, пояснення передусім на науковому рівні.

Темпоральність як феномен, категорія, об'єкт пізнавальної діяльності до останнього часу перебувала в полі зору здебільш філософів. Економічна наука до сьогодні системно не розглядала темпоральність як самостійного, пріоритетного об'єкта дослідження та з позицій міждисциплінарного підходу. Теоретико-методологічний фундамент засновків щодо природи та сутності темпоральності було закладено у філософії і природознавстві, взаємодія та взаємозбагачення яких обумовили появу загальнонаукових концепцій часу як базової категорії темпоральних характеристик. Окремі аспекти темпоральності, що стосувалися суто часових параметрів економічної діяльності, зокрема й тривалості робочого і позаробочого часу, мотивів соціальних партнерів стосовно використання робочого часу, колективно-договірного регулювання праці, режимів робочого часу і відпочинку були об'єктом дослідження функціональних економічних дисциплін, серед яких першість належала економіці праці.

Маємо наголосити на тому, що час був і залишається об'єктом окремих монодосліджень, кожне з яких формує власне уявлення щодо цього явища, інституту. Утім, реалії сьогодення як домінанта економічного і суспільного поступу першої половини XXI ст., що переповнені такими характеристиками як турбулентність, різновекторність, нерівномірність, асинхронність, нелінійність, атиповість розвитку, диктують необхідність опрацювати нову парадигму темпоральних знань на засадах міждисциплінарного підходу.

У ході попередніх системних досліджень соціально-трудова реальності першої половини XXI ст., що виконані авторами і які охоплюють з'ясування природи трансформаційних процесів на "полі" соціально-трудова розвитку, обґрунтування концепту розбудови сучасного інституту та платформи "Праця 4.0"; оновлення методологічного забезпечення стійкого людиноцентричного розвитку та низки інших [1; 2; 3], автори дійшли висновку щодо необхідності виокремлення проблематики темпоральності в самостійну галузь та предмет дослідження у царині соціально-трудова розвитку.

Актуальність теми. Глибокі зміни в соціально-трудовій сфері, які не мають однозначної, виключно позитивної, одновекторної динаміки економічних, соціальних та суспільних перетворень, актуалізують пошук нових опор та шляхів забезпечення стійкого соціально-трудового розвитку, досягнення суспільно прийнятної соціальної якості. Означена проблематика є архіважливою та актуальною, оскільки безпосередньо стосується ключових аспектів життєдіяльності людини, її здоров'я як фізичного, так і психологічного, балансу "робота – відпочинок", "робота – сім'я", "робота – якість трудового життя", "робота – соціальна якість", "робота – задоволеність роботою і життям". Утім, залишається загадкою, без перебільшення – здивуванням, чому наукова спільнота так мало, без натхнення, неохоче береться за дослідження проблематики часу загалом та робочого часу зокрема.

Існування цього парадоксу стає ще більш незрозумілим з огляду на загострення колишніх та появу нових проблем у царині життєдіяльності людини цифрової доби, походження яких пов'язане з часом, його параметрами, динамікою, впливом на економічні та соціальні результати діяльності індивідів та їхніх спільнот. Справді, якщо ще донедавна на передньому плані перебувала проблематика тривалості робочого часу, режимів часу і відпочинку, використання робочого часу в контексті продуктивності праці, то нині все більше актуалізується таке: робочий час і якість зайнятості; прекарізація зайнятості; атомізація життєвого простору і соціальна якість; дифузія форм зайнятості, "розмивання" кордонів між часом роботи і часом відпочинку; вимушена незайнятість; узгодження тривалості робочого часу зі стійкістю матеріального стану працюючих; досягнення індикаторів гідної праці в контексті тривалості робочого часу та форм стійкої зайнятості, природи "кризи часу" та причин її поглиблення.

Реальність є такою, що усвідомити природу карколомних змін у всіх сферах економічного і соціального буття, з'ясувати тенденції та доміанти суспільного поступу стає усе важче, а то й неможливо, без звернення до темпоральних характеристик (показників) та розкриття достеменних причин їхніх змін.

За нашою оцінкою, з кожним днем усе актуальнішим стає пошук відповідей на низку запитань, які мають безпосередній або побічний стосунок до феномену темпоральності і серед них: Чому "криза часу" у самому широкому її розумінні не має національних кордонів та стає повсякденною реальністю? Яким є взаємозв'язок та підпорядкованість технологічного, економічного, соціального часу та відповідних видів темпоральності? Чому поспіх, зростаюче відчуття нестачі часу, прогресуюче явище "бігу на випередки" стають не виключенням, а іманентною складовою життєдіяльності економічно активної людини цифрової доби? Якою є достеменна ієрархія причин "кризи часу"? Як задіяти потенціал темпоральних стратегій задля оптимізації траєкторій економічного, соціального і суспільного поступу? Які моделі робочого та позаробочого часу є найбільш прийнятними для конкретних умов економічного та соціального розвитку?

Наведений, далеко не повний перелік запитань (вони ж і завдання для науковців – *авт.*) є вагомим підставою для висновку: темпоральні характеристики мають стати предметом постійних, міждисциплінарних досліджень та однією з передумов формування темпоральних стратегій у царині соціально-економічного, соціально-трудового розвитку.

Постановка проблеми. За нової (не)нормальності, яка впродовж стислих часових меж стала повсяк-

денним буттям сучасної людини, актуалізується необхідність розширення поля досліджень з фокусом на проблематиці соціально-трудового розвитку в контексті темпоральних змін.

Не розв'язані раніше частини загальної проблеми. У сучасному науковому доробку бракує розширеного уявлення про інститут часу за сучасної, цифрової доби, що сприяло б оновленню самої філософії темпоральності як світоглядної основи подальших практико-орієнтованих проєктів у соціально-трудовій сфері. Умови сьогодення диктують необхідність перегляду чи не всіх соціально-економічних понять, категорій, не виключаючи, що і саму економіку маємо розглядати як усоблення зовсім інших, постіндустріальних взаємозалежностей, відносин, ціннісних орієнтацій.

Через призму темпоральності потребують розгляду нові-старі явища і процеси: оптимізація параметрів балансу "робота – особисте життя"; контроль робочого часу віддалених працівників; збільшення тривалості робочого дня за віддаленої зайнятості; нові моделі робочого часу за нетрадиційних форм зайнятості, що притаманні цифровій добі.

Метою дослідження є розвиток концепту темпоральності в координатах нової соціоекономічної реальності, що потребує усвідомлення та подолання наявних світоглядних обмежень, перегляду заскоружлих ментальних схем задля адекватної реакції політикуму, соціальних партнерів, інших інститутів громадянського суспільства на виклики і загрози, що мають часовий характер та походження. Маємо надію, що ця публікація закладе початок новому тренду у вітчизняних дослідженнях складного, багатовимірного інституту часу – робочого, позаробочого, продуктивного, непродуктивного; часу з високою соціальною якістю; часу як феномену моральної економіки.

Підготовлена стаття є продовженням наукового доробку авторів у царині праці та соціально-трудових відносин і сфокусована на тренді до повернення науки у лоно стійкого соціально-трудового розвитку на засадах міждисциплінарного підходу.

Завдання дослідження. Складниками завдань, що потребують виконання в ході проведеного дослідження, є:

- перевірка та аргументація висунутої гіпотези, що наростання численних асиметрій, суспільно неприйнятних та загрозливих явищ і процесів, і серед них – стиснення робочого часу, атомізація життєвого простору, дифузія трудової діяльності, зростання дефіциту часу, неповноцінне використання вільного часу, "криза часу" у самому широкому її розумінні, є наслідком дії чинників демоекономічного, соціального, психофізіологічного, ціннісного характеру, які потребують вивчення, аналізу, прогнозування та прийняття упереджувальних заходів щодо обмеження трендів у життєдіяльності людини цифрової доби;

- перевіряння та аргументування гіпотези, що заперечує поширене уявлення щодо детермінації "кризи часу" чинниками виключно або здебільш такими, що мають техніко-технологічний, інформаційно-цифровий характер;

- отримання вагомих доказів, що "криза часу" має здебільш психологічне, світоглядне, ціннісне походження.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних засад і науково-прикладних аспектів темпоральних трансформацій в контексті соціально-трудового розвитку.

Об'єкт дослідження – темпоральність як просторово-часова сутність явищ і процесів в координатах нової соціоекономічної реальності-XXI.

Огляд літератури. Проблематика темпоральності (від лат. "tempora" – часи, "tempus" – час) найбільш повне та розгорнуте відображення знайшла в соціально-філософській літературі як часова сутність феноменів. За філософськими канонами категорія темпоральності використовується для відображення динаміки змін тих явищ і процесів, якісні особливості яких зумовлені соціокультурною специфікою життєдіяльності людини.

Узагальнення наукового доробку засвідчило, що концепт темпоральності введено в науковий обіг німецьким філософом ХХ століття М. Хайдеггером [4; 5]. В його розумінні темпоральність є часовим виміром, відносно якого відбувається інтерпретація та сприйняття буття.

Час як одна з провідних характеристик економічної діяльності людини, спільнот та суспільства був предметом досліджень таких велетнів економічної теорії, як А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, Дж. Кейнс та інших. Слід визнати суттєвий внесок у дослідження економічного часу, що виконане свого часу К. Марксом в межах наукового аналізу соціально-економічних формацій, відтворення капіталу та дії загального закону економії часу.

За появи численних концептів, теорій, що пов'язані з іменами таких видатних учених, як М. Кондратьєв, А. Тойбні, Ф. Бродель, Й. Шумпетер, О. Тоффлер, І. Валлерстайн, Е. Хансен та інших, уявлення про час як чинник, ресурс, цінність, інститут, що активно впливає на формування різних стадій і фаз розвитку економічної системи, набули якісно нового бачення та відкрили нові наукові горизонти досліджень.

Важливою віхою на шляху розвитку і філософії часу, і його економічного змістового уявлення постав розвиток економічної думки на засадах інституціоналізму. У роботах таких його класиків, як Д. Норт, Г. Беккер, О. Уільямсон, Т. Веблен час постає не лише як характеристика економічної динаміки, а й як суб'єктивний чинник формування соціально-економічної, соціально-психологічної основи суспільства, представлені інститутами, звичаями, традиціями, правилами, які формують далеко не завжди раціональну економічну поведінку суб'єктів економічної діяльності.

Фундаментальне розуміння часу з-поміж інших українських видань філософського профілю наведено у словнику за ред. В. І. Шинкарука, у якому час трактується як внутрішньо пов'язана з простором і рухом об'єктивна форма існування матерії, що характеризує послідовність, тривалість, ритми і темпи, відокремленість різних стадій розвитку матеріальних та інших процесів [6, с. 757].

Звертаємо увагу на піонерні дослідження проблематики часу, що виконані в останні роки рядом зарубіжних науковців, і які розширюють уявлення про інститут часу за нової цифрової доби. Відзначаємо суттєвий внесок у розвиток філософії праці і дозвілля, опрацювання ретроспективи цінностей праці італійського соціолога де Мазі. Цей дослідник, основні наукові праці якого мають кроскультурне спрямування, починаючи з 1990-х років послідовно доводить, що в новій економіці, так званій економіці постфордизму, зникає якісна відмінність між часом праці і неробочим часом, між працею і дозвіллям, що постфордизм породжує ситуацію, коли індивід працює навіть тоді, коли він сам не усвідомлює свої дії як працю [7]. На таких чи схожих позиціях у розумінні сучасної філософії праці та дозвілля, дифузії часу перебуває й інший італійський дослідник – філософ Паоло Вірно. Останній всебічно обґрунтовує концепт дифузії праці і дозвілля саме з філософських позицій. "Час праці – стверджує Паоло Вірно – це діюча, але вже не істинна одиниця виміру" [8, с. 129].

Ера нової економіки та мережевого суспільства, у якій принципово важливим аспектом суспільного буття стає віртуальність, за твердженням усесвітньо відомого дослідника М. Кастельса, знаменує настання іншої епохи людського світосприйняття. Іманентною його складовою частиною є інше сприйняття часу, відхід від часових вимірів дотеперішньої доби, коли час був інструментом демаркації та унормування послідовності явищ і процесів. Замість цього, як переконливо доводить М. Кастельс, глобальна економіка і мережеве суспільство все більше вибудовуються у просторі ланцюгів та потоків – споживних вартостей, людей, інновацій, знань, інформації. Небачені швидкість, інтенсивність означених потоків мають своїм наслідком миттєвий зв'язок, взаємодію, одночасність подій. Ці нові явища та нову реальність М. Кастельс іменує позачасовим часом. На першому етапі така реальність, за його висновками, виникла на фінансових ринках та згодом позачасовий час проник у всі сфери суспільного буття. З нових позачасових реалій, зазначає М. Кастельс, життя перетворюється на страшну гонитву, " ... коли люди вирішують безліч завдань і проживають не одне життя, перебуваючи у світі так званого позачасового часу. Мірою того, як простір і час зазнають такого радикального стиснення, час перестає існувати в традиційному його сприйнятті" [9].

Базуючись на досягненнях проривних технологій та інновацій, нова економіка та мережеве суспільство задають новий часовий формат життєдіяльності, головною ознакою якого стало пришвидшення та поспіх. Аналізуючи причини безперервного поспіху, в якому перебуває людина цифрової доби, професорка соціології Лондонської школи економіки Джуді Вайсман доходить такого висновку: "Можливо ми зовсім й не перебуваємо в ендемічному стані поспіху, а просто не розуміємо, у якому часі живемо. Частково проблема, можливо, полягає у тому, що категорії швидкості і прискорення, як і їхній зв'язок з прогресом, продуктивністю й ефективністю, не забезпечують нас мовою, підходящою для формулювання свіжих ідей про те, як ми могли б використовувати цифрову інфраструктуру" [10].

Немало науковців намагалися і продовжують намагатися відповісти на запитання: "Чому глобальна економіка всіляко стримує, а то й заперечує можливість та доцільність скорочення тривалості робочого дня?". Закордонні дослідники Роберт і Едвард Скідельські у фундаментальному виданні "Достатньо – це скільки?" наголошують на такому: "Ми, мешканці багатого світу, в середньому живемо у 4–5 разів краще, ніж у 1930 р., але середня тривалість робочого дня відтоді скоротилася лише на одну п'яту" [11, с. 25]. Роберт і Едвард Скідельські дають своє пояснення, чому прогноз Кейнса щодо настання у період до 2030 року тривалості робочих змін до 3 годин не здійснився, а рух глобального соціуму до більш короткого робочого дня практично припинився. На їхню думку, таких причин дві. Перша пов'язана із сучасною розстановкою соціальних сил і можливостями роботодавців диктувати умови найму, в тому числі й тривалість та умови праці. Друга причина пов'язана із стійкою установкою більшості зайнятих на отримання усе більшої кількості споживчих товарів, установкою на гіперспоживання.

Приблизно таким же є й пояснення збереження тривалого робочого дня, що належить американській соціологині Джуліет Шор. У науковій публікації "Достаток: нова економіка справжнього багатства" [12, с. 103] Джуліет Шор обґрунтовує нові принципи розподілу часу, заперечує панівну культуру тривалості робочого дня і тижня, постійного розширення та надспоживання. Ця дослідниця

послідовно наголошує на необхідності переглянути дотеперішні уявлення про добробут, відновити ритм життєдіяльності, оскільки члени американського суспільства, на її думку, надто багато працюють, надто швидко їдять, надто мало спілкуються, надто багато їздять на машинах і перебувають у транспорті, ніколи не висипаються і до того ж постійно відчувають себе виснаженими.

Варто зазначити, що в дослідженнях просторово-часової динаміки сучасного капіталізму, які виконані на високому теоретико-прикладному рівні Девідом Харві, домінує твердження щодо прискорення соціально-економічних процесів. Девід Харві стверджує, що рушійними силами соціально-економічного прискорення слугує глобалізація та інновації у сфері ІКТ, які спричиняють пришвидшення обігу капіталу у глобальних масштабах [13].

Активний дискурс у сучасному науковому середовищі щодо інтегрального дослідження категорії часу у взаємозв'язку з просторовими трансформаціями диктується потребою коректного відображення соціально-економічної реальності як багаторівневої динамічної системи. За всього розмаїття концептів, теорій, що прямо чи дотично торкаються проблематики часу, вкрай обмеженням залишається перелік наукових публікацій, предметом яких є комплексне дослідження численних проявів категорії часу у взаємозв'язку за використання міждисциплінарного підходу. Ще більш обмеженням є коло робіт, присвячених проблематиці темпоральності стосовно розвитку соціально-трудової сфери.

Методологія досліджень. Темпоральність в економіці та суспільстві – це особлива дефініція, що відображає все багатоманіття видів людської суспільно корисної активності і відносин соціально-економічного, соціально-трудового, суспільного характеру в їх часовому вимірі в поєднанні з просторовими характеристиками. Теорія темпоральності бере свої витoki з філософії часу, оскільки різноманітні параметри часу, як календарного, так і позакалендарного характеру є суттю темпорального аналізу. Зазначимо, що в економічній теорії категорія часу посідала і продовжує посідати чільне місце. Базові положення часу, які згодом набули економічної інтерпретації та розвитку в класичній економічній теорії, у подальшому видозмінювалися, доповнювалися, збагачувалися новітніми уявленнями щодо часового виміру оточуючих нас світів.

Утім, маємо визнати, що і в третьому десятилітті точного століття ані економічна теорія, ані теорії суміжних наук не мають єдиної методології дослідження часу в сукупності з просторовими характеристиками як інституту, ресурсу, цінності. Пошук методології, що дозволяє звести в єдине ціле спадщину дотеперішніх та новітніх наукових знань, актуалізує необхідність перемістити в центр дослідження темпоральність як особливу категорію, що має міждисциплінарну природу, складне переплетіння соціальних, економічних, технологічних характеристик, зміна яких є не виключенням, а правилом.

У методологічному плані центральною ланкою темпоральності постає час як категорія, що відображає та узагальнює економічну дійсність і характеризує складний, протирічливий, нелінійний взаємозв'язок людини з оточуючими світами – природи, техніки, економіки та світом самих людей. Водночас категорія часу являє собою

системну множинність астрономічної, історичної, соціальної, технологічної, економічної, психологічної, біологічної форм, кожна з яких є віддзеркаленням низки стійких взаємодій, які інституалізуються через відповідні поняття, функції і властивості часу.

Сутність запропонованої авторами наукової гіпотези полягає у тому, що багатоплановість та невизначеність уявлень щодо часу потребує застосування концепції множинності форм часу та розгляду останніх у рамках темпорального аналізу.

Методологічною основою досягнення мети наукового дослідження є системний та міждисциплінарний підходи, які сприяли комплексному баченню темпорального формату соціально-трудового розвитку у XXI ст.

Теоретико-методологічний базис дослідження сформовано на основі фундаментальних положень сучасної економічної науки та теорії соціально-трудоких відносин. Для досягнення поставленої мети і виконання визначених завдань використано історичний і логічний підходи, а також загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень: теоретичного узагальнення, абстрактно-логічний, індукції та дедукції, аналізу та синтезу, системний, порівняльного аналізу, класифікації, декомпозиції.

Елементом новизни на методологічному рівні є поєднання філософського підходу з міждисциплінарною методологією дослідження соціально-трудового розвитку за канонами темпоральності першої половини XXI століття.

Основні результати. Темпоральність у дещо спрощеному, але й більш унормованому, "приземленому" та зрозумілому для широкого загалу трактуванні – це часовий зміст, часовий вимір явищ і процесів, які заповнюють усі "ніші", сегменти навколишніх світів – природи, техніки, економіки, соціального та суспільного буття. Параметри, за якими оцінюються темпоральні зміни, є доволі строкатими – від календарних характеристик часу і до більш складних, синтезованих – темпи, ритми, лінійність/нелінійність, синхронність/асинхронність, послідовність/непослідовність, а також охоплюють характеристики, що мають індивідуально-колективне, психологічне, соціальне походження – поспіх, відчуття нестачі часу, дефіцит часу, згаяння часу тощо.

Принципово важливим для розуміння філософії темпоральних трансформацій сьогодення є взаємозв'язок, взаємовплив, наявність ланцюгів підпорядкованості між окремими складовими видів темпоральності. Авторський концепт темпоральності є поєднанням концепції множинності форм часу та розширеної міждисциплінарної методології дослідження часу, за якої останній постає як багатовимірною категорією, що розглядається стосовно критично важливих суспільних явищ і процесів технологічного, економічного, соціального характеру. Зазначений на рис. 1 фрагмент, у якому параметри трьох видів темпоральності співпадають, є одним із безмежної кількості варіантів перетину параметрів економічної, технологічної та соціальної темпоральності. На цьому рисунку наочно можна відстежити два види сегментів: сегменти, у яких параметри виокремлених темпоральностей збігаються, та ті, де існують асиметрії (за календарним часом, темпами змін, (не)лінійністю, мобільністю тощо).

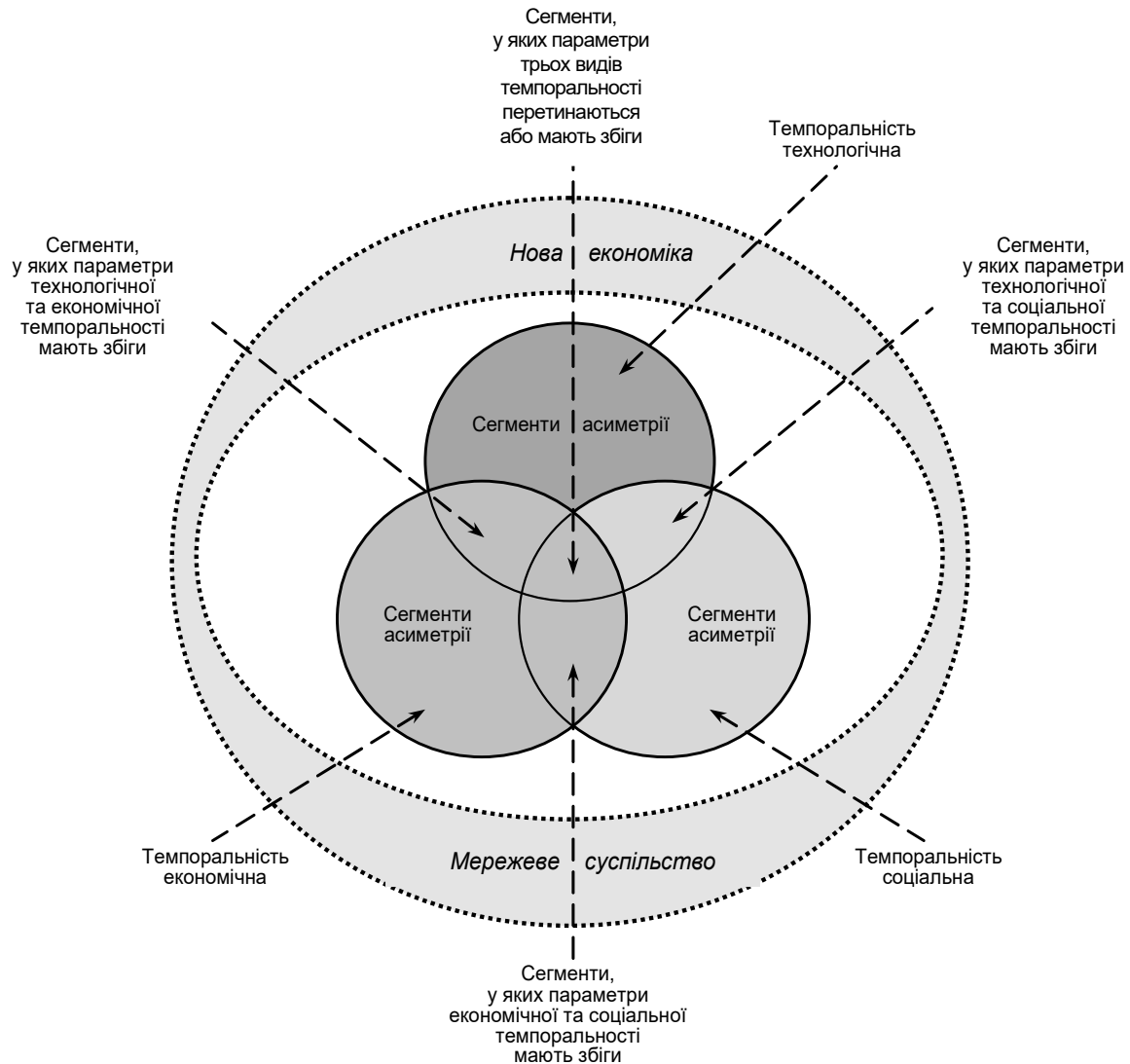

Рис. 1. Комбінації параметрів економічної, технологічної та соціальної темпоральності

Джерело: складено авторами.

Зазначені різновиди темпоральності мають як загальні, так і специфічні характеристики, що породжує різновекторність, асиметричність, неспівпадання, різноплинність (швидкість) змін та спрямувань на "полі" технологічного, економічного та соціального розвитку. Тотальна, різнопланова та різновекторна асиметричність, що є наслідком відмінностей у темпоральних характеристиках, є водночас і чинником активностей, інновацій, креативності як реакції на темпоральні перетворення, так і чинником, що породжує адаптаційні дисбаланси, так звані "розриви" освітнього, психологічного, кроскультурного характеру.

У контексті заявленої мети вважаємо за необхідне конкретизувати проблематику соціальної темпоральності, провідним складником якої є соціально-трудова, що охоплює часовий вимір явищ і процесів, які перебувають на "полі" сфери праці та зайнятості.

Стверджували та продовжуємо стверджувати, що вже в найближчий час чи не кожна економічно активна людина опиниться в новому, значно складнішому світі праці та зайнятості і постане перед необхідністю виконувати нові, непередбачувані, нерідко значно складніші завдання. У зарубіжній літературі ускладнюючі характеристики оточуючих світів часто-густо представлені тер-

міном VUCA (V – Volatility (волатильність, мінливість, нестабільність), U – Uncertainty (невизначеність, неясність), C – Complexity (складність), A – Ambiguity (аморфність, неоднозначність, подвійність).

Перш ніж зосередитись на суто темпоральних характеристиках соціально-трудової сфери виокремимо найбільш значущі трансформації, драйвери її розвитку в одній із її складових – професійно-кваліфікаційній структурі зайнятих в національному господарстві як наслідок "великих вибухів", які всебічно досліджені і висвітлені в попередніх публікаціях авторів [1; 3].

Чи не найважливішими трендами у царині професійно-кваліфікаційної структури робочої сили нової (цифрової) економіки є: поява нових видів трудової діяльності та, відповідно, професій, яких ще вчора взагалі не було у штатних розписах організацій, а сьогодні вони стають масовими з огляду на зміни в суспільному поділі праці; урізноманітнення економічної та трудової діяльності; масове вимивання дотеперішніх посад, а то й цілих професій з соціально-трудового ландшафту; інтенсивне наповнення як нових, так і традиційних професій новими змістовими характеристиками (трудо-вими навичками) [3, с. 259].

Наголошуємо на тому, що на зламі тисячоліть сформувалася низка темпоральних трендів, що постають як парадокси "соціального часу". До їх складу можна зарахувати:

- збільшення тривалості трудового життя як наслідок, симбіоз дії низки чинників – підвищення середньої тривалості життя, прагнення великої частки осіб старших вікових категорій зберегти статус працюючих, що у свою чергу обумовлено низкою причин матеріального, соціально-психологічного характеру, з одного боку, і зниження тривалості конкурентоспроможності та ефективної роботи без постійного оновлення знань, протидії їхньому моральному старінню, з іншого;
- тенденція до більш пізнього виходу молодого віку на ринок праці та набуття статусу працюючого;
- більш пізнє оформлення шлюбних стосунків і, відповідно, перенесення народження першої дитини на більш віддалені часові рамки;
- тривалість трудового життя в усереднених показниках має тенденцію до зростання і водночас збільшуються періоди та тривалість незайнятості (вимушеного безробіття) через зниження попиту на працю;

• зростаюча мобільність та гнучкість ринку праці обумовлює стан, коли працюючий за наймом змушений змінювати місце роботи, при цьому середня тривалість трудових договорів має тенденцію до зниження, які до того ж дрейфують від стандартних до нестандартних (тимчасових та інших атипових форм);

• потреба набуття конкурентних переваг зумовлює необхідність реалізації індивідуальної концепції навчання упродовж життя. Масовими стають випадки, коли працівник, перебуваючи у трудових відносинах з одним роботодавцем, паралельно самотужки організує перенавчання, самопідготовку, прагнучи відповісти на виклики ринку праці та "вписатися" у вимоги останнього.

Як свідчать наявні дослідження, передумови соціальної темпоральності закладено темпоральністю технологічною, яка охоплює часовий зміст, часові координати техніко-технологічного складника суспільного поступу. Наочним свідченням динаміки змін техніко-технологічного характеру в координатах часу є пришвидшення темпів упровадження прогресивних технологій та появи знакових продуктів людської діяльності, що засвідчують дані, наведені на рис. 2.

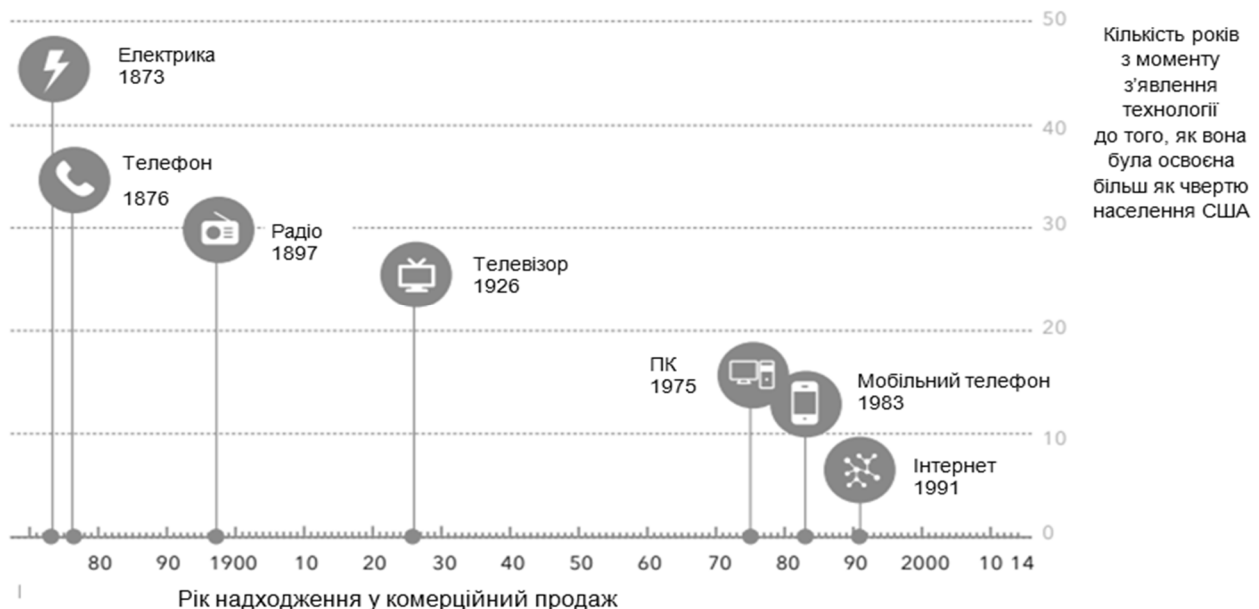

Рис. 2. Часовий вимір упровадження технологій та появи нових знакових продуктів у США

Джерело: [14, с. 37].

Правомірним є й інше твердження – технологічна темпоральність, що і безпосередньо, і побічно пов'язана з параметрами економічної та соціальної темпоральності.

У контексті заявленої мети, складовою якої є природження знань, що розширюють розуміння природи трансформацій в навколишніх світах та їхньому впливі на соціально-трудова розвинуток, заслуговують на увагу передбачення Вернона Вінджа та Реймонда Курцвейла, які ще у 90-ті роки минулого століття окремо дійшли до приблизно однакових висновків: прискорення темпів технологічного зростання вже найближчими десятиліттями з великою ймовірністю призведе до так званої технологічної сингулярності – стану, коли технологічні інновації стануть настільки складними й швидкими, що це буде недоступним для людського розуміння та сприйняття.

Переконливими доказами швидких і водночас глобальних мегазмін, "спресованості" часу, мимовільним свід-

ком чого є нинішнє покоління, можуть слугувати такі дані: у середині XX ст. на період активного життя одного покоління припадала одна зміна технологічних укладів і дві-три зміни поколінь техніки. За наявними прогнозами, у середині XXI ст. у період трудової діяльності людина буде свідком двох нових технологічних укладів і зміни трьох-чотирьох поколінь техніки. Швидкість, інтенсивність, темп і нестача часу, відчуття запізнення, прагнення наздогнати – усе перелічене заповнило життєдіяльність людини. Яскравим підтвердженням нового виміру часу, нових швидкостей є все, що пов'язане з Інтернетом, його поширенням і використанням. Нині більше половини населення світу (52 %) підключено до Інтернету, тоді як ще 20 років тому цей показник становив 8 %. Упродовж одного, 2019 року, у світі було продано 1,5 млрд смартфонів. Наведемо й такі дані: сьогодні Інтернет речей (IoT) об'єднує 22 млрд пристроїв у режимі реального

часу, починаючи від власних автомобілів і закінчуючи лікарняними ліжками. За наявними прогнозами, до 2030 року їх кількість перевищить 50 млрд [3, с. 124-125].

Один із парадоксів сьогодення полягає у тому, що створення людиною паралельного світу – світу техніки, технологій, мереж, смартфонів, пристроїв, додатків тощо – мало забезпечити небачений раніше швидкий, цілодобовий доступ до інформації, звільнити від виконання трудомістких, рутинних робіт та надати можливість скористатися вільним (позаробочим) часом, а отже, сприяти появі нової соціальної якості життєдіяльності, але щось пішло не так і очікуваного не сталося. У реальній дійсності спостерігаємо неблаганне пришвидшення повсякденного життя, а поспішати, постійно не встигати, виконувати одночасно безліч дій, завдань, нерідко другорядних, а то й безглузвих стало чи не нормою життєдіяльності економічно активної людини.

Значущою ознакою сьогодення стає *швидкість змін*. "Усе, що оточує людину та створене нею, перебуває в нових часових межах. Прискорення змін і перетворень у всіх оточуючих нас світах є наскрізним мегатрендом сучасності. Оточуючі нас світи (природи, техніки, технологій, інститутів тощо) не просто змінюються, вони змінюються надшвидко та надрізновекторно" [3, с. 121].

І хоча з'ясування достеменних причин цього феномену сьогодення не є першочерговим завданням цього дослідження, автори не могли оминати з'ясування природи прискорення повсякденного життя, як і те, чи є ми простими заручниками нового світу техніки і технологій, чи можливо "коріння" неблаганного поспіху, метушні, "бігу на випередки" в іншому – у пріоритетах, цінностях, а точніше – в їх відсутності. Отож, спробуємо розібратися в цьому.

Правомірним є твердження, що час у новій (цифровій) економіці та мережевому суспільстві стає так би мовити "спресованим", в одиницю часу вміщується стільки подій, змін, перетворень, які ще 10–15 років тому відбувалися упродовж цілої низки одиниць часу. Наголошуємо на тому, що прискорення, нові параметри часових характеристик охоплюють не лише техніко-технологічну сторону економічного, суспільного буття. Нові темпи змін, швидкості, інтенсивність, зміщення у часових рамках можемо спостерігати практично у всіх сферах життєдіяльності включно настання кризових явищ та криз, геополітичні потрясіння, зміни умов і якості життя, трансформації мотиваційних настанов, зміни міграційних потоків, місця роботи та проживання, масштабів і глибини соціального відторгнення, прекарізації зайнятості тощо. Наочною і переконливою ілюстрацією іншого, постіндустріального часового виміру суспільного буття є швидкість, з якою планетарне лихо – пандемія коронавірусу COVID-19 – поширювалася усією планетою, охопивши за декілька тижнів більшість країн світу.

Можна лише підтвердити раніше оприлюднену гіпотезу, яка вже нині претендує на усталений висновок, що "за нових часових координат та обмежень економічно активна людина змушена робити усе швидше – думати, приймати рішення, працювати й навіть організовувати свій відпочинок. Отже, однією з визначальних рис сучасної доби є швидкість змін, стиснення часових рамок, інтенсивність, що пронизує всі складники життєдіяльності як окремого індивіда, так і суспільства загалом. Вагомими є підстави для твердження, що стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних та інших проривних технологій, породжених Четвертою промисловою революцією, відкриває не лише небачені раніше можливості підвищення продуктивності праці, а й нову, принципово іншу епоху життєдіяльності, включно й часову. Отож,

крім іншого, людство на сучасному етапі стикнулося з потребою опанувати нову філософію часу" [3, с. 127].

Підкреслимо, що зміни, які відбуваються в навколишніх світах – це не тільки, а нерідко й не стільки зміни технологічного, інформаційного характеру, хоча безумовно, що саме вони є поштовхом до змін у світі самих людей.

Принципово важливо дивитися на навколишні світи – природи, техніки, інститутів економіки і суспільства – відкритими очима, розуміти природу змін, розглядати останню як складну систему взаємозалежностей демографічного, інформаційно-комунікаційного, інституціонального, соціокультурного характеру, усвідомлювати протирічливість, нерідко – різновекторність їхніх наслідків.

Опановуючи нову філософію часу як складову частину світоглядної платформи економічного і соціального розвитку першої половини XXI століття, маємо навчитися мислити за логікою Д. Медоуза, або ж принаймні дослухатися до нього. При цьому принципово важливо з його логіки усвідомити чи не головне – "корінь зла" не в нових технологіях, а в нас самих, нашій культурі, наших цінностях, які насправді часто-густо взагалі не є тим, на що соціум робить ставку. Д. Медоуз наполягає, зокрема, на такому: "Узагалі це неправильна ідея, що якісь там технології, або прогрес, або якісь нові види обладнання зможуть розв'язати наші проблеми. Наші проблеми походять не від технологій, а від нашої культури. Від того, що ми егоїсти, ми не хочемо турбуватися про тих, хто поруч. Від того, що ми думаємо лише про день сьогоднішній і не думаємо про довгострокову перспективу. Від того, що для нас важливіше стати багатими, а соціальні питання не важливі. Ніякі технології це не змінять" [15].

Приблизно такої ж думки дотримується і видатний соціолог сучасності Ф. Фукуяма. "Нерозуміння того, – значає Ф. Фукуяма, – що основи економічної поведінки містяться у царині свідомості і культури, призводить до тієї поширеної помилковості, за якої матеріальним причинам приписують ті явища в суспільстві, які за своєю природою переважно належать області духу" [16, с. 57].

Переконливим доказом того, що соціум цифрової доби не приречений на обов'язковий поспіх, постійне відчуття дефіциту часу, перебування щогодинно із дня на день у своєрідній "гонці за лідером", може поставати апеляція до феномену сьогодення, яким є дауншифтинг. Останній охоплює все більше представників соціуму, не знаючи кордонів та не маючи чітких демоекономічних характеристик. Орієнтація на соціальні, трудові, поведінські практики дауншифтингу – це неприхована демонстрація неприйняття усе більшою кількістю людей панівної "культури трудолюбства", слідування за ритмами, темпами, швидкостями, які задаються створеним людиною паралельним, штучним світом – техніки, технологій, мереж тощо.

Складовою частиною формування нової філософії часу є й усвідомлення такого. Неупереджений аналіз підтверджує раніше оприлюднену гіпотезу, що за подальшої цифровізації, неконтрольованого поширення так званих проривних інформаційно-комунікаційних цифрових технологій, неусвідомлення достеменних цінностей трудового життя, дозвілля може трансформуватися в альтернативний вид діяльності. Постійне перебування у соціальних мережах, на платформах цифрових послуг продукує ситуацію, коли дозвілля як таке постає перед загрозою відповідати своїй природі, основній меті. За формальною констатацією, що користуючись мережами, платформами, додатками людина використовує вільний час та відпочиває, постає інший феномен – неусвідомлення того, що насправді час і життєві сили використовуються поза дозвілля, вони фактично "працюють" на

продовження перебування людини в мережі економічних, соціально-психологічних відносин та взаємозв'язків.

Окремий, багатоплановий пласт проблем у царині темпорального аналізу – це нові формати режимів робочого часу за сучасних трансформацій у світі праці та зайнятості.

Пояснення нових трендів у царині появи нестандартних форматів, режимів робочого часу пов'язане з пост-індустріальними, цифровими реаліями функціонування нової (цифрової) економіки, з новою ієрархією рушійних сил її розвитку, зі зміною інтересів, мотиваційних настанов провідних соціальних сил. Підкреслимо, що за нових умов функціонування нової економіки та мережевого суспільства зацікавленість у нових, нестандартних режимах робочого часу усе більше демонструють як роботодавці, так і наймані працівники. До того ж у кожному сегменті економічної діяльності існують свої особливості, передумови, настанови щодо часткового чи повного збереження стандартних режимів робочого часу, як і часткової чи повної відмови від зазначених режимів. Тому єдиних лекал, єдиних рекомендацій щодо запровадження часових форматів зайнятості за сучасних умов функціонування нової (цифрової, моральної) економіки та мережевого суспільства не варто очікувати. Світ праці та зайнятості, світ соціально-трудових відносин, як це впливає з попередніх досліджень авторів, образно кажучи, перевернувся, а тому логіка мислення, світоглядні настанови мають бути іншими, інваріантними, нетрадиційними.

Маємо констатувати, що серед провідних соціальних сил немає одностайності щодо відмови від стандартної часової моделі зайнятості – 40 / 5 / 8 – та повсюдного впровадження нової, параметри якої частіше всього називаються такими – 40 / 4 / 10 (сорокагодинний тиждень / чотири робочих дні / десятигодинна тривалість робочого дня) або ж інші формати, що передбачають як збереження, так і перегляд умов оплати праці.

Соціально-трудова практика закордонних країн, які досягли найбільшого прогресу в економічному і соціальному розвитку, переконає в тому, що найбільш поширена дотепер модель зайнятості за стандартного режиму тривалості робочого часу – п'ять днів на тиждень за 40-годинного робочого тижня і 8-годинного робочого дня – усе більше не відповідає новітнім умовам функціонування сучасної економіки та інтересам провідних сил мережевого суспільства. Це не означає, що так звані стандартні режими – 40 / 5 / 8 – сорокагодинний робочий тиждень, п'ятиденна його норма та восьмигодинна тривалість робочого дня, повсюдно або ж зазвичай себе не виправдали чи віджили.

Зазначимо, що автори статті не є прибічниками "приписувати" тому чи іншому часовому режиму зайнятості конкретні загальні чи типові переваги з прив'язкою до конкретних соціальних сил з огляду на їхні інтереси. Насправді умови функціонування нової (цифрової, моральної) економіки та мережевого суспільства є настільки різноманітними, а їхні наслідки для прояву інтересів

конкретних представників соціальних сил настільки урізноманітнені, що твердити про наявність типових настанов, інтересів, потенційних чи реальних зисків вважаємо недоречним.

Слід підкреслити, що спектр причин, які актуалізують запровадження нових, нестандартних часових моделей зайнятості (вони ж і нестандартні режими робочого часу) стрімко зростає. До тих, що розглядалися ще донедавна в якості усталених та основних – збільшення часу на відтворення здатності до праці, збереження здоров'я працівників, оптимізація напруженості праці, покращення умов трудової діяльності, гуманізація соціально-трудо-вих відносин зайнятості – додалася низка нових. До складу останніх належить: скорочення масштабів повного безробіття; задоволення потреб економічно активного населення бодай у частковій зайнятості; пошук балансу у системі "робота – сім'я", "робота – навчання", "робота – громадська діяльність"; задоволеність потреб представників соціуму, які сповідують принципи дауншифтингу; запобігання зниженню якості зайнятості; можливість поєднання основної і додаткової зайнятості.

В останні роки політиком, соціальні партнери, науковці багатьох країн світу ведуть активні дискусії стосовно впровадження нових, нестандартних режимів робочого часу. На порядку денному у цілому ряді країн перебувають проекти переходу на чотирихденний робочий тиждень, які мають реалізовуватися на різних рівнях – від рівня окремих компаній і аж до національного.

Такі масштабні проекти зачіпають інтереси широких верств населення і потребують ретельних обґрунтувань, прогнозування зисків і втрат для усіх сторін та суб'єктів соціально-трудо-вих відносин. І працюючі за наймом, і роботодавці, і держава повинні мати чітке уявлення щодо наслідків, результатів переходу на нові режими робочого часу. При цьому оцінка має охоплювати як економічні, так і соціальні, психологічні наслідки для учасників суспільно корисної економічної діяльності, включно як поточні, так і перспективні.

Зазначимо, що науковий і прикладний арсенал вимірювання робочого часу є строкатим, але у більшості випадків тривалість робочого часу працюючих за наймом в організаціях (йдеться про основний сегмент зайнятих – авт.) оцінюється за такими параметрами: середня тривалість робочого тижня (годин); середня тривалість робочого дня (годин); кількість робочих днів на тиждень.

Отже, коли йдеться про умовне відображення режиму робочого часу певної організації – 40 / 8 / 5 – то це означає роботу за 40-годинним робочим тижнем, 8-годинним робочим днем і 5-денним робочим тижнем. Комбінація зазначених вище параметрів дає змогу побудувати різні варіанти режимів тривалості робочого часу.

У практичній площині найбільший інтерес представляють шість варіантів таких режимів, яким відповідають шість моделей зайнятості (табл. 1).

Таблиця 1. Варіанти режимів тривалості робочого часу

Порядковий номер варіанта режиму тривалості робочого часу	Тривалість робочого тижня і робочого дня	Кількість робочих днів на тиждень
1	40 годин на тиждень та 8 годин на день	5
2	Більш як 40 годин на тиждень і більше ніж 8 годин на день або менше як 40 годин на тиждень і менше ніж 8 годин на день	5
3	Більше або менше ніж 40 годин на тиждень і більше або менше як 8 годин на день	більше як 5
4	40 годин на тиждень та 10 годин на день	4
5	Більш як 40 годин на тиждень і більш ніж 10 годин на день або менш ніж 40 годин на тиждень і менш як 10 годин на день	4
6	Більше або менше ніж 40 годин на тиждень і більше або менше як 8 годин на день	менше як 4

Джерело: складено авторами.

Один із шести зазначених режимів відповідає законодавчій практиці України. Ідеться про перший варіант, що передбачає тривалість робочого часу не більше 40 годин на тиждень, 8-годинний робочий день та 5 робочих днів на тиждень. Цей режим тривалості робочого часу і відповідну модель зайнятості можна розглядати як стандартну, а інші п'ять із поданих у табл. 1 – як різновиди нестандартних режимів часу та моделей зайнятості, переваги яких, сильні і слабкі сторони потребують експериментальної перевірки.

Висновки. Реалізація мегазавдання, яким є формування нового світогляду та економічної культури, адекватних умовах першої половини XXI ст., потребує поміж іншого зміни теоретичного розуміння дійсності, оновлення її виміру, що передбачає застосування нетрадиційних підходів, критеріїв та показників, які характеризують сучасну природу та наслідки економічних, соціальних і суспільних трансформацій. У руслі заявленого перебувають й результати виконаного дослідження у царині темпоральної проблематики. Додаткової аргументації набула авторська гіпотеза щодо необхідності переміщення феномену (інституту) темпоральності в епіцентр новітніх характеристик соціально-економічного, соціально-трудового поступу.

Виконане дослідження підтверджує авторські передбачення, згідно з якими дотеперішні, усталені уявлення темпоральності потребують розвитку, наповнення новітніми підходами, що уможливають поглиблене усвідомлення її сутності та використання в якості інструментарію пізнання природи, нової економіки і мережевого суспільства, особливостей та драйверів їхнього розвитку. Авторський концепт темпоральності є поєднанням концепції множинності форм часу та розширеної міждисциплінарної методології дослідження часу, за якої останній постає як багатовимірна категорія, яка розглядається стосовно критичного важливого суспільних явищ і процесів технологічного, економічного, соціального, біологічного, психологічного характеру.

Природа темпоральності в координатах соціально-трудового розвитку розкривається через призму одномірних (тривалість, темпи, ритми, послідовність, асиметричність тощо) та синтезованих (поспіх, дифузія форм діяльності, зростаюче відчуття нестачі часу, напруженість, "криза часу" у самому широкому її розумінні) часових характеристик. Потенційний читач має змогу оцінити ціннісну значущість, усвідомити достеменну роль та наслідки темпоральних драйверів, якими в умовах нової соціоекономічної реальності постають чинники технологічного, інформаційно-комунікаційного, демографічного, інституціонального, соціокультурного характеру. При цьому передумови соціальної темпоральності, як "тканини" соціально-трудової сфери, закладено темпоральністю технологічною, інформаційно-комунікаційною, що є поштовхом до різновекторних та масштабних змін у світі життєдіяльності.

На переконання авторів, нагальною є потреба розроблення та реалізації національного проекту з проведення експериментальної перевірки доцільності атипичних режимів робочого часу, оптимізації співвідношення робочого і позаробочого часу, про що йшлося у статті. Надалі проблематика темпоральності має перебувати у фокусі постійної уваги з боку соціальних партнерів на всіх рівнях ієрархічної структури економіки та суспільства.

Філософські, теоретико-методологічні засновки, аргументи та висновки, що є змістом цієї статті, стосуються загального феномену темпоральності та її провідних різновидів – технологічної, економічної та соціальної.

Різновекторність, асиметричність, незбіжність, різноплинність (швидкість) змін та спрямувань на "полі" технологічного, економічного та соціального розвитку призводять до появи асиметрій, так званих "розривів", і серед них – розриви інформаційні, цифрові, адаптаційні, соціальні. У контексті проблематики дослідження під розривом розуміється сформована та відтворювана суттєва невідповідність між вимогами як до окремої людини, так і до спільнот стосовно тих чи інших аспектів життєдіяльності, що їх диктує нова (цифрова) економіка і мережеве суспільство, та фактичним станом, реальним виявом.

Дискусія. Проблематика темпоральності перебуває в полі гострого наукового дискурсу. Серед представників різних галузей і напрямів наукових досліджень немає одностайності як у тлумаченні дефініції темпоральності, так і в розумінні трансформацій економіки та соціуму під впливом темпоральних змін. Незважаючи на те, що світове наукове середовище трактує темпоральність як часовий вимір явищ і процесів, характеристики часу перебувають переважно у площині астрономічної одновимірності. Проте в умовах нової соціоекономічної реальності темпоральність набуває синтезованого формату, інтегруючи динаміку, щільність та інтенсивність різновекторних, масштабних і глибоких перетворень, що формують нову філософію світосприйняття, визначають нові траєкторії життєдіяльності людей, трансформують економіку та суспільство.

Однією з найбільш актуальних компонент проблематики темпоральності в соціально-трудовому аспекті, на наше переконання, слід визнати аргументацію тривалості робочого часу. Не завершено пошук відповідей на питання: "Який висновок можна зробити з прогнозу Кейнса стосовно перспектив скорочення робочого часу?". Проведений нами ретельний аналіз змісту прогнозних передбачень Кейнса [17] дає змогу стверджувати, що йдеться про очікуване до 2030 року скорочення тривалості робочого дня і тижня, природа якого пов'язана передусім зі зменшенням "шару масла на хлібі", тобто зі скороченням пропозиції робочих місць, яка має розподілитися між тими, хто претендує набути статус зайнятих. У цьому разі йдеться про зайнятість і як доцільну діяльність, і як інститут можливої самореалізації економічно активного населення.

Стаття задумана авторами як піонерне дослідження, що слугуватиме точкою відліку в міждисциплінарному пізнанні темпоральних граней соціально-трудового розвитку за сучасної доби.

Список використаних джерел

1. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціально-трудовий розвиток в XXI столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1. С. 97–125.
2. Колот А. М. Соціально-трудова реальність-XXI: філософія становлення, можливостей та викликів. *Економіка України*. 2021. № 2(711). С. 3-31.
3. Колот А. М., Герасименко О. О. Праця XXI: філософія змін, виклики, вектори розвитку: монографія. Київ: КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2021.
4. Heidegger M. *Sein und Zeit*. Elfte, unveränderte Auflage. Silberburg: Verlag tübingen, 1967.
5. Heidegger M. *Der Begriff der Zeit*. Frankfurt am Main: Verlag Vittorio Klostermann, 2004.
6. Філософський словник / В. І. Шинкарук (ред.). 2 вид., перероб. і доп. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986.
7. Masi D. *Ozio Creativo*. Roma: BUR Biblioteca Univerzale Rizzoli, 2002.
8. Virno P. *A Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. Los Angeles, 2004.
9. Castells M. *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell, 2010.
10. Wajcman J. *Pressed for Time: the Acceleration of Life in Digital Capitalism*. Chicago: Chicago University Press, 2015.

11. Skidelsky R., Skidelsky E. How Much is Enough? London : Penguin UK, 2013.
12. Scho J. Plenitude: The New Economics of True Wealth. New York : Penguin, 2010.
13. Harvey D. The Condition of Postmodernity. Cambridge : Blackwell, 1989.
14. Skills of the future: How to thrive in the complex new world : Expert report Global Education Futures (GEF) и WorldSkills. URL: <https://futureskills2020s.com>
15. Медоуз Д. Зростання повинно припинитися. Однак. 2012. № 17(126).
16. Culture Matters: How Values Shape Human Progress / L. Harrison, S. Huntington (Ed.). New York : Basic Books, 2000.
17. Keynes J. M. Economic Possibilities for Our Grandchildren. *Essays in Persuasion*. London : Palgrave Macmillan, 2010.

References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription

1. Kolot, A.M., & Herasymenko, O.O. (2019). Sotsial'no-trudovij rozvytok v XXI stolitti: do pryrody hlobal'nykh zmin, novykh mozhlyvostej, obmezhen' i vyklykiv [Social and labor development in the XXI century: to the nature of global changes, new opportunities, limitations and challenges]. *Demography and social economy*, 1(35), 97–126 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.097>.
2. Kolot, A.M. (2021). Sotsial'no-trudova real'nist'-XXI: filosofii stanovlennia, mozhlyvostej ta vyklykiv [Social and labor reality – XXI: philosophy of formation, opportunities and challenges]. *Economy of Ukraine*, 2 (711), 3-31 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.003>.
3. Kolot, A.M., & Herasymenko O.O. (2021). *Pratsia XXI: filosofii zmin, vyklyky, vektory rozvytku [Work XXI: philosophy of changes, challenges, vectors of development]*. Kyiv : KNEU named after Vadym Hetman [in Ukrainian].
4. Heidegger, M. (1967). *Sein und Zeit*. Elfte, unveränderte Auflage.
5. Heidegger, M. (2004). *Der Begriff der Zeit*. Verlag Vittorio Klostermann.

6. Shinkaruk, V.I. (Ed.). (1986). *Filosofs'kyj slovnyk [Philosophical Dictionary]*. 2nd ed, Kyiv. Holov. red. URE [in Ukrainian].
7. Masi, D. (2002). *Ozio Creativo*. Roma: BUR Biblioteca Univerzale Rizzoli.
8. Virno, P. A (2004). *Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. Los Angeles.
9. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell.
10. Wajcman, J. (2015). *Pressed for Time: the Acceleration of Life in Digital Capitalism*. Chicago University Press.
11. Skidelsky, R. & Skidelsky, E. (2013). *How Much is Enough?* Penguin UK.
12. Schor, J. (2010). *Plenitude: The New Economics of True Wealth*. New York: Penguin.
13. Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*. Blackwell Cambridge.
14. Skills of the future: How to thrive in the complex new world. Expert report Global Education Futures (GEF) и WorldSkills.
15. Meadows, D. (2012). *Zrostannia povynno pryppynytisia [Growth must stop]*. Odnako, 17(126).
16. Harrison, L., & Huntingto, S. (Ed.). (2000). *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books.
17. Keynes, J.M. (2010). *Economic Possibilities for Our Grandchildren*. *Essays in Persuasion*. Palgrave Macmillan, London. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-349-59072-8_25

Received: 05/09/2022

1st Revision: 15/09/2022

Accepted: 27/09/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

A. Kolot, ScD in Economics, Professor
Kyiv National Economic University, named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine,
O. Herasymenko, PhD in Economics, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

TEMPORALITY IN THE COORDINATES OF THE 21ST CENTURY SOCIAL AND LABOR DEVELOPMENT: THE NATURE AND DRIVERS OF TRANSFORMATION

The quintessence of the article is the author's concept of temporality and the argumentation of the hypothesis regarding the need to transform fragmentary judgments of a spatio-temporal nature in the field of social and labor development into a coherent system of knowledge that covers the temporal essence and temporal dimension of phenomena and processes in social and labor sphere, revealing the nature of "time crisis", contain theoretical and practical foundations for improving temporal processes management.

The research carried out is of a pioneering nature, in which a new approach and non-traditional view on social and labor issues through the prism of spatio-temporal perception of phenomena and processes are implemented. The proposed theoretical-applied construct of temporality opens up new facets of complex, multi-vector drivers of social and labor dynamics in the modern digital age.

Philosophical, theoretical, and methodological foundations, arguments, and conclusions, which are the content of this article, relating to the general phenomenon of temporality and its leading varieties – technological, economic, and social. Variants of combining parameters of economic, technological, and social temporality are revealed. The circle of temporal trends that appear as paradoxes of "social time" is outlined.

Invariant approaches to the introduction of non-standard time models of employment as an economic form of manifestation of temporality with the identification of modes of duration of working time by the length of the working day, working week, and number of working days per week are proposed. The current state and prospects for the introduction of various (non-standard) working time regimes are considered in the context of J. M. Keynes's well-known forecast of the transition to 3-hour shifts by 2030.

Keywords: temporality; time transformations; working time; working time modes; social and labor development.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЧИННОЇ СИСТЕМИ ОПЛАТИ ПРАЦІ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ

Визначено коло суб'єктів державного сектору відповідно до чинного законодавства. Проведено дослідження сучасного стану чинної системи оплати праці в державному секторі, на основі чого виокремлено основні проблеми системи оплати праці, також узагальнено основні аспекти, які необхідно враховувати під час реформування видатків на оплату праці в державному секторі, зокрема в установах бюджетної сфери. Розглянуто різницю у трактуванні категорій "оплата праці" та "заробітна плата". Графічно зображено структуру сектору загального державного управління, структуру фонду оплати праці, затверджену інструкцією зі статистики заробітної плати. Розглянуто форми та системи оплати праці та структуру винагороди за працю у державному секторі. Проаналізовано реформування системи оплати праці працівників державного сектору та запропоновано напрями її удосконалення.

Ключові слова: фонд оплати праці; реформа; державні службовці; національні стандарти державний сектор; ефективність.

Вступ. У сучасних умовах невизначеності та все більшого розвитку інноваційних процесів докорінним чином змінилася роль людини в діяльності суб'єктів господарювання. Якщо раніше вона розглядалася лише як один із факторів виробництва, то сьогодні людина перетворилася на головний стратегічний ресурс у конкурентній боротьбі. Це пов'язано зі здатністю людини до творчості та з раціоналізаторськими здібностями, що зараз стає основною, вирішальною умовою успіху будь-якої діяльності. На сьогодні важливою умовою інтеграції України до міжнародного співтовариства як рівноправного суб'єкта виступає відповідність її національного законодавства загальноєвропейським міжнародним стандартам. Сучасна практика управління вимагає все більш високої ефективності діяльності працівників суб'єктів господарювання зокрема й державного сектору. У цій ситуації особливої актуальності набуває проблема розроблення комплексу цілеспрямованих дій з управління виплатами працівникам суб'єктів державного сектору. Однією із пріоритетних сфер удосконалення вітчизняного законодавства наразі є оплата праці.

Ускладнення процесів прийняття державних рішень, пов'язане з об'єктивними соціально-економічними і технологічними процесами, актуалізує питання підвищення результативності діяльності державних службовців. На тлі критики тривалості термінів розгляду окремих проблем і прийняття рішень, роздубоватості чисельності і загальної неефективності державної служби одним з ключових питань стає формування оптимальної системи оплати праці, що містить найбільш ефективні елементи стимулювання діяльності чиновників для досягнення конкретних результатів.

Питання оплати праці – актуальне. Заробітна плата – це не тільки важливим мотивуючим чинником, а й джерелом існування. І не лише для державних службовців. Утім, наявна система оплати праці працівників державних органів є несправедливою та неефективною. Про це говорять як вітчизняні, так і міжнародні експерти. Про це знають з власного досвіду працівники державних органів різних рівнів. Тож реформування системи оплати праці державних службовців на основі класифікації посад покликане усунути несправедливість в оплаті праці, адже за сучасними світовими стандартами вона має ґрунтуватися на фаховості, результативності, мірі покладеної відповідальності та особистому внеску кожного працівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів заробітної плати та оплати праці зробили вітчизняні вчені: М. Панкова (у своїх працях розкрила сутність оплати праці за умов економічної кризи), С. Шелешникова

(визначила заробітну плату як мотиватор для працюючих). Результати досліджень, пов'язані з проблемами виплат працівникам, висвітлені у працях вітчизняних учених: Ф. Бутинця, С. Голова, Р. Джоги, С. Свірко, І. Жиглей та стосуються розроблення теоретичних і методичних питань з обліку виплат працівникам і напрямів адаптації положень міжнародних стандартів до вітчизняної облікової практики. О. Ф. Ярмолук досліджувала облікові аспекти виплат працівникам, О. В. Кравченко вивчав питання організації обліку виплат працівникам бюджетних установ за національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку.

Теоретико-методологічні засади обліку виплат працівникам відображені в роботах таких авторів: О. М. Анісімова, К. Ф. Березицької, І. А. Гамова, О. В. Дубовської, Н. М. Жидовської, З. В. Задорожного, Т. В. Козачок, А. М. Колота, Я. Д. Крупки, Т. О. Кульганік, К. Б. Лобань, І. В. Луняк, А. А. Машевської, К. В. Маслова, Ю. Ю. Михайленко, В. А. Миронова, Н. В. Панасенко, В. П. Пашуто, О. М. Сазонець, Ю. О. Сіренко, Г. І. Тибінки, В. С. Труфіна, М. І. Уграк, Л. П. Швець, Ю. О. Щербина, С. В. Ярмішко та інших. Також бухгалтерський облік, аналіз і контроль виплат працівникам: проблеми обліково-аналітичного забезпечення досліджувала Овсюк Н. В. Бухгалтерський облік і контроль виплат працівникам в державному секторі вивчала Олійник В. С. Облік, аналіз і внутрішньогосподарський контроль виплат працівникам, їх організація і методика – О. Ю. Шоляк.

Питанням організації обліку та аналізу виплат заробітної плати працівникам займалися безліч учених-економістів, такі як: М. Т. Білуха, В. С. Василенко, П. М. Гарасим, Н. І. Дорош, Н. Л. Жук, В. С. Лень, Т. Г. Мельник, П. М. Мотюшко, О. А. Петрик, О. Ю. Радченко, А. І. Радчук, Л. А. Сахно, Г. А. Семенов, А. М. Соколовська, В. В. Сопко, Б. Ф. Усач, П. Я. Хомин, С. В. Ярмішко. Зокрема, вдосконалення обліку оплати праці в частині кадрового та організаційного забезпечення висвітлено в науковому дослідженні Н. В. Каткової, К. В. Маслової. Увагу на кадровій документації та відображення оплати праці на рахунках бухгалтерського обліку зосередили С. М. Семенова та О. М. Шпирко.

Методичне забезпечення внутрішнього контролю заробітної плати та її оплати на всіх етапах його виконання досліджено О. В. Гамою, І. А. Козачок, Т. В. Федоренко. Питання нормативно-правового регулювання обліку оплати праці розкрито А. А. Машевською. Питаннями міжнародного досвіду організації праці та виплати заробітної плати державних службовців присвячені праці таких науковців, як А. В. Оболенський, І. П. Лопушинський,

Н. Р. Нижник, С. Черноног, Н. О. Богданова, П. Тимошук, А. М. Школик, В. О. Чмига та інших.

Методологія дослідження. Під час дослідження використовувались такі методи дослідження: аналіз літератури та наукових джерел з теми дослідження; якісний та кількісний аналіз даних, їх систематизація використовувалися для аналізу отриманих даних й формуванню висновків; використано графічний метод: діаграми, рисунки й таблиці – для наочного уявлення досліджуваної проблеми; порівняльно-правовий – для дослідження нормативно-правової бази оплати праці; статистичний – під час збору та аналізу даних, а також системно-структурний метод, метод узагальнення.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану чинної системи оплати праці в державному секторі, а також надання пропозицій щодо напрямів удосконалення системи оплати праці працівників державного сектору.

Основні результати. Суб'єктами господарювання державного сектору економіки є суб'єкти, що діють на основі лише державної власності, а також суб'єкти, державна частка у статутному капіталі яких перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує державі право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів (п. 2 ст. 22 ГКУ) [16], а п. 3 цієї ж статті

визначено повноваження суб'єктів управління у державному секторі економіки та зараховано до них Кабінет Міністрів України, міністерства, інші органи влади та організації. За даними Міністерства економіки України, питома вага державного сектору в економіці України в 2020 році становила 8,0 %, у 2019 році 8,3 % [17], а за 9 місяців 2021 року – 10,3 %.

Бюджетний кодекс України, зокрема п. 12 ст. 2 зазначає, що "бюджетні установи – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету" [18].

Для цілей складання фінансової звітності до суб'єктів державного сектору належать суб'єкти бухгалтерського обліку в державному секторі, зокрема розпорядники бюджетних коштів, Казначейство та державні цільові фонди (НПСБОДС 101 "Подання фінансової звітності").

За дослідженням [19], "Державний (публічний) сектор – це сукупність органів державної влади різних рівнів та органи місцевого самоврядування, збройні сили, працівники державних установ, які надають послуги соціального призначення, а також підприємства державної форми власності" (рис. 1).

Рис. 1. Структура сектору загального державного управління

Джерело: [3].

Для більшого розуміння структури загального державного управління (СЗДУ) необхідно звернутися до "Класифікація інституційних секторів економіки України (КІСЕ)", Наказ Державної служби статистики України від 03 грудня 2014 р. № 378 зі змінами [20], яким визначено, що у складі СЗДУ України вирізняють: S. 1311 Центральні органи державного управління; S. 1312 Регіональні та місцеві органи державного управління; S. 1313 Фонди соціального страхування.

Ураховуючи все вищесказане, простежується певна неоднозначність розуміння суб'єктів державного сектору з рис. 1, відповідно, і працівники таких суб'єктів мають певний поділ: працівники бюджетної сфери – недержавні службовці (освіта, охорона здоров'я, поліція тощо) та державні службовці.

Оплата праці являє собою систему відносин, пов'язаних із забезпеченням встановлення та здійснення роботодавцем виплат працівникам за їх працю відповідно до законів, іншими нормативно – правовими актами, колективними договорами, угодами, локальними нормативними актами і трудовим договором. Тому доцільно розглянути ефективність чинної системи оплати праці в державному секторі, зокрема державних службовців.

Заробітна плата є не тільки платою за кінцевий результат праці, тому що сутність її полягає в стимулі співробітника через елементи організації, розмір і порядок виплати, які доволі часто розвивають у співробітників особистий інтерес до виконання праці. Іншими словами, заробітна плата, по-перше, це оплата за виконану роботу, а по-друге, є стимулом до виконання роботи. Однак розуміння терміна "оплата праці" є більш розкритим,

ніж термін "заробітна плата", оскільки перше включає в себе весь комплекс відносин, які пов'язані з регулюванням, встановленням та наданням працівнику виплат за його роботу, а заробітна плата – це лише винагорода за вже виконану роботу працівником, і яку роботодавець зобов'язується компенсувати йому.

Як економічна категорія заробітна плата має свою структуру, затверджену інструкцією статистики заробіт-

ної плати [2], згідно з якою оцінювання розміру заробітної плати найманих працівників проводиться на основі поняття фонду оплати праці. Фонд оплати праці включає виплати найманим працівникам за відпрацьовані та невідпрацьовані години або виконані роботи незалежно від форми оплати праці та джерел фінансування, що повинні бути оплачені (табл. 1) [3].

Таблиця 1. Структура фонду оплати праці, затверджена інструкцією зі статистики заробітної плати

Фонд оплати праці		
Основна заробітна плата	Додаткова заробітна плата	Інші заохочувальні та компенсаційні виплати
Винагорода за виконану роботу	Надбавки та доплати до тарифних ставок	Нарахування за невідпрацьований час, що непередбачені чинним законодавством
Відсотки або комісійні нарахування залежно від обсягу доходів, якщо вони належать до основної роботи	Систематичні премії та винагороди, зокрема й за вислугу років	
Гонорари штатним працівникам	Відсотки або комісійні винагороди, виплачені додатково до тарифної ставки	Одноразові винагороди, зокрема й ті, що здійснюються раз на рік
Оплата в разі переведення на нижчеоплачувану роботу	Оплата надурочної роботи у святкові та неробочі дні	
Оплата в разі невиконання норм виробітку та виготовлення бракованої продукції не з вини працівника	Нараховані суми індексації заробітної плати працівників	Матеріальна допомога, що має систематичний характер, надана всім або більшості працівників
Оплата праці за відрядження	Вартість безкоштовно наданого працівникам форменого одягу	
Вартість виданої продукції за натуральної форми оплати	Оплата за невідпрацьований час	Виплати соціального характеру у грошовій і натуральній формі

Джерело: складено автором за [2].

Система оплати праці – це взаємозв'язок показників, які характеризують норму праці та міру її оплати в межах і понад норми праці. Ці показники виступають гарантією того, що відповідно до фактично досягнутих результатів праці відносно норми працівник отримає заробітну плату

за погодженою з роботодавцем ціною його робочої сили. Водночас форма оплати праці – це той чи інший різновид систем оплати, згрупований за ознаками основного критерію обліку результатів праці за її оцінювання з метою визначення розміру величини винагороди (оплати) (рис. 2).

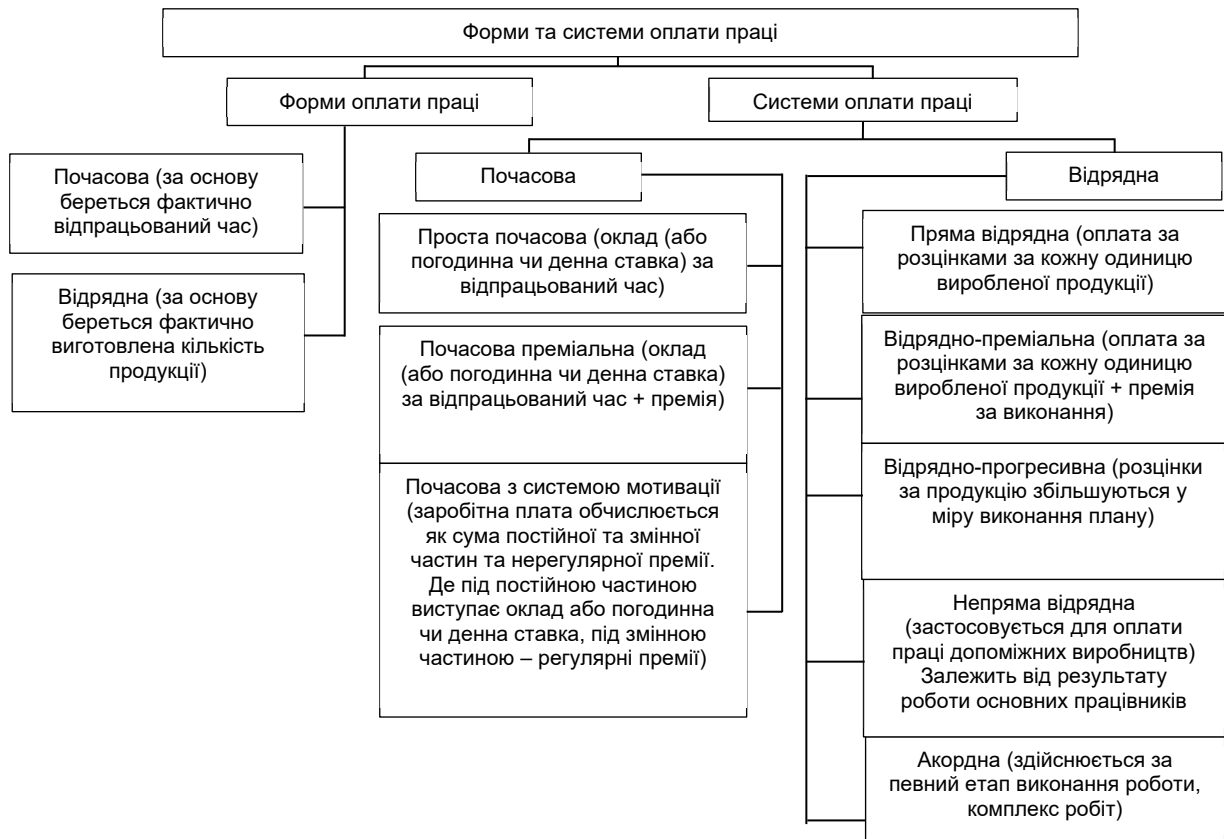

Рис. 2. Форми та системи оплати праці

Джерело: [4].

В Україні використовується централізована система оплати праці працівників публічного сектору на базі тарифної сітки з законодавчими особливостями для окремих органів державного управління.

Структура та умови оплати праці в різних відомствах сектору державного управління мають бути подібними для посад з подібним функціоналом і внутрішньо узгодженими. Однак нерівномірний темп реформ впроваджено останніх двох років і певна неузгодженість

підходів до оплати праці працівників різних державних установ призвели до значних диспропорцій у заробітних платах у межах сектору.

Грошовий компонент винагороди складається з посадового окладу, надбавок постійного та тимчасового характеру, премій та матеріальної допомоги, розмір та умови виплати яких визначено законодавством. Структура винагороди за працю державних службовців схематично представлена у табл. 3.

Таблиця 3. Структура винагороди за працю у секторі державного управління в Україні

		Контрактні Грошові	Немонетарні	Мотиваційні
Винагорода в поточному періоді	Базовий компонент	Посадовий оклад Надбавки: <i>постійні</i> : за вислугу років, за ранг <i>тимчасові</i> : за додаткове навантаження (виконання обов'язків тимчасово відсутнього/виконання обов'язків за вакантною посадою), за особливо важливу роботу; за інтенсивність праці Премії за результатами діяльності (варіативно): місячна/квартальна/щорічна		Стабільність зайнятості, соціальні гарантії, довша тривалість оплачуваної відпустки (30 днів порівняно з 24 днями за загальним трудовим законодавством)
	Пільговий компонент	Матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань Матеріальна допомога на оздоровлення Пенсійне забезпечення	Медичне обслуговування (на центральному рівні), службове житло Приватизація службового житла	Підвищення кваліфікації, навчання Репутація, можливість працевлаштування після виходу на пенсію (для окремих категорій службовців)
Очікувана винагорода в майбутньому				

Джерело: [5].

Основними компонентами заробітної плати державного службовця в Україні є посадовий оклад, надбавки за вислугу років та ранг державного службовця (постійні надбавки). Премії та надбавки тимчасового характеру є додатковими стимулюючими виплатами, які залежать від умов, складності та результатів роботи. Також державні службовці мають право на два види матеріальної допомоги, які, по суті, мають характер "постійних надбавок" – на вирішення соціально-побутових питань та "на оздоровлення" на час щорічної відпустки. Власне, ці два види матеріальної допомоги можна розглядати як гарантований компонент грошової винагороди (дві середньомісячні заробітні плати на рік).

Чинна система оплати праці державних службовців характерна для систем кар'єрного типу з середнім коефіцієнтом компресії (співвідношення мінімального посадового окладу до максимального). В Україні коефіцієнт компресії заробітних плат від спеціаліста районного рівня до керівника державної установи центрального рівня становить 1:7,0, а в межах однієї юрисдикції від спеціаліста районного, обласного/міського чи центрального рівня – відповідно, 1:5,0, 1:4,3 та 1:3,3.

Механізм надбавок за вислугу років є фактично системою автоматичного підвищення заробітної плати з кожним роком роботи на державній службі (3 % на рік до 50 % максимально), який не залежить від результатів роботи та щорічного перегляду посадових окладів [5].

З метою визначення структури, обсягів та особливостей розподілу фонду оплати праці у державних органах з урахуванням категорій, підкатегорій посад державної служби та рівнів державних органів для визначення можливості посилення ролі посадового окладу в загальній структурі заробітної плати державних службовців Національним агентством України з питань державної служби (НАДС) проведено моніторинг оплати праці державних службовців у 2020 році. За результатами аналізу загальний розмір фонду оплати праці державних службовців у 2020 році становив 37 942,9 млн грн. Найбільший обсяг видатків фонду оплати праці виявлено у державних органах четвертого рівня – 19 763 млн грн. Найменший обсяг видатків у державних органах першого рівня – 1 098 млн грн (рис. 3).

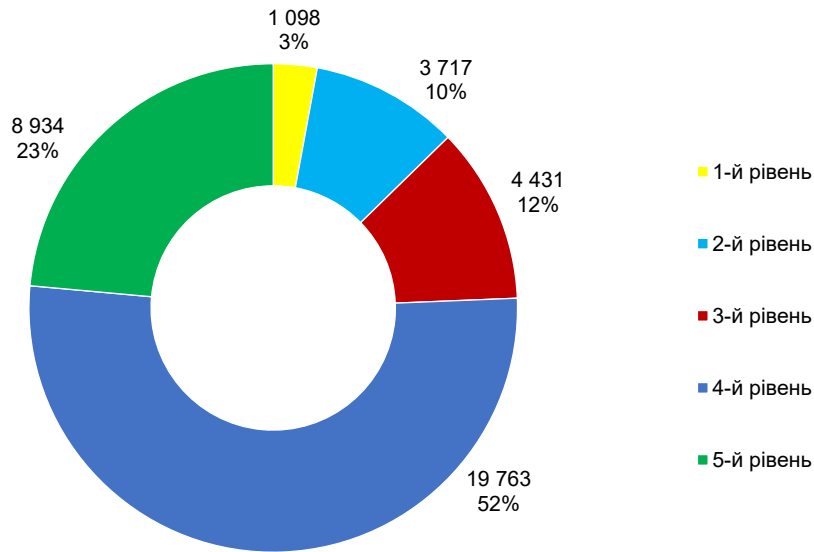

Рис. 3. Розподіл Фонду оплати праці за рівнями державних органів (млн грн)

Джерело: [7].

Рисунок 3 показує, що найвищий обсяг розподілу фонду оплати праці має 4-й рівень – 19763 грн, за ним іде 5-й рівень – 8934 грн. А найменший розподіл можна спостерігати на 1 рівні – 1098 грн. У свою чергу, розмір

середніх заробітних плат за категоріями та підкатегоріями в розрізі рівнів державних органів виглядає таким чином (рис. 4).

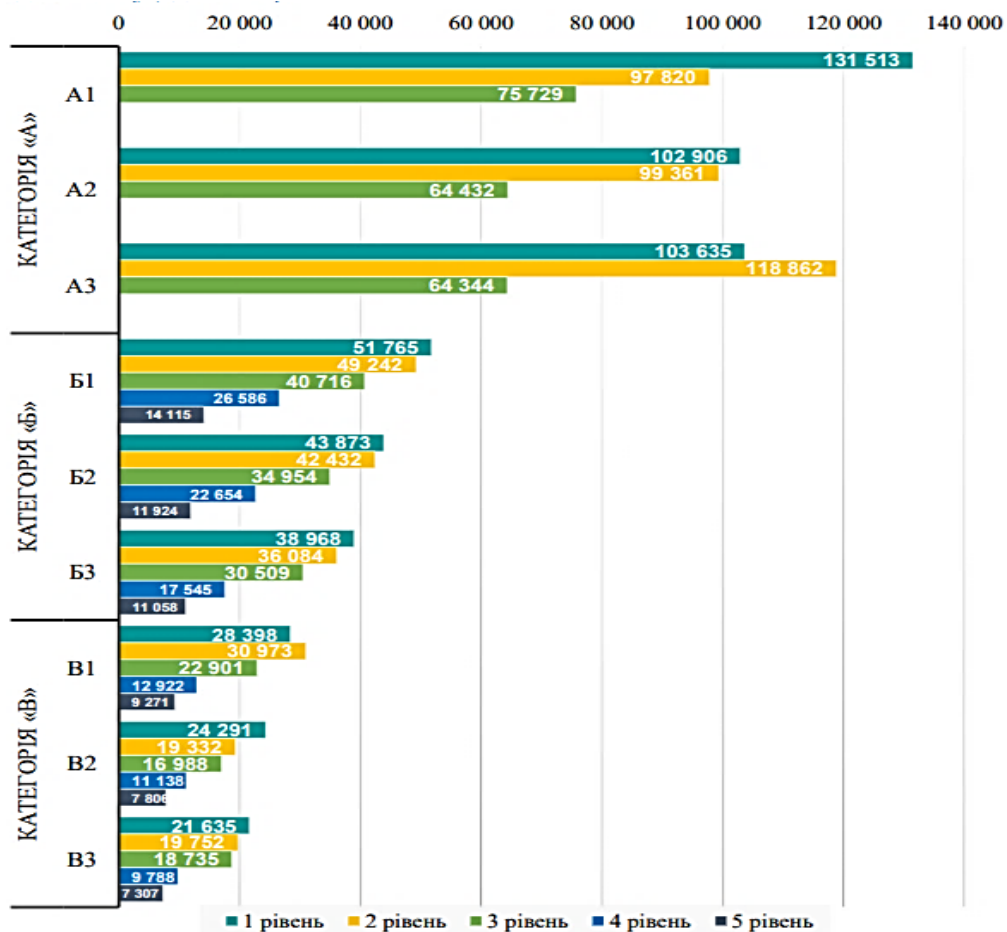

Рис. 4. Розмір середніх заробітних плат за категоріями та підкатегоріями в розрізі рівнів державних органів

Джерело: [7].

Нинішня система оплати праці є застарілою і не-ефективною. Основні проблеми чинної системи оплати праці державних службовців стосуються непрозорості та складності структури заробітної плати, відсутності юридично визначеного механізму планування і розподілу фонду оплати праці, необґрунтованих диспропорцій у розмірах окладів. Також продовжується практика визначення граничної кількості працівників державних органів без проведення оптимізації структури і функцій цих державних органів [19].

З метою збору та аналізу думок державних службовців щодо актуального стану справ в системі оплати праці та отримання зворотного зв'язку стосовно розуміння та сприйняття особливостей реформи, впродовж вересня 2021 року тривало анонімне опитування щодо реформування системи оплати праці державних службовців. До участі в опитуванні долучилися понад 53 тисячі осіб. Більшість опитаних державних службовців (93,1 %) незадоволені або частково задоволені рівнем оплати праці. У свою чергу, механізм нарахування та виплати заробітної плати розуміють 79,1 % працівників. Виявлено тенденцію підвищення розуміння механізму нарахування та виплати із збільшенням віку та стажу. Більшість державних службовців (65,1 %) вважають справедливим, коли при виконанні однакових посадових обов'язків працівник з більшим стажем отримує вищу заробітну плату [21].

Також за результатами опитування виявлені ключові негативні явища чинної системи оплати праці:

- порушення принципу справедливості та зневіра окремих працівників у підвищенні рівня оплати праці;
- зниження конкурентноспроможності державної служби на ринку праці;
- недостатність бюджетних ресурсів для реформи;
- необ'єктивна інформація при формуванні реальних потреб фондів оплати праці;
- відтік, плінність кадрів.

Реалізація єдиних принципів та підходів в оплаті праці державних службовців є шляхом виконання зобов'язань, узятих на себе Урядом України в межах Угоди про фінансування програми "Підтримка комплексного реформування державного управління в Україні" (ENI/2016/039-569) між Урядом України та Європейською Комісією, що діє від імені Європейського Союзу. У 2020 році розпочато впровадження реформи системи оплати праці державних службовців, яка залишається одним із першочергових пріоритетів реформування державного управління та передбачає зміну системи та підходів до регулювання оплати праці у сфері державної служби, яка на цей час є непрозорою та розбалансованою.

Реформа спрямована на підвищення ефективності всієї державної служби. Це допоможе зробити систему оплати праці прозорою і зрозумілою для суспільства і мінімізувати можливості зловживань і корупції.

Рівень заробітної плати кожного державного службовця буде залежати від результатів його роботи. Крім того, заробітна плата буде поступово наближатися до ринкової і допоможе залучити більше кваліфікованих фахівців на держслужбу, а також мотивувати професійних працівників, які вже працюють [8].

Реформа системи оплати праці працівників державного сектору відповідно до класифікації посад направлено на усунення несправедливості в оплаті праці, оскільки відповідно до сучасних світових стандартів, вона повинна ґрунтуватися на професіоналізмі, продуктивності, ступені присвоєної відповідальності та особистому внеску кожного працівника.

До основних стратегічних та програмних документів у сфері реформування оплати праці в державному секторі є (рис. 5):

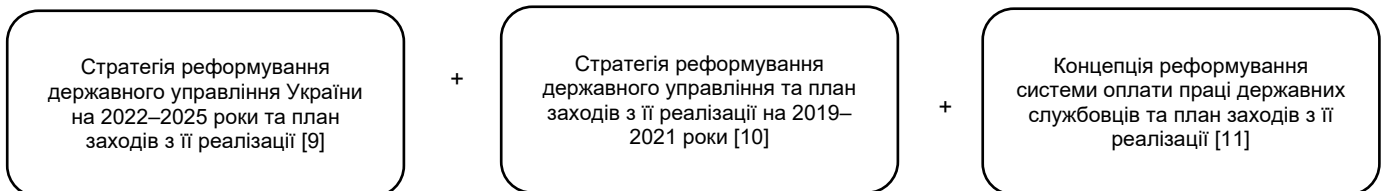

Рис. 5. Документи реформування оплати праці державних службовців

Джерело: складено автором за [12].

Реформа комплексна і направлена на всі категорії держслужбовців шляхом поетапного впровадження в усіх державних органах.

Першими нову модель впровадили пілотні державні органи, а саме: НАДС та його територіальні органи, Міністерство фінансів України, Міністерство цифрової трансформації та Секретаріат Кабінету Міністрів України. Згодом вона буде поширена на інші державні органи.

Реформа буде сприяти подальшій оптимізації функцій та чисельності державних органів та передбачає такі зміни [21]:

1. Впровадження класифікації посад державної служби: посади класифікують за напрямками діяльності, рівнем відповідальності, складністю обов'язків із присвоєнням відповідних класифікаційних кодів.

2. Зменшення кількості складників заробітної плати державних службовців: передбачається підвищення

ролі посадового окладу разом зі зниженням дискреції керівника на розмір заробітної плати шляхом визначення "основної" та "додаткової" частки заробітної плати:

- основна – не залежить від рішення керівника та визначає чіткі складові заробітної плати (не менше 70%);
- додаткова – залежить від особистого внеску державного службовця в загальний результат роботи шляхом встановлення премії (не більше ніж 30 %).

Таким чином, можемо дійти висновку, що чинна система оплати праці працівників державного сектору неефективна, виходячи з чого, наразі проводиться реформування системи оплати праці, розробляються стратегії, плани модернізації та інші нормативно-правові документи, які дозволять розв'язати низку проблем чинної системи оплати праці працівників державного сектору.

Удосконалити чинну систему оплати праці в державному секторі можливо таким чином (рис. 6):

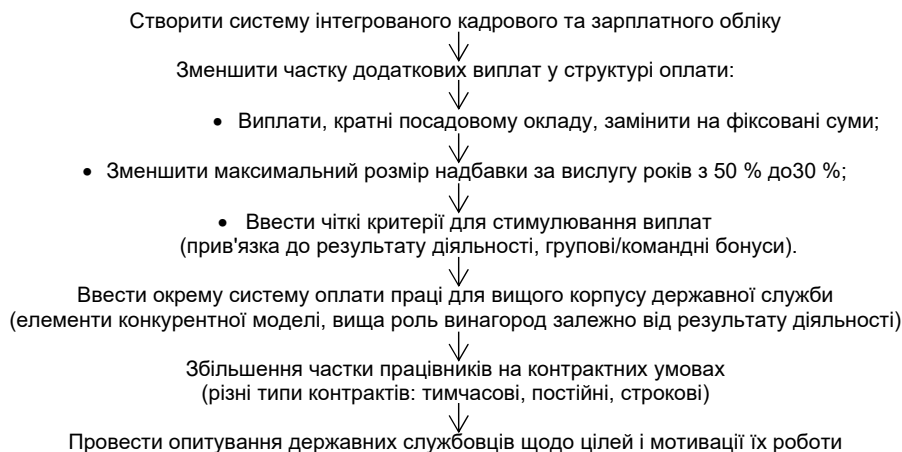

Рис. 6. Напрями вдосконалення чинної системи оплати праці

Джерело: складено автором.

Основними нормативно-правовими документами, які в Україні регулюють виплати працівникам у державному секторі, є Кодекс Законів про працю та Закон України "Про оплату праці". Крім того, існує безліч інструкцій, правил і наказів, що регулюють певні види зборів і відрахувань. Нормативно-правове забезпечення спирається на Конституцію України [13], нормативно-правові регуляторні акти, міжнародні стандарти (МСБОДС 25 "Виплати працівникам"), національні стандарти (НП(С)БОДС 132 "Виплати працівникам") та іншу нормативно-технічну документацію.

Міжнародний досвід перегляду принципів оплати праці в державному секторі передбачає встановлення уніфікованої сітки посадових окладів на ринковому рівні, визначення чітких механізмів перегляду рівнів оплати праці на періодичній основі (централізованого чи договірною за участі профспілок), зменшення кількості або монетизацію негрошових винагород та пільг, особливо якщо вони складають велику частку від загального рівня винагороди за роботу. Це дозволило зменшити видатки зі збереженням обсягу державних послуг, які надаються громадянам.

Основні аспекти, які потрібно враховувати під час розроблення стратегії реформування видатків на оплату праці в державному секторі, це:

1. Бюджетне планування (середньострокове планування видатків бюджету, принципи індексації заробітних плат, фіскальні правила, система перегляду заробітних плат, в т.ч. з урахуванням потужності профспілкових організацій).

2. Конкурентність винагород (принципи встановлення рівня оплати праці, системи індивідуалізації винагород та механізми порівняння винагород у приватному та державному секторах).

3. Гнучкість та ефективність видатків на оплату праці (гнучкість у регулюванні чисельності штатних працівників, інтегровані системи кадрового обліку, ефективні системи найму та звільнення працівників, використання системи винагород залежно від результатів діяльності).

МВФ провів опитування [21] серед 42 країн-членів організації щодо підходів до управління видатками на оплату праці в секторі державного управління за вищезгаданими трьома основними категоріями і на основі аналізу бюджетних та економічних характеристик цих країн

та їх підходів до перегляду видатків на оплату праці зробив такі висновки.

Країни, які не мають систем автоматичної індексації заробітних плат до інфляції, мають кращі показники бюджетного планування. Зокрема, більше половини країн ЄС не мають автоматичної індексації заробітних плат для працівників державних органів.

Систематичне переглядання рівнів оплати праці в державному секторі шляхом переговорів (на щорічній чи щопіврічній основі) мають менший негативний вплив на фіскальний дефіцит. Нерегулярні перегляди рівнів оплати праці призводять до періодичних масштабних підвищень заробітних плат, що ускладнює бюджетне планування і прогнозування.

У країнах з перехідною економікою централізовані підходи до перегляду рівнів оплати праці асоціюються з меншими розмірами фіскальних дефіцитів.

Конкурентна модель кадрового управління (*position-based employment system*) та системи оплати праці, які враховують результати діяльності працівника (*performance-related pay*), теж сприяють більш ефективному бюджетному плануванню.

У разі використання конкурентної моделі кадрового управління різниця між еквівалентними рівнями оплати праці у державному та приватному секторах менша, ніж у країнах, які використовують кар'єрну модель. Конкурентна модель створює кращі умови для обміну інформацією щодо ситуації на ринку праці та ринкових рівнів оплати між двома секторами економіки. Використання конкурентної моделі кадрового управління збільшує гнучкість коригування чисельності працівників в органах державного управління (через більш поширене використання строкових контрактів).

В Україні використовують централізовану систему оплати праці працівників публічного сектору на базі тарифної сітки з законодавчими особливостями для окремих органів державного управління. Умови оплати праці державних службовців визначені Законом України "Про Державну службу", для інших працівників центральних органів державної влади умови праці прописані в окремих законах та підзаконних актах.

Далі ми проведемо аналіз системи оплати праці державних службовців, що дасть уявлення про складові заробітної плати для решти працівників сфери державного

управління (хоча існують значні диспропорції у рівнях заробітних плат працівників державних органів, на яких не розповсюджується дія закону про державну службу).

Найвищі заробітні плати нині встановлені для посадових осіб новостворених антикорупційних органів (НАБУ та НАЗК), які в разі перевищують посадові оклади, наприклад, найвищого рівня виконавчої влади (прем'єр міністра). Посадовий оклад прокурора Генеральної прокуратури співставний з окладом державного секретаря міністерства. Такі диспропорції рано чи пізно потрібно буде виправляти.

Система оплати праці працівників сектору державного управління в Україні є досить жорсткою в аспекті гарантованих компонентів оплати праці, і завдяки цьому є важливим чинником утримання кар'єрних службовців у системі державної служби. Широкий набір додаткових стимулюючих виплат та премій, а також децентралізований механізм їх призначення залишає простір для вибіркового стимулювання кваліфікованого та ефективного персоналу керівництвом шляхом преміювання, проте обсяги таких стимулюючих виплат залежать від розмірів фонду оплати праці конкретної установи і впливовості керівника у межах організації. Умови оплати праці в Україні є схожими з системами оплати, прийнятими в інших країнах з кар'єрною системою зайнятості. Про справедливість диференціації заробітних плат у межах сектору державного управління важко судити за браком інтегрованих даних. Утім, є непрямі ознаки того, що в секторі існують великі диспропорції в розмірах оплати праці працівників різних ланок у межах одного відомства чи відомств одного типу (міністерства, агенції, служби). Це є загалом демотиваційним фактором для працівників. Диспропорції виникають унаслідок додаткових надбавок та преміювання відносно невеликої кількості посадовців високого рангу, при цьому величина винагороди залежить від наявності фінансових ресурсів (в основному за рахунок так званої "економії фонду оплати праці"), а не від результатів роботи.

Реформа системи оплати праці в секторі державного управління має супроводжуватися комплексом структурних змін, як-от дерегуляція, усунення дублювання функцій та реструктуризація відомств, реорганізація територіальних відділень ЦОБВ, впровадження електронних послуг тощо.

Підвищення посадових окладів всіх держслужбовців до "ринкового" рівня не є панацеєю від корупції і не гарантує підвищення ефективності та якості державних послуг.

Щоб удосконалити чинну систему оплати праці державних службовців та працівників державних органів, можна вжити таких заходів [21]:

- Створити систему інтегрованого кадрового та зарплатного обліку державних службовців. На основі даних щодо фактичної чисельності персоналу, індивідуальних заробітних плат, займаних посад та характеристик персоналу провести детальний аналіз диференціації оплати праці та оцінити наслідки різних варіантів змін у структурі заробітних плат для сукупних витрат на оплату праці в секторі. Така система потрібна також для якісного середньострокового бюджетування витрат на оплату праці (можливий перехід до бюджетування витрат на оплату праці на основі фактичної чисельності працюючих, а не на основі штатного розпису). Наразі відсутність точної інформації не дає можливості аналізувати та адекватно оцінювати вплив задекларованих державою зобов'язань перед працівниками сектору.

- Підвищити прозорість механізму формування грошової винагороди для державних службовців. Для країни з обмеженими бюджетними ресурсами та корупційним підґрунтям важливо спростити надбавки до заробітної плати та інші матеріальні стимули. Хоча з введенням в дію нового закону про державну службу структура заробітних плат стала більш зрозумілою, все ще більшу частину грошової винагороди становить не посадовий оклад, а додаткові виплати (надбавки, премії), і ситуація не зміниться навіть за умов ефективного впровадження чинного закону. Розглянути варіант заміни частини виплат, кратних посадовому окладу, на фіксовані суми, які не залежать від посади працівника (наприклад, виплата на оздоровлення чи вирішення соціально-побутових питань).

- Зменшити диспропорції в оплаті праці в різних відомствах у межах сектору державного управління. Наразі найбільш високооплачуваними працівниками в системі державного управління є працівники НАБУ: 40–50 прожиткових мінімумів порівняно з 8 для державного секретаря [21].

- Розглянути введення окремої системи оплати праці для вищого корпусу державної служби, можливий перехід до контрактної системи з окремими джерелами та принципами фінансування, оскільки їх рівень оплати значно відстає від ринкового. Можна взяти за основу підходи до оплати праці вищого керівництва державної служби, характерні для конкурентної моделі державної служби. Наприклад, у Новій Зеландії з очільниками державних установ укладалися контракти, в яких були прописані цілі і результати діяльності керівника за певний строк контракту, і оплата праці великою мірою залежала від результатів роботи і досягнення чи недосягнення контрактних цілей (за невиконання поставлених завдань – нульовий бонус або звільнення).

Проведено опитування державних службовців щодо цілей і мотивації їхньої роботи, щоб отримати зворотний зв'язок про зміни в умовах оплати праці та способи удосконалення чинної системи оплати праці.

Формування нової генерації державних службовців потребує якісного добору кадрів. Доцільно зменшити максимальний розмір надбавки за вислугу років (до 30 %) або перекваліфікувати її у надбавку за релевантний досвід працівника (в тому числі поза межами державної служби). Введення конкурсного відбору на посади державної служби є необхідною, але недостатньою умовою. Чинні умови проведення конкурсів та якість кваліфікаційних іспитів треба удосконалювати. Важливо тестувати не лише знання законодавства, а й проводити тести на логіку та розвиток "м'яких" навичок кандидатів (вміння працювати в команді, лідерські якості, комунікативні навички та адаптивні якості). Також проводити психологічні тести для відбору осіб, не схильних до корупції.

- Поступово скорочувати кількість службовців внаслідок перегляду функціоналу відомств, усунення дублювань, розвитку електронних сервісів тощо. Впровадження інтегрованих інформаційних систем управління даними та розвиток у середньостроковій перспективі дозволить скоротити потребу у працівниках нижчих рівнів ієрархії (зокрема за рахунок територіальних відділень ЦОБВ). Наприклад, великий потенціал скорочення кількості працівників потенційно є в системі фондів соціального страхування – нарахування соціальних виплат та пенсій у ручному режимі можна замінити інформаційною системою (коли отримувач соціальних виплат сам заповнює анкету та подає документи в електронному вигляді, і призначення допомоги відбувається автоматично), залишити

спеціалістів на місцях лише для вирішення нетривіальних випадків. Утім, впровадження електронних послуг допомагає скоротити кількість менш кваліфікованих робітників, проте створює попит на більш кваліфіковані кадри.

Залучати більшу кількість працівників на умовах тимчасових контрактів, зменшити кількість працівників з безстроковою зайнятістю. Поширеність безстрокової зайнятості на державній службі зменшує гнучкість системи державної служби та збільшує витрати на її утримання. В Україні, принаймні на центральному рівні державного управління, частину роботи державних службовців виконують працівники громадських організацій, які фінансуються коштом міжнародних донорів. Наприклад, одна з таких ініціатив – це впровадження офісів просування реформ у різних державних відомствах, джерелом фінансування оплати праці будуть кошти ЄС та ЄБРР.

Висновки. Дослідження сутності економічної категорії "виплати працівникам" підтверджують, що для суб'єктів державного сектору основними складниками виплат працівникам є "оплата праці", "заробітна плата". Чинна система оплати праці працівників державного сектору неефективна, виходячи з чого, наразі проводиться реформування системи оплати праці, розробляються стратегії, плани модернізації та інші нормативно-правові документи, які дозволять розв'язати низку проблем чинної системи оплати праці працівників державного сектору.

Реформа спрямована на підвищення ефективності всієї державної служби. Це допоможе зробити систему оплати праці прозорою і зрозумілою для суспільства і мінімізувати можливості зловживань і корупції.

Дискусія. Використання досвіду європейських країн є важливим аспектом удосконалення правового регулювання державної служби та формування ефективної системи оплати праці державних службовців в Україні. Тому, на нашу думку, слід досліджувати зарубіжний досвід щодо системи оплати праці, зокрема державного сектору.

Список використаних джерел

- World Bank, 2015. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/379851455220883932/Size-of-the-Public-SectorSummaryNote-120415.pdf>.
- Інструкція зі статистики заробітної плати: затв. Наказом Держ. комітету статистики України від 13.01.2004 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>.
- Михайлов М. Г., Славкова О., Телегуєв М. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: навч. посібник. Київ, 2019. 384 с.
- Дідик А. М. Лемішовський В. І. Бюджетні установи: облік, оподаткування та звітність: навч. посібник. Київ, 2017. 1168 с.
- Реформа оплати праці державних службовців: Аналітична записка // Центр економічної стратегії. 2017. 43 с.
- Мінімальна зарплата в Україні. *Мінфін*. URL: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.
- Статистичний звіт про результати моніторингу оплати праці державних службовців у 2020 році. *НАДС*. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/monitoringu-oplata-pratsi-010721.pdf>.
- Оплата праці державних службовців. *Національне агентство України з питань державної служби (НАДС)*. URL: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv>.
- Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-r#n9>.
- План заходів з реалізації Стратегії реформування державного управління України на 2019-2021 роки, затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 р. № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-r#n268>.
- Концепція реформування системи оплати праці державних службовців, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. № 622-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-r#Text>.
- Мінекономіки розробило проект модернізації системи оплати праці, яка дозволить підвищити зарплати в державній сфері. *Бухгалтерія для бюджету та ОМС*. URL: <https://www.budgetnyk.com.ua/news/>

8951-mneconomki-rozrobilo-proekt-modernizats-sistemi-oplats-prats-yaka-dozvolit-pdvishchiti.

13. Конституція України № 1-рп/2016 від 15.03.2016 – ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30, ст. 141. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.

14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 132 "Виплати працівникам": Наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2011 № 1798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-12#Text>.

15. План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі: наказ Міністерства фінансів України від 31.12.2013 р. № 1203. URL: <https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/buhgalterskiy-oblik>.

16. Господарський кодекс України, п. 2, ст. 22. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n181>.

17. Міністерство економіки України. URL: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-chastka-derzhsektora-v-ekonomitsi-znizilasya-do-8>.

18. Бюджетний кодекс України, п. 12, ст. 2. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 50-51, ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n82>.

19. Реформа оплати праці державних службовців: аналітична записка. 2017. 43 с. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/public_wages_note_ukr1.pdf.

20. Класифікація інституційних секторів економіки України (KICE): Наказ Державної служби статистики України від 03 грудня 2014 р. № 378 зі змінами. URL: [https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8\).pdf](https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8).pdf).

21. Реформа системи оплати праці державних службовців: зворотний зв'язок: результати опитування. URL: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv/opituvannya-shchodo-reformuvannya-sistemi-oplats-praci-derzhavnih-sluzhbovciv>.

References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription

- World Bank, 2015, Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/379851455220883932/Size-of-the-Public-SectorSummaryNote-120415.pdf>.
- Instruktsiia zi statystyky zarobitnoi platy: zatv. Nakazom Derzh. komitetu statystyky Ukrainy vid 13.01.2004 r. №5, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>.
- Mykhailov M.H. (2019). Bukhgalterskiy oblik u biudzhethnykh ustanovakh: navch. Posibnyk. 384 s.
- Didyk A.M. Lemishovskiy V.I. (2017). Biudzhetni ustanovy: oblik, opodatkuvannia ta zvitnist: navch. posibnyk. 1168 s.
- Reforma oplaty pratsi derzhavnykh sluzhbovciv / Analitichna zapyska // Tsentr ekonomichnoi stratehii. 2017. 43 s.
- Minfin / Minimalna zarplata v Ukraini, Available at: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.
- NADS / Statystychniy zvit pro rezultaty monitoryngu oplaty pratsi derzhavnykh sluzhbovciv u 2020 rotsi, Available at: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/monitoringu-oplata-pratsi-010721.pdf>.
- Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby (NADS) / Oplata pratsi derzhavnykh sluzhbovciv, Available at: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovciv>.
- Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022-2025 roky, skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2021 r. № 831-r, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-r#n9>.
- Plan zakhodiv z realizatsii Stratehii reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2019-2021 roky, zatverdzheno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2016 r. № 474, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-r#n268>.
- Kontseptsiiia reformuvannia systemy oplaty pratsi derzhavnykh sluzhbovciv, skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 travnia 2020 r. № 622-r, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-r#Text>.
- Bukhhalteriia dlia biudzheta ta OMS / Minekonomiky rozrobilo proekt modernizatsii systemy oplaty pratsi, yaka dozvolyt pidvyshchyt zarplaty v derzhavni sferi, Available at: <https://www.budgetnyk.com.ua/news/8951-mneconomki-rozrobilo-proekt-modernizats-sistemi-oplats-prats-yaka-dozvolit-pdvishchiti>.
- Konstytutsiia Ukrainy № 1-rp/2016 vid 15.03.2016 – VR, Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
- Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori 132 "Vyplaty pratsivnykam": Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.12.2011 № 1798, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-12#Text>.
- Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori: nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.12.2013 r. № 1203, Available at: <https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/buhgalterskiy-oblik>.
- Hospodarskiy kodeks Ukrainy, p. 2, st. 22, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n181>.
- Ministerstvo ekonomiky Ukrainy, Available at: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-chastka-derzhsektora-v-ekonomitsi-znizilasya-do-8>.

18. Biudzhetni kodeks Ukrainy, p. 12, st. 2, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n82>.

19. Reforma opłaty praci derzhavnykh sluzhbovtziv, analitychna zapyska, 2017. 43 s, Available at: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/public_wages_note_ukr1.pdf.

20. "Klasyfikatsiia instytutsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy (KISE)", Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 03 hrudnia 2014 r. No 378 zi zminamy, Available at: [https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20\(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8\).pdf](https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8).pdf).

21. Rezultaty opytuvannia "Reforma systemy opłaty praci derzhavnykh sluzhbovtziv: zvorotnyi zviazok", Available at: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavnih-sluzhbovtziv/opituvannya-shchodo-reformuvannya-sistemi-oplati-praci-derzhavnih-sluzhbovtziv>].

Received: 25/08/2022

1st Revision: 13/09/2022

Accepted: 26/09/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

D. Novokreshchenova, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EFFICIENCY OF THE CURRENT SYSTEM OF REMUNERATION IN THE PUBLIC SECTOR

The range of public sector entities was defined in accordance with the effective legislation. The current remuneration in the public sector was studied, that allowed to identify the system's main problems. Also, the main aspects were summarized that must be considered when reforming remuneration costs in the public sector, particularly in budgetary institutions. The difference in the interpretation of the categories "remuneration" and "wages" is considered. The structure of the general public management sector and the structure of the employee benefits fund were approved by the salary statistics instruction and were graphically depicted. The forms and systems of the wage fund and the structure of remuneration in the public sector are considered. The reform of the remuneration system in public sector is analyzed and ways for its improvement are proposed.

Public demand for high-quality and highly qualified public service posed many problems for the public administration system. Indispensable changes in the principles and approaches to public management begin with motivated, depoliticized specialists capable of qualitatively performing the assigned tasks. One of the critical factors in forming such motivation is the projected remuneration system. On the other hand, the lack of stability and predictability of remuneration leads to low-quality public administration and politicization. The paper explores the mechanisms of politicization of civil service through remuneration and analyzes the legal framework for calculating remuneration and in-depth interviews with civil servants regarding their motivation.

Keywords: wage fund, reform, public sector employees, national standards, public sector, and efficiency.

З. Пальян, канд. екон. наук, доц.
 ORCID ID: 0000-0001-5516-4983,
 Д. Виноградова, асп.
 ORCID ID: 0000-0002-2118-4043,
 М. Виноградова, асп.
 ORCID ID: 0000-0001-5813-7892

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ: ДРУГИЙ ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕХІД ТА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ

Розглянуто сучасні тенденції демографічного розвитку України. Визначено, що несприятлива соціально-демографічна ситуація у країні характеризується вичерпанням демографічного потенціалу. Досліджено, що затяжна демографічна криза в умовах демографічного переходу, яка притаманна Україні, спричинена зростанням рівня смертності населення загалом та чоловіків працездатного віку зокрема, падінням рівня народжуваності, прогресуючим старінням населення, неконтрольованими міграційними процесами. Також поступове поглиблення демографічної кризи відбувається через дію зовнішніх факторів, соціально-економічних умов, збройну агресію на території України, масштаби наслідків якої складно передбачити та статистично оцінити на поточний момент.

Ключові слова: демографічний перехід, смертність, народжуваність, демографічне старіння, міграція.

Вступ. Визначальною характеристикою населення кожної країни є його чисельність, зміна якої в історичному аспекті пояснюється теорією демографічного переходу. Процеси, що визначають демографічний перехід, взаємопов'язані із науковими відкриттями, економічними циклами, культурними змінами, соціально-політичними потрясіннями тощо. Такі події, як впровадження технологічних інновацій, проведення соціальних революцій, поширення епідемії, розгортання природної або техногенної катастрофи, можуть стати першопричинами змін в інтенсивності та динаміці народжуваності, смертності, міграції.

Кожній країні притаманні свої особливості перебігу демографічного переходу. Тривалість цього переходу також різна, але існує така закономірність [1, с. 22]: чим пізніше в історичному розрізі починається демографічний перехід, тим динамічніше він відбувається. Ця закономірність обумовлена швидким поширенням досягнень

медицини та інтеграційним і глобальним характером міжнародних відносин.

Концепція другого демографічного переходу, запропонована Р. Лестегом та Д. ван де Каа в 1986 році [2], передбачає перехід індустріально розвинутих країн на новий рівень демографічного розвитку, який характеризується повним контролем над народжуваністю. Найпоширенішим визначенням причини другого демографічного переходу серед авторів концепції є індивідуалістично орієнтована система цінностей в суспільстві та відповідна зміна демографічної поведінки. Зниження рівня народжуваності, що не забезпечує простого відтворення, є результатом не стільки зниження рівня смертності, скільки свідомого вибору особистості щодо зменшення кількості дітей під впливом соціально-економічних перетворень (рис. 1).

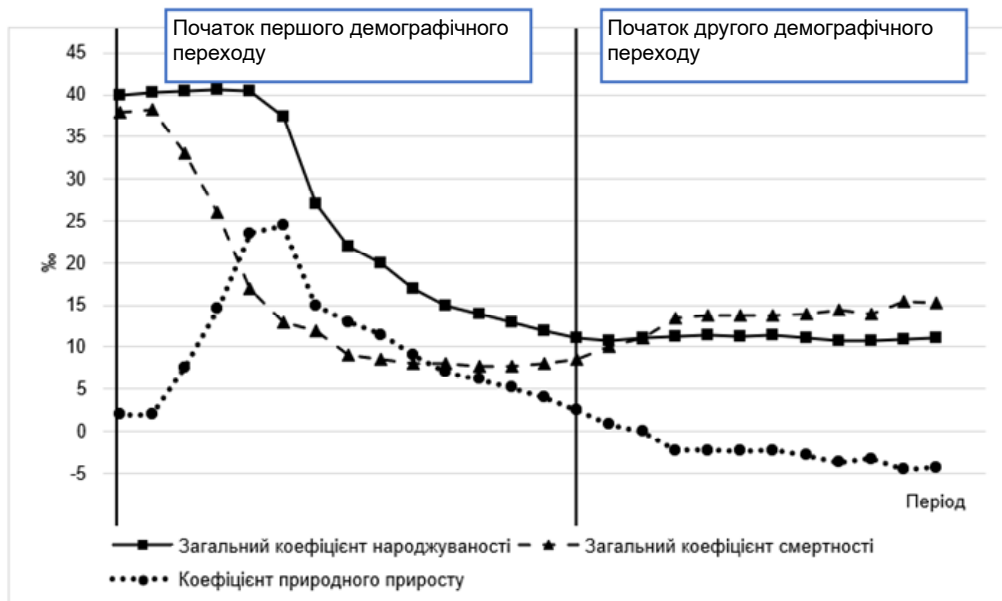

Рис. 1. Моделі першого та другого демографічних переходів

Джерело: побудовано авторами на основі [1], [2]

Затяжна демографічна криза в умовах демографічного переходу, яка притаманна Україні, характеризується високою смертністю населення загалом, а також чоловіків працездатного віку зокрема, зниженням рівня народжуваності, погіршенням репродуктивного потенціалу, неконтрольованими міграційними потоками і регіональною диференціацією показників відтворення. Демографічна ситуація погіршується через дію зовнішніх факторів, а саме несприятливою економічною ситуацією, наслідками поширення пандемії COVID-19, політичною нестабільністю, та, починаючи з лютого 2022 року, розгортанням повномасштабної війни на території країни. Усе це поглибило і прискорило процес вичерпання демографічного потенціалу України.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільно-політичному та економічному житті країни мають значний та безпосередній вплив на демографічну ситуацію. Серед вітчизняних науковців, які вивчають демографічні процеси, варто відзначити колектив Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України: С. Ю. Аксьонову, О. М. Гладуна, Б. О. Крімера, І. О. Курило, Е. М. Лібанову, О. П. Рудницького, С. Г. Стеценко, В. С. Стешенко, П. Є. Шевчука. Монографія О. М. Гладуна [1] присвячена аналізу трансформацій демографічних процесів в Україні в історичній ретроспективі. Розглянуті зміни, які відбулися більше ніж за сторічний період, у процесах смертності, народжуваності, шлюбності, розлучуваності та міграції. Особлива увага приділена оцінці демографічних втрат України внаслідок соціальних катастроф, якими рясніла історія України. Колективна праця "Населення України. Імперативи демографічного старіння" присвячена процесу демографічного старіння. У роботі представлено динаміку зміни статевікової структури населення України за період незалежності та аналіз впливу структурних факторів на перебіг процесу старіння населення [3].

У роботі В. П. Думанської визначено демографічні тренди розвитку столиць країн Європи, які за чисельністю подібні до Києва, та здійснено ґрунтовне оцінювання цих трендів на прикладі столиці України [4]. У науковій роботі зроблено акцент на особливості демографічного розвитку Києва та виявлено закономірності, притаманні іншим столицям країн Європи. У роботі проаналізовано дані демографічних прогнозів щодо чисельності населення та навантаження на зайняте населення.

Актуальним є дослідження вітчизняних демографів Е. М. Лібанової, О. В. Позняка і О. І. Цимбал щодо дослідження масштабів та наслідків міграції населення, спричинених повномасштабним вторгненням РФ в Україну [5]. У роботі здійснено оцінювання кількості біженців з України, можливих обсягів незворотних міграційних втрат, чисельності внутрішньопереміщених осіб в межах України.

Також дослідженню процесів відтворення населення присвячено чимало праць урядових міжнародних організацій таких, як Організація об'єднаних націй (ООН) [6], Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [7], Європейський Союз (ЄС) [8] тощо.

Метою статті є статистичне дослідження сучасної демографічної ситуації в Україні в контексті другого демографічного переходу та виокремлення впливу екзогенних факторів загострення демографічної кризи.

Методологія дослідження. Методологічною основою роботи є сукупність загальнонаукових методів, а саме: індуктивного та дедуктивного методу, методу аналізу та синтезу, методу систематичного підходу, абстрагування, узагальнення. Дослідження демографічної ситуації в Україні вимагає застосування комплексу методів статистичного аналізу (порівняльний аналіз, агрегування, відносні величини, інтегральні оцінки, метод стандартизації, аналіз тенденції зміни, графічний метод).

Виклад основного матеріалу. Як зазначалось вище, другий демографічний перехід характеризується тривалим зниженням рівня смертності і паралельно або з певним лагом – зменшенням народжуваності, рівні якого не забезпечують навіть простого відтворення населення. На зміну кожному поколінню приходить наступне покоління меншої чисельності, частка дітей та підлітків у суспільстві неухильно знижується, що викликає структурні зрушення на користь осіб старшого віку з вищим рівнем смертності.

Динаміка загального коефіцієнта смертності в Україні має хвилеподібний характер. У 2021 році на 1000 наявного населення припало 18,5 смертей. За роки незалежності система охорони здоров'я в Україні мала певні успіхи в збереженні життя новонароджених, зокрема за рахунок дотримання санітарно-гігієнічного режиму і виконання протиепідемічних заходів, виділення державних коштів на забезпечення неонатальних відділень необхідним медичним обладнанням а також завдяки активному впровадженню профілактичних заходів із покращення репродуктивного здоров'я жінок. У 2021 році коефіцієнт смертності немовлят знизився до рівня 7,2 померлих на 1000 живонароджених, що відповідно до міжнародної оціночної шкали є гранично надзвичайно низьким рівнем.

В Україні сформувалася консервативна структура причин смерті, за якої високий рівень смертності від ендогенних причин поєднується зі значною часткою смертей, спричинених зовнішніми факторами. За 2005–2021 рр. в середньому 78,8 % усіх летальних випадків були зумовлені трьома класами причин смерті: хвороби системи кровообігу (61,3 %), новоутворення (11,1 %), зовнішні причини смерті (6,5 %). Варто також зазначити, що в 2021 році 12,3 % усіх смертей було спричинено COVID-19. Крім того, за роки незалежності в Україні спостерігаються зміни в структурі смертей за класами її причин. Загалом протягом 2005–2021 рр. частка смертей від хвороб системи кровообігу (передусім ішемічної хвороби серця) зменшилась на 2,4 п.п., питома вага смертей від новоутворень – на 1,3 п.п., а частка зовнішніх причин смерті, зокрема, транспортні нещасні випадки, навмисне самоушкодження та інші зовнішні причини, скоротилася на 4,9 п.п.

Також варто звернути увагу на суттєві відмінності у структурі померлих за класами причин у розрізі статі (табл. 1). У 2021 році в Україні майже 65 % усіх летальних випадків серед жіночого населення сталися через хвороби системи кровообігу. Для чоловіків цей показник є значно нижчим (55%), оскільки більшу питому вагу становлять смерті від новоутворень (12,3 %), зовнішніх причин (6,7 %), хвороб органів травлення (4,5 %) та дихання (4,4 %), деяких інфекційних і паразитарних хвороб (1,3 %).

Таблиця 1. Розподіл померлих за статтю та класами причин смерті* в Україні в 2005 та 2019 рр.

Класи причин смерті	2005 рік, %		2021 рік, %		Структурні порушення, п.п.	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Хвороби системи кровообігу I00-I99	53,9	71,6	55,0	64,9	1,0	-6,8
Новоутворення C00-D48	12,8	10,6	12,3	9,0	-0,6	-1,6
Зовнішні причини смерті V01-Y98	13,7	3,9	6,7	1,6	-7,0	-2,3
Хвороби органів травлення K00-K93	5,1	3,0	4,5	2,6	-0,6	-0,4
Хвороби органів дихання J00-J99	5,1	2,0	4,4	3,1	-0,7	1,1
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби A00-B99	3,4	0,9	1,3	0,5	-2,1	-0,4
Інші хвороби, зокрема:	6,0	8,0	15,9	18,5	10,0	10,5
COVID-19, вірус ідентифікований	-	-	11,1	12,9	-	-
COVID-19, вірус неідентифікований	-	-	0,2	0,2	-	-
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	X	X

* – (коди причин смерті наведені за Міжнародною статистичною класифікацією хвороб та проблем, пов'язаних зі здоров'ям, Десятого перегляду (МКХ-10 / ICD-10)

Джерело: розраховано авторами за даними [9]

Особливості динаміки демографічних процесів зумовлені змінами у структурах, які їх визначають. Стосовно смертності можна виокремити головний віковий розподіл населення за статтю. У чоловіків смертність здебільшого вища, ніж у жінок. Це явище отримало назву надсмертності чоловіків. Надсмертність чоловіків в Україні є результатом, по-перше, більшого поширення зайнятості у шкідливих та небезпечних умовах праці (у гірничовидобуванні, металургії, сільському господарстві), а по-друге, тієї диференціації способу життя, яка виявляється у віці після 35 років. Ідеться передовсім про зловживання алкоголем і тютюнокурінням. Загалом в 2021 році рівень передчасної смертності, а саме питома вага смертей осіб у віці до 65 років, в Україні становив 27,3 %, зокрема для чоловічого населення 38,5 %, а жіночого – 16,9 %. Оскільки в чоловіків смертність здебільшого вища, ніж у жінок, то для оцінювання явища надсмертності чоловіків використовують відносну величину порівняння – індекс надсмертності (чоловіків) [10]:

$$I_m = \frac{m^m}{m^f}, \quad (1)$$

де m^m, m^f – спеціальні коефіцієнти смертності чоловіків та жінок відповідно.

Зокрема, за даними таблиці 2, можна спостерігати, що за всіма віковими групами смертність чоловіків вища, ніж жіноча. Особливо збільшення рівня чоловічої смертності спостерігається у віці 35 років і старше. Звичайний індекс надсмертності у 2021 році становив 1,104 (1). Тобто смертність чоловіків переважає жіночу смертність на 10,4 %, навіть при тому, що вікова структура жіночого населення значно старіше за чоловічу.

Для усунення впливу структурного чинника за даними 2021 року (табл. 2) був розрахований стандартизований індекс надсмертності на підставі стандартизованого прямим способом диференційованого коефіцієнта смертності (за базу порівняння узято вікову структуру стандартного європейського населення). Стандартизований індекс смертності має вигляд [10]:

$$m^{st} = m^F I_m = \sum m_x^F S_x^F \frac{\sum m_x^m S_x^{st}}{\sum m_x^F S_x^{st}}, \quad (2)$$

де m_x^m, m_x^F – вікові коефіцієнти смертності чоловічого та жіночого населення, S_x^{st} – частка x -вікової групи стандартного населення.

Таблиця 2. Розподіл вікових коефіцієнтів смертності за статтю в Україні, 2021 р.

Вікова група, років	Структура середньорічної чисельності наявного населення у 2021 році, %		Вікові коефіцієнти смертності, %		Вікова структура стандартного європейського населення, %
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	
0–4	4,4	3,6	1,609	1,293	5,0
5–9	6,1	5,0	0,171	0,130	5,5
10–14	6,2	5,1	0,287	0,177	5,5
15–19	5,2	4,3	0,751	0,335	5,5
20–24	5,3	4,3	1,250	0,424	6,0
25–29	6,8	5,5	1,814	0,594	6,0
30–34	8,7	7,3	3,424	1,110	6,5
35–39	9,3	7,9	5,237	1,760	7,0
40–44	8,0	7,2	8,106	2,918	7,0
45–49	7,5	7,0	11,473	4,295	7,0
50–54	6,7	6,6	15,969	6,127	7,0
55–59	6,6	7,1	23,782	9,139	6,5
60–64	6,4	7,6	35,895	15,175	6,0
65–69	4,8	6,6	54,016	24,634	5,5
70 і старше	7,9	15,1	110,437	82,501	11,5
Разом	100,0	100,0	18,901	17,121	100,0

Джерело: розраховано авторами за даними [9, 11, 12, 13]

Для того щоб отримати стандартизований індекс надсмертності, фактичні вікові коефіцієнти смертності було зважено на структуру стандартного європейського населення. Значення спеціального стандартизованого коефіцієнту смертності чоловічого населення у 2021 році становило 22,8 %, а відповідний стандартизований індекс надсмертності чоловічого населення – 1,670 (2). З отриманих результатів випливає, що в 2021 році в Україні за нівелювання впливу вікової структури рівень чоловічої смертності на 67,0 % перевищує жіночу. Тобто вікова структура відносно молодого чоловічого населення значно занижує рівень смертності чоловіків.

За збереження тенденції до скорочення кількості живонароджених в Україні формується нова модель вікової народжуваності (рис. 2). За період 1989–2021 рр. в

Україні більше ніж утричі знизилась інтенсивність народжень серед жінок віком 15–19 років, та у 2,5 раза – серед жінок віком 20–24 роки. При цьому зростала плідність жінок старших вікових груп: для жінок віком 30–34 роки – на 11,5 %, 35–39 років – на 47,6 %, 40–44 роки – на 50,0 %, 45–49 років – у чотири рази.

Пізніша народжуваність пов'язана передусім з відкладанням народжень до моменту набуття сім'єю (жінкою) матеріальної забезпеченості та економічної самостійності. Професійна зайнятість на сьогодні є невід'ємною соціальною роллю жінки, а визнання результатів її трудової діяльності, що складається з інтелектуальної та творчої діяльності і передбачає тривалу загальноосвітню та професійну підготовку, стає однією з базових цінностей, що суттєво впливає на скорочення потреби в дітях.

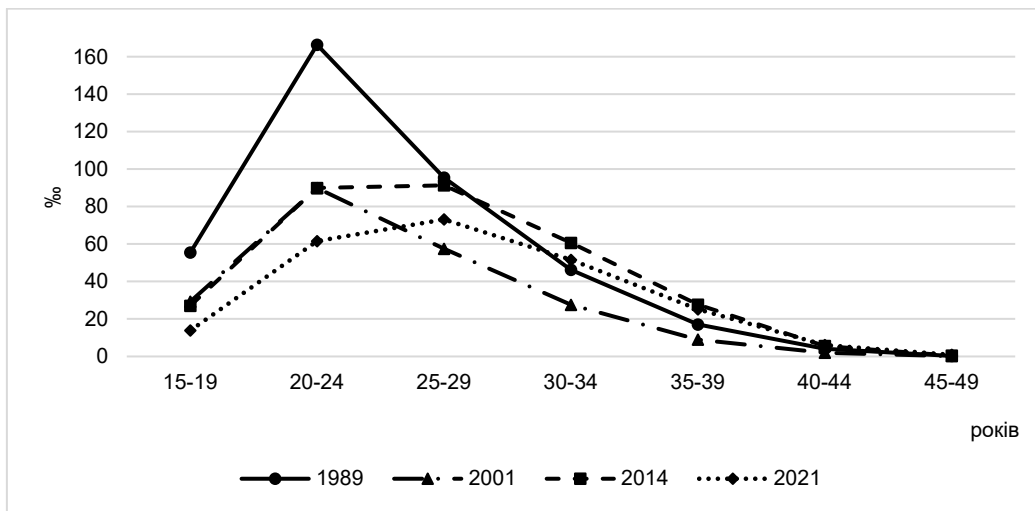

Рис 2. Динаміка спеціальних коефіцієнтів плідності жінок за п'ятирічними віковими групами в Україні за період 1989–2021 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [14, 15]

Зміну рівня народжуваності під впливом зміни вікової плідності, вікової структури дітородного контингенту жінок, репродуктивної структури жіночого населення та статевого складу населення можна оцінити за допомогою багатofакторної індексної моделі (3) [10]:

$$I_n = I_{F_x} \cdot I_{S_x} \cdot I_{S_{15-49}} \cdot I_S^F, \quad (3)$$

де I_{F_x} – індекс вікової плідності, I_{S_x} – індекс частки x -вікової групи в дітородному контингенті, $I_{S_{15-49}}$ – індекс частки дітородного контингенту в загальній чисельності жінок, I_S^F – індекс частки жінок у всьому населенні.

Для визначення відносної зміни народжуваності за рахунок окремих факторів використовуються наступні формули:

$$\Delta'_{n_{F_x}} = (I_{F_x} - 1) \cdot 100, \quad (4)$$

$$\Delta'_{n_{S_x}} = I_{F_x} (I_{S_x} - 1) \cdot 100, \quad (5)$$

$$\Delta'_{n_{S_{15-49}}} = I_{F_x} \cdot I_{S_x} (I_{S_{15-49}} - 1) \cdot 100, \quad (6)$$

$$\Delta'_{n_{S^F}} = I_{F_x} \cdot I_{S_x} \cdot I_{S_{15-49}} (I_S^F - 1) \cdot 100. \quad (7)$$

За період 2014–2021 рр. в Україні загалом рівень народжуваності скоротився на 33,1 %, зокрема за рахунок зміни вікової плідності – на 21,0 % (4), вікової структури дітородного контингенту жінок – на 3,2 % (5), репродуктивної структури жіночого населення – на 2,9 % (6), статевого складу населення – на 0,0 % (7). Отже, основна зміна народжуваності в Україні в 2021 році порівняно з 2014-м відбулася за рахунок зниження плідності жінок дітородного віку. А вплив зміни статевого складу населення зовсім не виявився, оскільки питома вага жінок залишилася незмінною.

Відомо, що плідність жінок залежно від типу поселення значно відрізняється. Для зручності виявлення розбіжностей у віковому профілі плідності жінок міських поселень і сільської місцевості в динамічному аспекті було обчислено нормовані кумулятивні частки і представлено їх у відсотках (рис. 3).

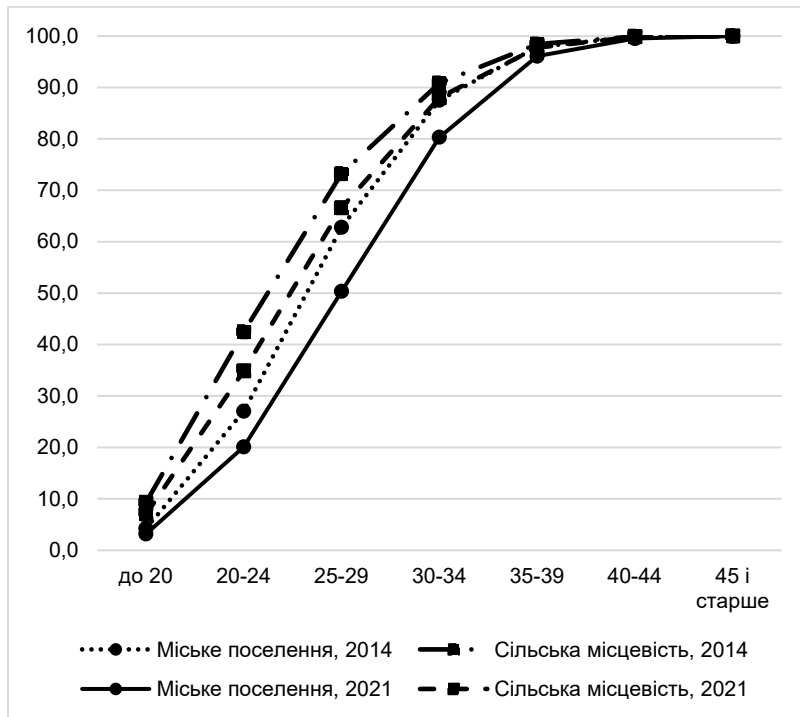

Рис.3. Частка народжених, накопичених до певного віку матері в Україні в розрізі типу місцевості в 2014 і 2021 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [15]

Рис. 3 наочно демонструє особливості трансформації повікової моделі плідності в часі та за типом поселення. Порівнюючи два роки, можна стверджувати, що процес народжуваності має сталий характер, а суттєві динамічні зміни не спостерігалися. Також на графіку видно, що міські жінки схильні до дітонародження у більш старшому віці, ніж жінки сільської місцевості. За рисунком легко визначити медіанний вік матері. У 2021 році для жінок дітородного віку, які проживають у містах, він становить 29,7 року, а в сільській місцевості половина всіх народжень реалізовується до 27,1 року.

Характер перебігу смертності та народжуваності визначає ступінь розвитку демографічної старості. Сучасний демографічний розвиток України характеризується швидкими темпами старіння вікової структури населення, що спричинено, насамперед, скороченням частки дітей та молоді у загальній чисельності населення, та порушенням демографічного балансу. Середній вік населення є однією із узагальнювальних характеристик загального рівня демографічного старіння. Динаміку цього показника для населення України наведено на рис. 4.

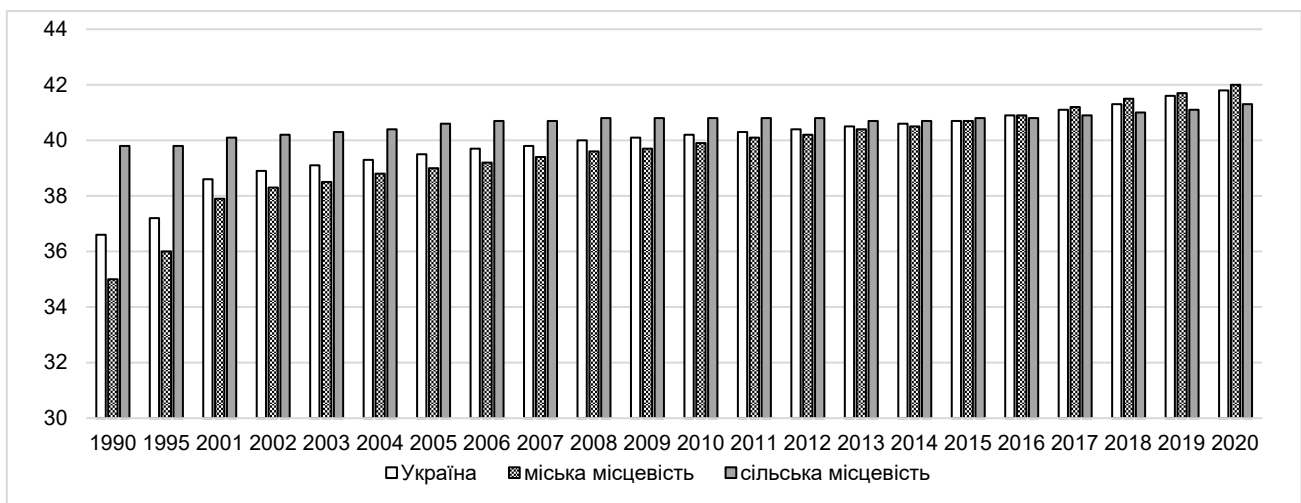

Рис. 4. Середній вік населення України за типом поселення у 1990, 1995 та 2001–2020 рр., років

Джерело: побудовано авторами за даними [14]

За період незалежності населення України постарішало в середньому на 5,2 року. Міське населення має вищий середній вік порівняно із середнім віком по Україні загалом та для сільської місцевості зокрема. Зокрема, міське населення України за розглянутий період постарішало на 7 років проти 1,5 року, на яке постарішало сільське населення. Це пов'язано зі значно вищим рівнем смертності сільського населення, особливо у старших вікових групах.

Якщо розглядати показники постаріння населення у розрізі статі, то середній вік жінок майже на 5,3 року вище. Станом на 01 січня 2022 року середній вік жінок дорівнював 44,7 року, а чоловіків – 39,4 року. За постпереписний період спостерігається поступове зростання різниці між середнім віком жінок та чоловіків в Україні в цілому: з 5 років у 2001 році до 5,3 року у 2021 році.

За останні десятиріччя основа статеві-вікової піраміди населення України швидко звужувалась (рис. 5). Структурні зрушення у віковому складі сільського населення є порівно меншими за розглянутий період. Дана ситуація вказує на тенденцію до стабілізації статеві-вікового складу, що є індикатором вичерпання потенціалу подальшого старіння населення у селах. Це, у свою чергу, зумовлює нівелювання різниці між середнім віком чоловіків та жінок. Зміни у віковій структурі міського населення вказують на зростання рівня постаріння, насамперед, через низьку народжуваність. За підсумками 2021 року, кількісна "перевага" жінок над чоловіками у складі міського населення починається з 31 року, у сільського – з 39 років [16, 17].

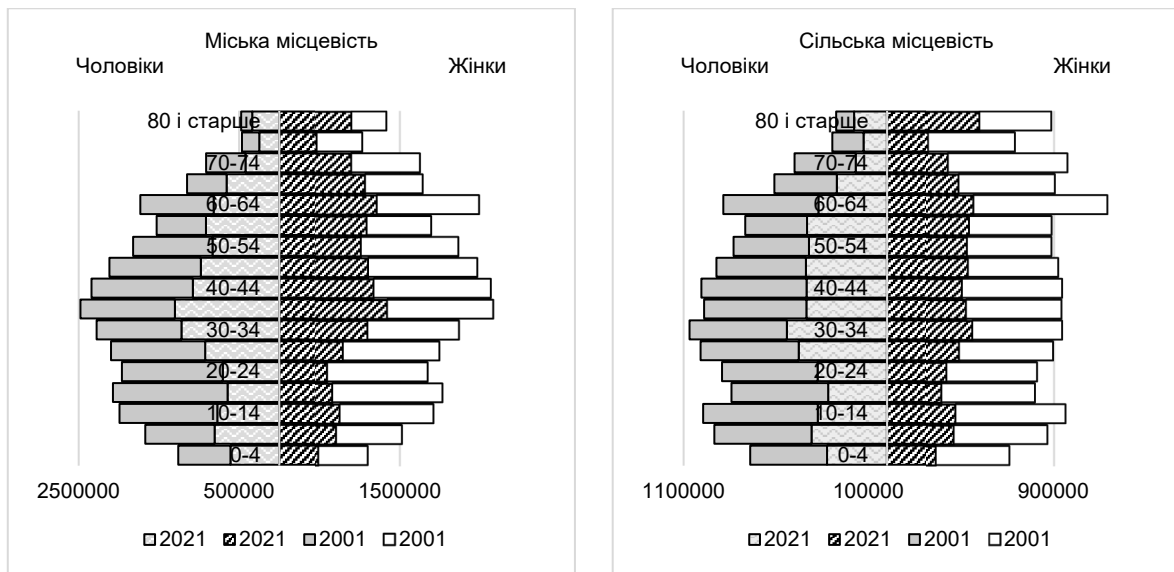

Рис. 5. Статеві-вікова піраміда населення України за типом поселення у 2001 та 2021 рр., осіб

Джерело: побудовано авторами за даними [16, 17]

Незважаючи на те, що вікова та статева структури населення є головними детермінантами економічного навантаження, поточний стан ринку праці вказує на те, що потрібно також враховувати динаміку чисельності робочої сили. У майбутньому очікується, що літні працюючі особи будуть більш економічно активними порівняно із сьгоднішніми працівниками пенсійного віку. У багатьох країнах Європи рівень зайнятості серед населення віком старше 55 років поступово зростає [18].

Закономірні прогресуючі зміни у віковій структурі населення світу проявляються в процесі його постаріння. Рівень демографічного навантаження в Україні проаналізовано за допомогою розрахунку відносних показників: індексів загального демографічного навантаження на основі хронологічного та проспективного віку, коефіцієнту навантаження робочої сили.

Динаміка індексу загального демографічного навантаження на основі хронологічного віку (8) відображає узагальнений вплив дії демографічних детермінант старіння: зростання тривалості життя, коливання показників смертності й народжуваності та міграцію населення.

$$K_{\text{заг.дем.навант.}}^{\text{хронологічний.вік}} = \frac{S_{0-14} + S_{65+}}{S_{15-64}} \cdot 1000, \quad (8)$$

де S_{65+} – це чисельність населення віком 65 і старше.

Для оцінювання безпосереднього демоекономічного навантаження, потенційного впливу реформування пен-

сійної системи та охорони здоров'я варто також розраховувати показник демографічного навантаження на основі проспективного віку (9) для оцінки демографічного старіння в контексті досягнутої тривалості життя [19].

$$K_{\text{заг.дем.навант.}}^{\text{проспект.вік}} = \frac{S_{0-14} + S_{X+}}{S_{15-X}}, \quad (9)$$

де X – це проспективний вік, в якому очікувана тривалість життя за таблицею дожиття не перевищує 15 років; S_i – це чисельність населення у відповідному віці.

Урахувати динаміку та характер розвитку ринку робочої сили є важливим завданням для більш точної оцінки демоекономічного навантаження. З цієї метою дослідники пропонують розраховувати відношення економічно неактивного до економічно активного населення (10) [20].

$$K_{\text{навант.роб.сили}} = \frac{I}{A}, \quad (10)$$

де I – чисельність економічно неактивного населення, A – чисельність економічно активного населення.

На рисунку 6 показано хвилеподібну динаміку розглянутих показників: загального демографічного навантаження, розраховані на основі хронологічного (8) та проспективного віку (9) для населення та навантаження робочої сили у віці 15-70 років (10) в Україні протягом 2001-2019 рр., зумовлену змінами у рівні постаріння населення під впливом різноманітних чинників.

Рис. 6. Показники загального демографічного навантаження, розраховані на основі хронологічного та проспективного віку для населення та навантаження робочої сили у віці 15–70 років в Україні за 2001–2019 рр., %

Джерело: побудовано авторами за даними [14]

На початку XXI століття, зростання показника демографічного навантаження за хронологічним віком серед міського населення країни відбулося за рахунок стрімкого скорочення народжуваності й збільшення частки осіб літнього віку. Незважаючи на те, що найстарішим є міське населення в Україні за середнім віком, показник загального демографічного навантаження (за хронологічним віком) в сільській місцевості значно перевищує аналогічний показники для міського населення (за підсумками 2019 року дана різниця склала 56 осіб на 1000 осіб у віці 15–64 роки). Поточна демографічна ситуація у селах скалася в наслідок високого рівня смертності, а також відтоку робочої сили у міські населені пункти.

Як показує порівняння показників проспективного та традиційного демографічного навантаження для населення України, демографічне навантаження населення з урахуванням досягнутої тривалості життя нині є меншим, ніж загальний показник демографічного навантаження, розрахований на основі хронологічного віку. Це вказує на поступове зростання трудового потенціалу населення у віці старше 65 років.

Порівняння показників загального демографічного навантаження із відношенням економічно неактивного населення до економічно активного населення, вказує на порівняно вищий рівень демоекономічного навантаження з урахуванням показників ринку праці. Така ситуація свідчить про наявність значних диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили з урахуванням вікової та освітньо-кваліфікаційної структури ринку.

Старіння населення зумовлює зростання попиту на соціальні послуги, як наслідок – нагальна необхідність у підвищенні державних витрат на соціальне та пенсійне забезпечення. Водночас зростання демоекономічного навантаження за рахунок відносного скорочення частки трудоактивного населення у майбутньому спричинить зменшення податкових надходжень до державного бюджету. Така комбінація збільшення витрат та скорочення доходів держави є проблемою, що потребує нагального вирішення для української економіки в умовах високого рівня державного боргу та функціонування солідарної пенсійної системи.

У зв'язку зі зростанням частки населення літнього віку, кількість населення працездатного віку буде поступово знижуватися, що негативно вплине на пропозицію праці та економічну ситуацію в цілому. Дана ситуація зумовить потребу у підвищенні рівня оподаткування зайнятого населення з боку держави, а також нестачу кваліфікованого персоналу на ринку праці. Таким чином, наслідки демографічного старіння вимагають реформування соціально-економічної системи України, а також адаптації економіки та суспільства до потреб літнього населення.

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації кількість населення України скоротилася через прямі втрати унаслідок бойових дій та вимушений міграційний відтік. В одному з найбільш точних і повних досліджень можливих демографічних наслідків війни в Україні, проведених за фінансування Європейської дослідницької ради в рамках програми Європейського Союзу "Горизонт 2020", Хілл Кулу, Сара Крістісон, Чіа Ліу та Юлія [21] дійшли висновку, що лише 10 % біженців повернуться додому після закінчення війни. Населення України може зменшитися або на 24 %, або на 33 %, залежно від тривалості війни. Найбільше скорочення очікується серед дітей та людей працездатного віку. Як визнають автори, цей розрахунок не враховує додаткових чинників, таких як підвищення смертності через довгострокові наслідки кризи здоров'я серед цивільного населення внаслідок поранень, інфекційних захворювань та інших травм, спричинених війною, а також через неотримання своєчасної і необхідної медичної допомоги особами із важкими хронічними захворюваннями.

Демографічна ситуація в Україні може кваліфікуватися як демографічна катастрофа з кількох причин. Перший фактор – це прямі втрати через загибель людей внаслідок війни. Кількість загиблих людей серед цивільного та військового населення складно оцінити. Повнота і своєчасність даних залежить від джерел інформації. Так, офіс Верховного комісара з прав людини оцінює, що станом на 29 серпня 2022 року кількість жертв від повномасштабного вторгнення РФ в Україну серед цивільного населення складає 5663 убитих і 8055 поранених [22].

По-друге, територіальний перерозподіл населення, який безпосередньо пов'язаний із вимушеними переселенцями та біженцями. За оцінками Міжнародної організації з міграції, понад 6,6 млн осіб населення країни стали внутрішньо переміщеними особами [23]. Переселенці стикаються з багатьма труднощами, що пов'язані з пошуком тимчасового житла та нестачею коштів через втрату роботи. Відповідно до даних Агентства ООН з питань біженців, понад 7 млн людей залишили Україну в пошуках безпеки, половина з яких – діти [24]. Багато біженців знайшли прихисток у європейських країнах, Польщі, Румунії, Угорщині, Молдові, Словаччині, Чехії, проте зростає занепокоєння щодо їхнього доступу до освіти, охорони здоров'я та можливостей заробітку. Ще мільйони людей не можуть виїхати із зон проведення активних бойових дій через небезпеку, руйнування об'єктів інфраструктури, через брак ресурсів та інформації. Сотні населених пунктів частково або повністю зруйновано, у тому числі об'єкти критичної та цивільної інфраструктури.

Третьою причиною є зниження рівня народжуваності через наслідки війни, зокрема через передбачуване зменшення кількості жінок дітородного віку унаслідок вимушеної міграції та через втрати чоловічого населення призовного (у тому числі репродуктивного) віку в Україні. Крім того, майбутня невизначеність, спричинена війною, може ускладнити процес ухвалення рішення про народження дітей для жінок і сімейних пар у найближчій перспективі.

По-четверте, це зрушення у статеві-віковій структурі населення. Існує висока ймовірність того, що після завершення війни частка осіб економічно активного віку скоротиться, оскільки вимушені переселенці переважно представлені дітьми та людьми середнього віку. Такий склад населення України створюватиме більший тиск на українську економіку упродовж майбутнього процесу відновлення.

Висновки. Демографічна ситуація має безпосередній вплив на темпи економічного зростання, структурні зрушення у статеві-віковому складі населення, динаміка та характер процесів відтворення визначають поточну та майбутню кількість зайнятих осіб у країні. За період незалежності демографічна ситуація в Україні погіршується з кожним роком. В умовах другого демографічного переходу в Україні структура причин смерті характеризується високим рівнем смертності від ендогенних причин та суттєвою диференціацією рівнів смерті за статтю та віком. За 2005–2021 рр. у середньому понад $\frac{3}{4}$ усіх летальних випадків були зумовлені трьома класами причин смерті: хвороби системи кровообігу, новоутворення, зовнішні причини смерті. В Україні формується нова модель вікової народжуваності, що характеризується пізнім народженням дітей першої черговості. Крім того, негативний вплив на динаміку народжуваності має скорочення чисельності та постаріння дітородного контингенту жінок. Статеві-віковий склад населення України характеризується прогресуючим демографічним старінням. Динаміка структурних зрушень у віковому складі населення вказує на тенденцію до стабілізації статеві-вікового складу, що є індикатором вичерпання потенціалу подальшого демографічного старіння. Цей процес зумовлює поглиблення диспропорції на ринку праці за віковим та освітньо-кваліфікаційним складом, зменшення кількості платників страхових внесків і, відповідно, скорочення бюджетних надходжень на соціальне та пенсійне забезпечення і охорону здоров'я. Однак найбільшою проблемою в Україні за досліджуваний період є скорочення кількості живонароджених. Тільки протягом 2014–2021 рр. рівень народжуваності скоротився на

33,1 %. За підсумками 2021 року, сумарний коефіцієнт народжуваності становить 1,2 дитини на 1 жінку репродуктивного віку, що є меншим за необхідне мінімальне значення на рівні 2,15 для простого заміщення поколінь. Воєнна ситуація на сході України, починаючи з 2014 року, окупація територій та повномасштабне вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року значно впливає на демографічну ситуацію в країні. Негативні наслідки збройної агресії: зростання кількості загиблих, емігрантів, біженців, поглиблення диспропорцій у статеві-віковій структурі населення визначає низку показників, які складно спрогнозувати: перебіг бойових дій, економічна ситуація в Україні, швидкість відновлення об'єктів критичної та цивільної інфраструктури після завершення війни тощо.

Дискусія. На основі викладеного матеріалу продовженням дослідження є розрахунок прогнозних оцінок прогресуючого старіння, падіння рівня народжуваності, зростання кількості смертей, зниження середньої очікуваної тривалості життя у розрізі статі та і в країні загалом. Поточна демографічна ситуація в Україні зумовить зростання витрат на пенсійне забезпечення, соціальний захист, охорону здоров'я, поглиблення соціально-економічної нерівності як на сучасному етапі демографічного розвитку, так для наступних поколінь. З огляду на соціально-економічні проблеми, загострення яких зумовлюється основними трендами народонаселення, необхідно визначити пріоритетні напрями щодо протистояння негативним наслідкам демографічних змін.

Список використаних джерел

1. *Гладун О. М.* Нариси з демографічної історії України ХХ століття : монографія. Київ : НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. Дослідж. ім. М. В. Птухи, 2018.
2. *Lesthaeghe R., Van de Kaa D. J.* Two Demographic transitions, Population Growth and Decline. Deventer : Van Loghum Slaterus, 9–24, 1986.
3. *Населення України. Імперативи демографічного старіння : монографія / Е. М. Лібанова (ред.).* Київ : ІДСД НАНУ, ВД "АДФ-Україна", 2014.
4. *Думанська В. П.* Демографічні тренди в мегаполісах: приклади столиць країн Європи. Демографія та соціальна економіка. 2020. № 1. Р. 20–32.
5. *Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І.* Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Демографія та соціальна економіка. 2022. № 2 (48). Р. 37–57.
6. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. World Population Prospects. 2022. URL: <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022>
7. OECD. Ageing in Cities. 2015. URL: <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/Policy-Brief-Ageing-in-Cities.pdf>
8. European Commission. The Impact of Demographic Change. 2020. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/demography_report_2020_n.pdf
9. Державна служба статистики України. Таблиці народжуваності, смертності, середньої очікуваної тривалості життя 2021. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08_zb_tabl_nas_2021.pdf.
10. *Пальян З. О.* Демографія : навчальний посібник. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2014.
11. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2022. *Державна служба статистики України.* 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05_zb_%D0%A1huselinst.pdf
12. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2021. *Державна служба статистики України.* 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/05_zb_chuselinst%202021.pdf
13. Revision of the Standard Population. *European Commission.* 2013. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5926869/KS-RA-13-028-EN.PDF/e713fa79-1add-44e8-b23d-5e8fa09b3f8f>
14. *Населення України за 2020 рік : демографічний щорічник. Державна служба статистики України.* 2021. URL: [https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf\(2022\)](https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf(2022)).
15. *Природний рух населення України за 2021 рік. Державна служба статистики України.* URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06_zb_prn_2021.pdf
16. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2022. *Державна служба статистики України.* 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06/roz_nas22.pdf

17. Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2021. *Державна служба статистики України*. 2021. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/z/06/z/06_rpn21_ue.pdf

18. Loichinger E. Labor force projections up to 2053 for 26 EU countries, by age, sex, and highest level of educational attainment. *Demographic Research*. 2015. № (32). P. 443–486.

19. Кurylo I. O. Демографічне старіння у столиці України, його особливості та сучасні виклики. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 3. P. 17–36.

20. Marois et al. Population aging, migration, and productivity in Europe. *PNAS*. 2020. № 117 (14). P. 7690–7695.

21. Kulu H., Christison S., Liu C., Mikolaj J. The War and the Future of Ukraine's Population. *MigrantLife Working Paper 9*. 2022. URL: <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>

22. Office of the High Commissioner for Human Rights. *Ukraine: civilian casualty update 29 August 2022*. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/08/ukraine-civilian-casualty-update-29-august-2022>

23. UN Migration. Ukraine Internal Displacement Report. IOM. *General Population Survey*. 2022. URL: https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R7_final%20ENG_updated%20logo.pdf

24. The UN Refugee Agency. *Operational Data Portal*. 2022. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

References (in Latin): Translation / Transliteration / Transcription

1. Gladun O. (2018). Essays on the demographic history of Ukraine of the 20th century: monograph. Kyiv: Institute of Demography and social Reserch. [Ukrainian]

2. Lesthaeghe R., Van de Kaa D.J. (1986). Two Demographic transitions, Population Growth and Decline. Denter: Van Loghum Slaterus. 9-24.

3. Libanova E. (edit.) (2014). Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging. Kyiv: ADEF Ukraina. [Ukrainian]

4. Dumanska V. (2020). Demographic trends in megacities: examples of European capitals. *Demography and Social Economy* (1), pp. 20-32. doi: 10.15407/dse2020.01.020 [Ukrainian]

5. Libanova E., Poznyak O., Cymbal O., 2022. Scales and consequences of the forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 2 (48), 37-57. doi: 10.15407/dse2022.02.037 [Ukrainian]

6. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2022). *World Population Prospects*. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022>

7. OECD. (2015). Ageing in Cities. Retrieved from <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/Policy-Brief-Ageing-in-Cities.pdf>

8. European Commission. (2020). The Impact of Demographic Change. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/demography_report_2020_n.pdf

9. State Statistics Service of Ukraine. (2021). Tables of births, deaths and life expectancy 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/z/08/z/08_tabl_nas_2021.pdf [Ukrainian]

10. Palyan Z. (2014). *Demography: a study guide*. Kyiv: Kyivskiy Universytet. [Ukrainian]

11. State Statistics Service of Ukraine. (2022). The number of the available population of Ukraine as of January 1, 2022. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/z/05/z/05_zb_%D0%A1huselnist.pdf [Ukrainian]

12. State Statistics Service of Ukraine. (2021). The number of the available population of Ukraine as of January 1, 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/z/05/z/05_chuselnist%202021.pdf [Ukrainian]

13. European Commission. (2013). Revision of the Standard Population. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5926869/KS-RA-13-028-EN.PDF/e713fa79-1add-44e8-b23d-5e8fa09b3f8f>

14. State Statistics Service of Ukraine. (2021). Population of Ukraine 2020: demographic yearbook. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/z/10/dem_2020.pdf [Ukrainian]

15. State Statistics Service of Ukraine. (2022). Natural population movement in Ukraine 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/z/06/z/06_prn_2021.pdf [Ukrainian]

16. State Statistics Service of Ukraine. (2022). Distribution of the permanent population of Ukraine by gender and age as of January 1, 2022. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/z/06/roz_nas22.pdf [Ukrainian]

17. State Statistics Service of Ukraine. (2021). Distribution of the permanent population of Ukraine by gender and age as of January 1, 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/z/06/z/06_rpn21_ue.pdf [Ukrainian]

18. Loichinger E. (2015). Labor force projections up to 2053 for 26 EU countries, by age, sex, and highest level of educational attainment. *Demographic Research*, (32), 443–486.

19. Kurylo I. (2020). Demographic aging in the capital of Ukraine, its features and modern challenges. *Demography and Social Economy*, (3), 17-36. doi: 10.15407/dse2020.03.017 [Ukrainian]

20. Marois et al. (2020). Population aging, migration, and productivity in Europe. *PNAS*, 117 (14), 7690-7695.

21. Kulu, H., Christison, S., Liu, C., Mikolaj, J. (2022). The War and the Future of Ukraine's Population. *MigrantLife Working Paper 9*. Retrieved from <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>

22. Office of the High Commissioner for Human Rights. (2022). *Ukraine: civilian casualty update 29 August 2022*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/news/2022/08/ukraine-civilian-casualty-update-29-august-2022>

23. UN Migration. (2022). Ukraine Internal Displacement Report. IOM. *General Population Survey*. Retrieved from https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R7_final%20ENG_updated%20logo.pdf

24. The UN Refugee Agency. (2022). *Operational Data Portal*. Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Received: 05/09/2022

1st Revision: 13/09/2022

Accepted: 01/10/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

Z. Palian, PhD in Economics, Associate Professor,
D. Vynohradova, PhD Student,
M. Vynohradova, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE: THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION AND UNCERTAINTY

In recent years, Ukraine and most regions and countries are experiencing rapid demographic changes. The demographic transition is characterized by the exhaustion of demographic potential caused by the unfavorable socio-demographic situation in the country.

This article aims to describe the current demographic situation in Ukraine and reveal major demographic trends leading to economic, social, and environmental unbalances and malfunctions of development models in Ukraine.

Tendency for the Ukrainian population decline is caused predominantly by a decrease in the birth rate and an increase in mortality. Women's fertility has dropped rapidly, and life expectancy has stagnated, driven primarily by unfavorable economic situation, political instability, poor health care system, and social inequality. In Ukraine as in many countries, regardless of the level of their economic development, fertility rates are now below 2.15 children per woman, treated as a long-term replacement rate. Past trends in fertility and mortality have led to an increasingly older population. The aging of society is a challenging phenomenon which characterizes the current stage of the global demographic transition. Migration is another trend that leads to unprecedented demographic changes resulting in more evident variation in aging at the regional level. Ukraine is experiencing the move from rural to urban areas within countries and across borders which causes deprivation of the rural regions and redistribution of the working-age population.

Nowadays, the demographic situation results from the adverse impact of internal and external factors. Russia's invasion of Ukraine may lead to a demographic catastrophe. However, the scale of war consequences is hardly estimable. It is unknown how this war will evolve or when and how it will end, but it has already substantially affected Ukraine's population.

Keywords: demographic transition, mortality, fertility, population aging, migration.

THE APPLICATION OF PATTERN MIXTURE MODELS AND TIPPING POINT ANALYSIS IN SOCIAL RESEARCH

Nowadays, social economics focuses on many critical issues; among them, public health and morbidity are among the highest priorities since they directly impact human capital formation, which is an important component in the development of the economy. Within public health issues, one of the crucial directions is the analysis of the effectiveness of drugs, which is typically performed on micro-level involving patients in hospitals. The data collected usually is not complete, and it causes problems during the analysis as if a significant part of the critical data is missed, that invalidates finding. The multiple imputation method is one of the most common approaches in dealing with this problem.

Both primary and sensitivity analysis were performed involving multiple imputation approaches. While the preliminary analysis was performed assuming that the missing-data values are overlooked at random, the sensitivity analysis was conducted on the two approaches of missing not-at-random algorithm – the pattern mixture models and the tipping point method. In the paper, the methodological aspects of the usage of these methods were highlighted. Also, the practical implementation of these methods was given in the example of imputing the missing values of the laboratory parameter at different time points with subsequent calculation of AUC and testing the hypothesis of drug efficacy using the analysis of the covariance model. The primary analysis showed the effectiveness of the new drug compared to the placebo. A sensitivity analysis proved the results of the primary analysis. The tipping point method showed that if the assumption that the mean value of dropout is more significant than observed values for more than 196, then the result of the primary analysis is questionable.

Keywords: public health; morbidity; human capital; missing data; multiple imputations.

Introduction. The problems of public health and morbidity are important social issues nowadays. Human health is an important factor in human capital formation. It impacts demographic processes, quality of life, and productivity, which directly affect the level of development of the national economy.

Considering the specifics of data collection and processing methods, the methodology of analysis of phenomena and processes in the field of health care requires a separate thorough study.

After all, the collection of clinical and morbidity data is usually carried out at the micro-level by medical staff, where information comes directly from the study subjects (patients) in most cases. Therefore, this process is influenced by human factors, which often leads to incomplete data collection for qualitative analysis.

One of the most effective data imputation methods is the multiple imputation method. It creates several different plausible imputed data sets that allow considering the uncertainty about the missing data. The multiple imputation method offers many approaches depending on data specifics. Two approaches have gained increasing popularity in recent years. It is a pattern mixture model and tipping point analysis.

Research analysis and problem definition. The subject of this paper is the methodological principles and features of the usage of multiple imputation methods in the sensitivity analysis of social research results. The object of this research is to the missing data of the medical indicators results in the framework of the liver incidence study.

The research interest of pattern mixture model and tipping point analysis methods is to show the approaches that confirm the correctness and validity of the results received by classic and well-researched forms of data imputation based on MAR (missing at random). Additionally, this problem has not been deeply studied by Ukrainian scientists, so the research on this issue becomes of great interest for the development of domestic statistical science.

Ukrainian researchers such as N. Kovtun, A.-N. Fatalieva, O. Mishchuk, and R. Tkachenko studied the statistical methods of data imputation. Foreign scientists such as Ratitch and O'Kelly, Yuan, Smuk, Rubin D. B, and Little have made significant contributions to developing these methods.

N. Kovtun, A.-N. Fatalieva investigated different approaches to implementing automated methods for recovering missed data [1]. O. Mishchuk and R. Tkachenko considered the methods of imputing the missing data in ecological monitoring [2]. Ratitch and O'Kelly developed a strategy for implementing a pattern mixture model and tipping point analysis using standard SAS/STAT procedures [3]. Yuan reviewed the concepts of multiple imputations and explained how to apply the pattern-mixture model in the analysis [4]. Smuk compared the results of filling in missing data using different methods of data imputation and confirmed the feasibility of using the tipping point method as part of the sensitivity analysis [5].

Methodology. The research used methods of analysis and synthesis, system and logical analysis and also specific statistical methods such as multiple imputation method, and analysis of covariance (ANCOVA).

One of the areas of research in the field of public health is the analysis of the effectiveness of drugs. Usually, it includes comparing new treatments with control treatments (mostly placebo). Typically, this process involves conducting two types of analysis: primary and sensitivity analysis.

The most common method to handle missing data in the primary analysis is the method of multiple imputations under MAR (missing at random) assumption. MAR assumption means the missing-data values do not contain any additional information given observed data about the missing-data mechanism. Thus, the process that causes missing data can be ignored. However, the MAR assumption may not always be clinically probable. That is why it is good practice to perform the sensitivity analysis that allows evaluating the robustness of the results to the deviations from the MAR assumption. The sensitivity analysis takes into account the

possibility of the data being missing, not at random (MNAR). Missing not at random is defined when a variable's missing values are related to that variable's values.

Typically analysis of the data with multiple imputation methods includes three phases:

1) The missing data are imputed with estimated values, and a complete data set is created. This process of fill-in is repeated m times. As a result, there are m complete datasets identical to the observed data entries but differ in the imputed values.

2) The parameters of interest from each imputed dataset are analyzed using a statistical method of interest. This includes, for example, the **FREQ**, **MEANS**, **MIXED**, and **GENMOD** SAS procedures.

3) The parameter estimates (e.g., coefficients and standard errors) obtained from each analyzed data set are then combined for inference [4].

In this paper, the focus is conducted on the two approaches of sensitivity analysis – the pattern mixture models and the tipping point method.

The pattern mixture model (PMM) is a general approach that contains several distinct methods and allows several approaches to their implementation. Still, all of them have a common idea: assume there are 2 components – observed data (Y_{obs}) and drop-outs (Y_{mis}). Let R represents a matrix of indicators of missingness. PMM methods allow to decompose the joint probability of data and missingness as follows:

$$p(X) = p(X) p(R, X) = p(X) p(R, X), p(Y_{mis}|Y_{obs}, R, X)$$

In the PMM methods, subjects are supposed to be grouped into cohorts so that subjects in the same cohort share the same pattern of missing data. $p(X)$ can be considered as a probability distribution of various missingness patterns. A complete data analysis model $p(R, X)$ is then estimated within each pattern (cohort).

$p(R, X)$ represents a model for observed data within each pattern, and $p(Y_{mis}|Y_{obs}, R, X)$ represents a model for missing data conditioned on observed data within each pattern.

The partial case of this method is PMM with control-based imputation. The idea of the method is that subjects that take new treatment after drop-out follow the path of control (placebo) group subjects with the same future evolution of the disease. Subjects that withdraw from the

placebo group are assumed to evolve in the same way as to control subjects that remain in the study [6,7].

Tipping point analysis (TPA) allows to identify and discuss clinical plausibility of assumptions (the "tipping points") under which there is no longer evidence of efficacy – usually performed as sensitivity analysis and doubt the results obtained in the primary analysis.

The assumption in this method is that the true mean value for study completers is greater or smaller (depending on the nature of the parameter) by the delta value (also called shift) than the true mean in dropouts. And the idea is to test different shifts to determine the one that could doubt the results of the primary analysis.

Typically, delta-adjustment is performed only for a new drug, while allowing the control (placebo) drug to follow the MAR assumption.

Implementing TPA for continuous endpoints includes the following steps:

1. Determine the adjustment group (typically, it is a new drug) and adjustment direction.

2. Impute values and generate m complete data sets.

3. The m complete data sets are analyzed by using standard procedures (ANCOVA, etc.).

4. The results from the m complete data sets are combined.

5. Then step 2 should be repeated to generate multiple imputed data sets with a specified shift parameter (with adjustment the experimental or both experimental and control groups).

6. Steps 3 and 4 should be repeated for various shift values.

7. See if the p-value obtained from the analysis is still less than the given level of significance.

8. Find the 'tipping point' value of the parameter when p-value greater than the given level of significance [8].

The implementation of these methods was done in SAS.

Conducting research and results. The statistical study of the drug's effectiveness was conducted involving patients who have liver disease. There was a laboratory parameter (Bilirubin) collected weekly from Week 1 to Week 5. All patients were treated by either placebo or a new treatment. They were categorized by age group (6-11 years, 12-17 years and ≥ 18 Years) and by type of disease (where 1 – mild, 2 – severe). Table 1 represents the structure of collected data where x – observed data, . – missing data.

Table 1. Input dataset structure

Subject ID	Treatment	Age group	Disease type	Week 1	Week 2	Week 3	Week 4	Week 5
1	Placebo	12-17 Years	2	x	X	x	.	.
2	New	≥ 18 Years	1	x	X	.	x	x
3	New	6-11 Years	1	x	.	x	x	.
4	New	≥ 18 Years	2	x	X	x	x	.
5	Placebo	≥ 18 Years	1	x	.	x	x	x
6	Placebo	≥ 18 Years	1	x	X	.	x	x
7	Placebo	12-17 Years	1	x	X	.	x	x

Source: compiled by the authors.

The primary efficacy endpoint is the area under the curve (AUC) from Week 1 to Week 5, based on the percent change from baseline (the latest assessment before treatment) in collected laboratory parameters. Multiple imputation (MI) approach under MAR assumption was used to handle the

missing data. Then, the AUC-related efficacy endpoint was calculated involving the following steps:

1) A wholly conditional specification (FCS) regression-based multiple imputation model was used in SAS PROC MI procedure. The outcome at that visit is the dependent variable and observed data (other visits, treatment, age

category, type of disease, and baseline value) are independent variables. The missing data were filled in 30 times to generate 30 complete data sets.

2) The corresponding AUC endpoint was calculated based on the imputed data for each patient and for each of the 30 completed analysis datasets.

3) 30 complete data sets were analyzed by using the ANCOVA analyses. Primary efficacy parameter was compared between treatment groups using the treatment group as the main effect, age category, type of disease, and baseline values of lab parameter as covariates.

The results were combined for the inference using the SAS MIANALYZE procedure and presented in Table 2.

Table 2. Multiple imputations under MAR assumption

	New treatment	Placebo
LS Mean (SE)	-744.6 (177.11)	390.4 (262.82)
95 % CI	(-1091.9, -397.2)	(-125.2, 906.0)
LS Mean difference New vs Placebo (SE)	-1134.9 (243.23)	x
95 % CI	(-1611.8, -658.1)	x
P-value	<0.0001	

Source: compiled by the authors.

The least square (LS) means obtained from ANCOVA model calculated for $AUC_{week\ 1-week\ 5}$ was equal to -744.6 for the new treatment group and 390.4 – for the placebo, and the LS mean difference was -1134.9. P-value <0.0001 allowed rejecting the null hypothesis of no significant difference in for $AUC_{week\ 1-week\ 5}$ between new and placebo treatment.

The first approach in the sensitivity analysis was the pattern mixture model. Control-based pattern imputation explored the assumption that patients revert to the control group (placebo-treated group) after drop-out. Thus, it was assumed that after discontinuation, the unobserved values in the new treatment group followed the path of

observed values in the placebo group. This approach considered a rather pessimistic scenario of imputation, assuming the effect of the study drug stopped and did not remain after drop-out.

After imputing missing values under MNAR assumption, the same subsequent steps, as were done for the primary analysis, were performed for this sensitivity analysis: the $AUC_{week1-week5}$ was derived for each of the imputed datasets. The ANCOVA analysis was performed separately for each of the 30 completed analysis data sets, and the results were combined into one multiple imputation inference using the SAS MIANALYZE procedure. The following results were obtained and presented in Table 3.

Table 3. The pattern-mixture model with control-based pattern imputation

	New treatment	Placebo
LS Mean (SE)	-590.42 (189.13)	323.85 (270.65)
95 % CI	(-961.35, -219.49)	(-206.75, 854.44)
LS Mean difference New vs Placebo (SE)	-914.26 (258.73)	x
95 % CI	(-1421.44, -407.09)	x
P-value	0.0004	

Source: compiled by the authors.

Table 3 shows that the point estimate of LS means obtained from ANCOVA model calculated for $AUC_{week1-week5}$ using the pattern-mixture model with control-based pattern imputation were the following: -590.42 for the new treatment group and 323.85 – for placebo, and the LS mean difference was equal to -914.26. P-value that was equal to 0.0004 allowed rejecting the null hypothesis of no significant difference between the new and placebo group for this sensitivity analysis; hence there was a significant difference in AUC between these two treatment groups.

So, following the assumption of this sensitivity analysis (that drop-outs in the new treatment group follow the path of the placebo group), the conclusion is that the results obtained in the primary analysis under the MAR assumption are true, and the drug is effective.

The second approach of the sensitivity analysis was the tipping point analysis. In this analysis there was an

assumption that the assessments were missed due to the high value of the evaluated parameter (missing under MNAR). Hence the supposition was that the true mean in completers and dropouts differs by the particular shift value. The true shift value is unknown, so the examination of several possible shift values between the particular range was performed. Taking into account the nature of the parameter and range that it follows, testing was performed with the assumption that the shift is between 100 and 500. It was assumed that missing values for the new treatment group had greater values compared to the observed values, which meant the pessimistic scenario.

For the purpose of conducting the analysis, the modification of the SAS macro, described by Yang Yuan in his paper [4] was applied. The following results were obtained and presented in Table 4.

Table 4. P-values for Shift Parameters between 100 and 520 with step=30

	P-value	Shift value
1	0.0050	100
2	0.0118	130
3	0.0244	160
4	0.0469	190
5	0.0784	220
6	0.1241	250
7	0.1807	280
8	0.2272	310
9	0.2949	340
10	0.3642	370
11	0.4325	400
12	0.4975	430
13	0.5579	460
14	0.6145	490
15	0.6639	520

Source: compiled by the authors.

Table 4 shows that for a two-sided Type I error level of 0.05, the tipping point for the shift parameter is between 190 and 220. Graphically the changing of p-value depending on shift value is presented in Figure 1.

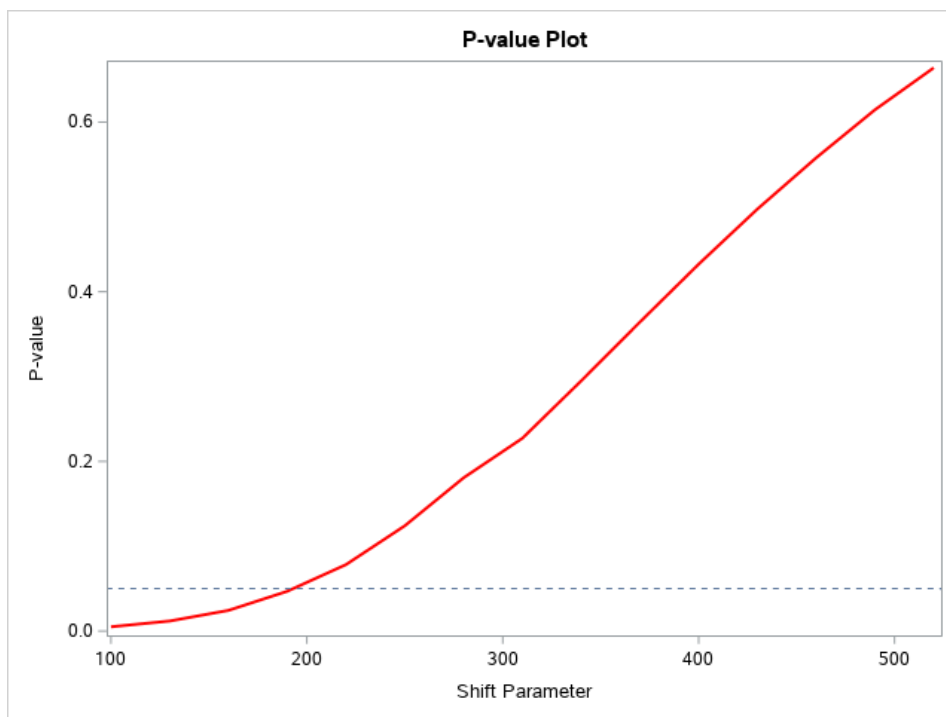

Fig. 1. P-values for Shift Parameters between 100 and 520

Source: compiled by the authors.

The next step was to define the accurate value of shift in the range between 190 and 220 which calls into question the results of the analysis assuming MAR. Table 5 shows the subset of the results.

Table 5. P-values for Shift Parameters between 190 and 220 with step=1

	P-value	Shift value
1	0.0469	190
2	0.0478	191
3	0.0488	192
4	0.0477	193
5	0.0486	194
6	0.0496	195
7	0.0506	196
8	0.0516	197
9	0.0526	198
10	0.0536	199
	...	

Source: compiled by the authors

Table 5 shows that the study conclusion under MAR is reversed when the shift parameter is 196. So, following the assumption of this sensitivity analysis, the deduction is that the results obtained in the primary analysis under the MAR assumption could be true if the difference between observed and dropouts is less than 196; otherwise, the conclusions under the MAR assumption are questionable.

Prospects for further studies and conclusions. Solving the problem of missing data allows for conducting high-quality public health research.

Multiple imputation as a common method of dealing with missing data, usually assumes that data is missed at random, but this assumption could not be verified for sure. For the purpose of testing the validity of results obtained under MAR, the sensitivity analysis is performed assuming data is missed not at random (MNAR), and such approaches as the pattern mixture models and the tipping point method could be used for this.

This paper presents a brief overview of these methods and implements them in SAS on the example of imputing the missing values of the laboratory parameter at different time points (week 1-week 5) with subsequent calculation of AUC and testing the hypothesis of drug efficacy using the ANCOVA model.

A pattern-mixture model with control-based pattern imputation assumes that unobserved values in one treatment group (new) follow the path of observed values in another treatment group (placebo); considering the pessimistic scenario, that effect of the drug is leveled out after the drop-out. This sensitivity analysis proved the effectiveness of the new drug compared to the placebo since there was a statistically significant difference in AUC between these two treatment groups.

The tipping point method as another approach used in sensitivity analysis proceeds from the assumption that the true mean of observed data and drop-outs differ by a given value (called shift value). The idea of the analysis is to test cases with different shifts and find the one that questions the validity of the preliminary result. In case if shift value is plausible, taking into account the nature of the parameter that was analyzed, then there is a high probability that results under MAR are not valid. The implementation of this method showed that if the assumption that the mean value of dropout is more significant than for observed values for more than 196, then the result of the primary analysis is questionable.

The approaches highlighted in the article allow covering the problems of missing data for continuous variables, but

there are cases that involve the analysis of binary or categorical variables. This problem requires further research and the development of statistical tools.

References

1. Kovtun N. V., Fatalieva A.-N. Y. New trends in evidence-based statistics: data imputation problems. *Statistics of Ukraine*. 2019. № 87(4). P. 4–13.
2. Mishchuk O. S., Tkachenko R. O. Methods of processing and filling of missing parameters in ecological monitoring data. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2019. № 29(6). P. 119–122.
3. Ratitch B., O'Kelly M. Implementation of Pattern-Mixture Models Using Standard SAS/STAT Procedures. Proceedings of PharmaSUG. 2011. URL: <https://www.pharmasug.org/proceedings/2011/SP/PharmaSUG-2011-SP04.pdf>
4. Yuan Y. Sensitivity Analysis in Multiple Imputation for Missing Data. *Paper SAS Institute Inc*. 2014.
5. Smuk M. Missing Data Methodology: Sensitivity analysis after multiple imputation. *PhD thesis, London School of Hygiene & Tropical Medicine*. 2015.
6. Little R. J. A. Pattern-Mixture Models for Multivariate Incomplete Data. *Journal of the American Statistical Association*. 1993. № 88. P. 125–134.
7. Ratitch B., O'Kelly M., Tosiello R. Missing data in clinical trials: from clinical assumptions to statistical analysis using pattern mixture models. *Pharmaceutical Statistics*. 2013. Vol. 12, Is. 6. P. 337–347.
8. Tipping point analysis – multiple imputation for stress test under missing not at random (MNAR). URL: <https://onbiostatistics.blogspot.com/2015/08/tipping-point-analysis-multiple.html>
9. Rubin D. B. Multiple imputation for nonresponse in surveys. New York : John Wiley & Sons, Inc., 1987.
10. Little R., Yau L. Intent-to-treat analysis for longitudinal studies with drop-outs. *Biometrics*. 1996. Vol. 52. P.1324–1333.
11. Brand J. P. L. Development, implementation, and evaluation of multiple imputation strategies for the statistical analysis of incomplete data sets. Ph.D. thesis, Erasmus University, 1999. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/18508128.pdf>
12. Berglund P. and Heeringa S. Multiple imputation of missing data using SAS. Cary, NC : SAS Institute Inc., 2014. URL: https://support.sas.com/content/dam/SAS/support/en/books/multiple-imputation-of-missing-data-using-sas/65370_excerpt.pdf
13. Kenward M. G. The handling of missing data in clinical trials. *Clin. Investig. (Lond.)*. 2013. № 3. P. 241–250. URL: <https://www.openaccessjournals.com/articles/the-handling-of-missing-data-in-clinical-trials.pdf>
14. Molenberghs G., Kenward M. G. Missing data in clinical studies. New York : John Wiley & Sons, 2007. URL: <https://download.ebookshelf.de/download/0000/5740/97/L-G-0000574097-0002359047.pdf>
15. Molenberghs G. Incomplete data in clinical studies: analysis, sensitivity, and sensitivity analysis. *Drug information journal*. 2009. № 43(4). P. 409–429.
16. Carpenter J. R., Kenward M. G. Multiple Imputation and Its Application. New York : John Wiley & Sons, 2013.
17. Van Buuren S. Flexible Imputation of Missing Data. Boca Raton, FL : Chapman & Hall/CRC, 2012.

Received: 05/09/2022

1st Revision: 13/09/2022

Accepted: 04/10/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

A.-H. Фаталієва, асп.,
Д. Шамайда, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛЕЙ, ЩО ВРАХОВУЮТЬ МЕХАНІЗМ ВИБУВАННЯ ТА МЕТОД ПЕРЕЛОМНОЇ ТОЧКИ В СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У наш час соціальна економіка зосереджена на багатьох критичних питаннях, серед яких охорона здоров'я та захворюваність є одними з найпріоритетніших, оскільки вони безпосередньо впливають на формування людського капіталу, який є важливим складником розвитку економіки.

Пропущені дані є актуальною проблемою багатьох соціальних досліджень, що вносить елементи упередженості та робить висновки сумнівними. Існують різні підходи до опрацювання пропущених даних, найпотужнішим серед яких є метод множинної імпутації. У цьому документі представлено огляд двох підходів до аналізу пропущених даних, які стають популярними в останні роки, – моделі, що враховують механізм вибування, і метод переломної точки. Усі розрахунки проводились у пакеті статистичних програм SAS 9.4.

Ключові слова: громадське здоров'я; захворюваність; людський капітал; пропущені дані; множинна імпутація.

ANALYSE UND BEWERTUNG DER DIGITALISIERUNG VON VERTRIEBSPROZESSEN IM AUTOHAUS

Der Automobilhandel befindet sich in einer momentanen Phase des Umbruchs. Der Trend zum Käuferlebnis online, verstärkt durch die Pandemie, und die durch die Dieselpolitik entfachte Diskussion zum Emissionsausstoß und Fahrverboten für Verbrennungsmotoren im Fahrzeugbereich, treibt den Wandel zu elektrischen Antriebstechnologien an [1]. Durch diese Umstellung ergeben sich neue Möglichkeiten für das Fahrzeug im Bereich der Digitalisierung [2]. Die branchenübergreifende Digitalisierung findet sich auch in den neuen Vertriebssystemen der Automobilhersteller wieder [3]. Hierbei ist zudem eine Veränderung der Absatzkanäle zu beobachten. Der Kunde weicht beim Autokauf davon ab, exklusiv zu dem Händler seines Vertrauens zu gehen und sich hier durch den gesamten Verkaufsprozess hinweg betreuen zu lassen. Vielmehr verschieben sich einzelne Teilbereiche in das Internet. So müssen etablierte Prozesse neugestaltet werden, um weiterhin im Markt und im Wettbewerb bestehen zu können.

Das Ziel dieser Arbeit ist die Beantwortung zweier Forschungsfragen. Zum einen soll der Status-Quo der Digitalisierung von Vertriebsinstrumenten im Autohaus untersucht werden. Konkret geht es dabei um die Frage, in welcher Art und Weise die Digitalisierung den Vertrieb beeinflusst und welche Effekte sich daraus ergeben. Zum anderen stellt sich die Frage wie die Digitalisierung in Form des Internets, als Absatzkanal für die Automobilindustrie geeignet ist, und ob derart komplexe Produkte wie ein Neufahrzeug über diesen Kanal abgesetzt werden können. Weiterhin soll betrachtet werden, welche Veränderungen in den Vertriebsstrukturen das beim stationären Autohändler verursacht.

Die Arbeit befasst sich ausschließlich mit der Digitalisierung bei Vertragshändlern mit Volumenzielen im Neuwagen-Bereich. Damit sind die Luxus- oder Premiummarken ausgeschlossen. Außerdem wird im Autohaus in zwei Kundenkategorien unterschieden. Es gibt die Großabnehmer und die Einzelkunden. Die Großabnehmer sind Unternehmen, die durch eine vordefinierte Anzahl an Mindestabnahmen einen besonderen Status und Konditionen genießen. Die Einzelkunden sind private Abnehmer oder gewerbliche Kunden, die die Mindestabnahme nicht erreichen. Die Arbeit beschränkt sich ausschließlich auf die Analyse und Auswirkungen der Veränderungen im Segment der Einzelkunden.

Keywords: Digitalisation, Car Dealership, Sales Development, Marketing Concepts

1 Introduction

1.1 Digitalisierung im Handel

Der Handel ist eine der Branchen, die von den Auswirkungen der Digitalisierung am meisten betroffen sind. E-Commerce setzt den stationären Handel zunehmend unter Druck [4]. Ob Preis, Lieferzeit oder Verfügbarkeit, ein Anbieter im Internet hat in vielen Fällen die besseren Konditionen. Während sich in der Anfangsphase noch viele Händler durch den neuen Kanal in Ihrer Existenz bedroht fühlten, steigen sie nun vermehrt auf Multi-Channeling-Vertrieb um.

1.2 Der Verkaufsprozess: Bedarfsanalyse bis Nachkontakt

Im Folgenden wird der etablierte Verkaufsprozess beschrieben. Die Aufgaben eines Verkäufers sind klar definiert. Zuerst wird eine Bedarfsanalyse mit dem Kunden durchgeführt. Hierbei soll durch offene Fragestellungen ermittelt werden, welches Produkt zu dem Kundenbedürfnis passt (Die Bedarfsanalyse, o. D.). Wenn ein passendes Fahrzeug feststeht, wird eine Probefahrt angeboten um dieses besser kennen zu lernen. Daraufhin wird das Wunschfahrzeug mit Farbe, Sonderausstattung und Zubehör konfiguriert. Dabei erklärt der Verkäufer etwaige Details und Funktionen. Danach wird das Preisgespräch geführt, hierbei gilt es nicht nur einen möglichst geringen Rabatt auszuloben, sondern auch Zusatzprodukte wie Versicherungen, Reifen- oder Inspektionspakete zu verkaufen. Wenn sich der Kunde für den Kauf entscheidet, werden anschließend die Vertragsunterlagen vorbereitet und unterschrieben. Das Fahrzeug wird nun durch die Disposition im Back-Office beim Hersteller bestellt. Wenn das Fahrzeug im Autohaus angekommen ist, folgt die Benachrichtigung an den Kunden und es wird ein Auslieferungstermin vereinbart. Bis zum Übergabetermin

mit dem Kunden findet die Vorbereitung des Fahrzeuges durch die Werkstatt und die Aufbereitung statt. Bei der Übergabe weist der Verkäufer den Kunden in das Fahrzeug und dessen Funktionen ein. Einen Monat nach der erfolgreichen Auslieferung, ist es die Abschlussaufgabe des Verkäufers den Nachkontakt mit dem Kunden herzustellen und die Zufriedenheit mit dem Vorgang und dem Fahrzeug abzufragen. Außerdem können angefallene Rückfragen gegebenenfalls direkt geklärt werden. Dies ist eine wichtige Aufgabe, um bei der Kundenbefragung des Herstellers über den Ablauf eine gute Bewertung zu erhalten.

Somit ist der gesamte Verkaufsprozess ohne den Einsatz digitaler Unterstützung als Status-Quo dargestellt.

1.3 Die Online-Plattformen zum Autokauf

Neben den herkömmlichen Absatzmöglichkeiten wie Messen, Ausstellungen oder im Autohaus vor Ort, spielt das Internet eine immer größere Rolle. Hierbei werden die Fahrzeuge im Internet auf Plattformen angeboten. Der Händler kann entscheiden, ob er eine eigene Plattform aufbauen möchte, oder ob er auf einer bestehenden Plattform, quasi einem Vermittler, seine Fahrzeuge anbietet. Der Kunde kann sich durch eine Suche mit Filtermöglichkeiten das passende Fahrzeug herausuchen und über das System ein unverbindliches Angebot anfordern.

Eine weitere Möglichkeit ist Händlerpräsenz auf Onlineplattformen zur Akquise von Kunden. Der Kunde informiert sich vermehrt über den Werbeträger Internet, bevor er sich auf den Weg zum Händler macht. So ist es für den Autohändler selbstverständlich, neben dem Betrieb einer attraktiven Firmen-Website, auch auf den gängigen sozialen Medien mit einem Geschäftaccount vertreten zu sein. Hier soll durch gut inszenierte Beiträge die Reichweite und der Bekanntheitsgrad gesteigert werden.

Mithilfe von abgestimmten Werbespots, sollen bestimmte Zielgruppe erreicht werden.

1.4 Die Unterscheidung: Agenturmodell und Vertragshändler

Das Agenturmodell ist eine indirekte Vertriebsform. Hierbei ist der Händler der Agent bzw. Vermittler zwischen dem Endkunden und dem Hersteller. Das bedeutet, dass alle Vertragsgeschäfte im Namen des Herstellers geschlossen werden. Damit entfallen lediglich Aufgabenbereiche wie die Akquise, die Durchführung von Probefahrten, Beratung, Betreuung und die Abwicklung der Auslieferung auf den Händler. Bei diesem Modell erhält der Agent eine festgelegte Provision vom Hersteller und kann nur unter kalkulatorischer Einbeziehung dieser Provision einen Rabatt vergeben. Die genauen Konditionen und Bedingungen werden in einem Agentur-Vertrag zwischen dem Hersteller und dem Händler festgehalten [5].

Das Vertragshändlersystem ist eine direkte Vertriebsform [6]. Dabei schließt der Händler alle Geschäfte im Rahmen des Vertrags auf eigenen Namen und für eigene Rechnung ab. Der Händler ist bei diesem Modell nicht befugt, den Hersteller in Rechtsgeschäften zu vertreten. Er erhält eine festgelegte Marge und kann in diesem Rahmen seine Produkte rabattieren. Die genauen Konditionen und Bedingungen werden in einem Händlervertrag zwischen dem Hersteller und dem Händler festgehalten [7].

1.5 Die Prozesse im Autohaus

1.5.1 Die Abwicklung einer Probefahrt

Um dem Kunden einen Fahreindruck seines Wunschmodells zu verschaffen, werden im Autohaus Probefahrten angeboten. Dies ist ein Mittel zur Unterstützung des Verkaufsprozesses. Der Verkäufer vereinbart mit dem Kunden einen Termin. Am Ereignistag wird das Fahrzeug für die Probefahrt in Form von Waschen, Vollarbeiten und auf Schäden kontrollieren vorbereitet. Wenn der Kunde vor Ort ist, werden seine persönlichen Daten sowie Führerschein- und Personalausweis Kopien aufgenommen. Danach wird der Kunde in das Fahrzeug eingewiesen und erhält die Anweisungen das Fahrzeug nachgetankt und ohne Mängel zurückzubringen. Nach

Gegenzeichnung des Probefahrtenvertrages darf sich der Kunden auf den Weg machen. Nach der Rückkehr des Kunden, werden Tankfüllstand, Zustand des Fahrzeugs und die gefahrenen km geprüft. Diese Daten werden im Rücknahmefeld des Benutzervertrages notiert und der Kunde darf seine Unterschrift für die Rücknahme leisten [8]. Damit ist der Probefahrten-Prozess abgeschlossen.

Zur Digitalisierung dieses Vorgangs gibt es inzwischen Programme, die Planung, Ausgabe, Rücknahme und die Archivierung abbilden.

1.5.2 Die Arbeit im Back-Office

Nach der offiziellen Bestellung des Kunden, beginnt die Arbeit der Disposition. Diese erledigt im Autohaus die gesamten Back-Office-Arbeiten für den Verkauf. Zunächst werden die Fahrzeuge im Händlersystem bestellt und eine Akte zum Vorgang angelegt. Wenn das Fahrzeug dann auf dem Weg in das Autohaus ist, wird es durch die Disposition in der Werkstatt eingeplant und die Unterlagen zur Auslieferung werden vorbereitet. Dazu gehörte die Erstellung einer Rechnung, das Drucken der grünen Plakette und des Übergabeprotokolls, sowie die Buchung für den Slot in der Auslieferungshalle. Nach der Auslieferung werden durch die Disposition die möglichen fahrzeugspezifischen Prämien beim Hersteller angefordert und die Akte wird vervollständigt. Außerdem wird die Provisionshöhe pro Verkäufer am Ende des Monats an die Personalabteilung übermittelt.

Neben der Hintergrundbetreuung des Kundenfahrzeugs, prüft die Disposition auch Zahlungseingänge, erstellt Auswertungen für die Verkaufsleitung und wickelt die Bestellung und Aufnahme von Lagerwagen ab.

2 Status Quo Situation in the Car Dealership Industry

2.1 Der Vertriebskanal Internet

2.1.1 Die veränderten Kundenkontaktpunkte

Die Zeit, in der die Kunden ausschließlich angerufen haben oder in das Autohaus gekommen sind, ist vorbei. Mit der Digitalisierung sind für den Autohandel neue Kontaktpunkte zum Kunden entstanden.

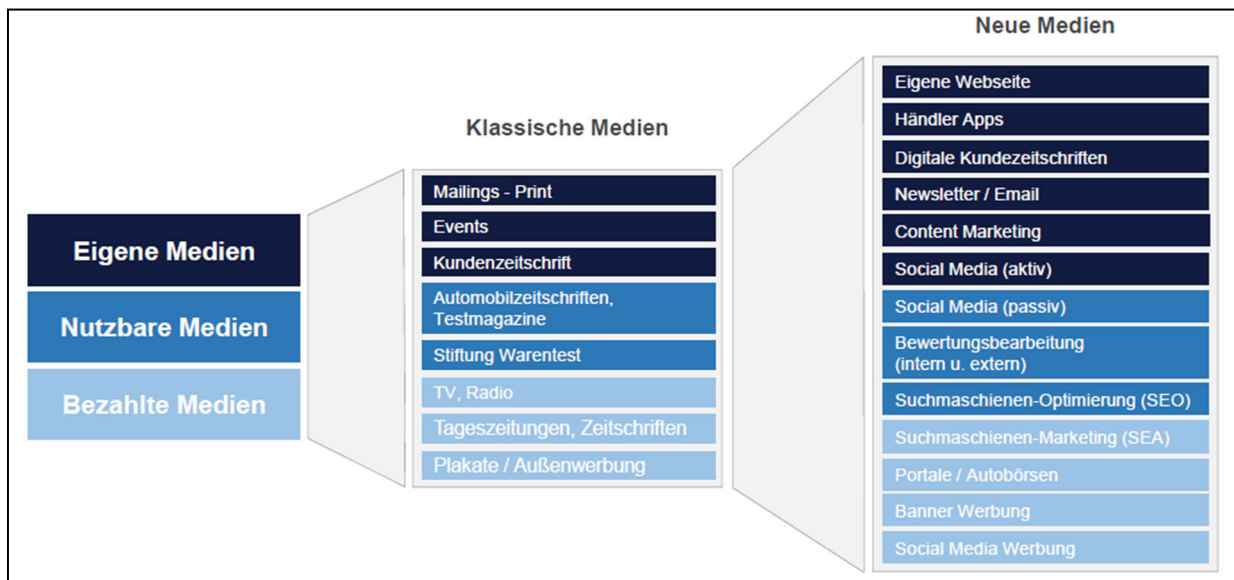

Abb. 1. Die Erweiterung der Kundenkontaktpunkte im Autohaus [9]

Durch das Internet kann die Informationsbeschaffung unabhängig von Raum und Zeit erfolgen. Das führt zu einer immer größer werdenden Distanz zwischen dem Händler und dem potenziellen Kunden. Öfter wird der Händler nur in der letzten Phase des Entscheidungsprozesses eingebunden, beispielsweise um das Fahrzeug bei einer Probefahrt testen zu können. Während heute der Kunde vor dem Kaufabschluss nur noch 1,4-mal das Autohaus besucht, waren es vor zehn Jahren noch fünf Besuche. Dies unterstreicht den wachsenden Trend zur Informationsbeschaffung über andere Kanäle. Das stellt die Händler vor die Herausforderung, die Wege der Kommunikation zu überdenken, um in jeglicher Informationsphase im Kaufprozess Einfluss nehmen zu können [2].

2.1.2 Der Kaufabschluss im Netz

Um weiterhin im Wettbewerb konkurrenzfähig zu sein, müssen die Autohäuser am Markt "Internet" teilnehmen. So meint auch Prof. Dr. Stefan Reindl, dass "Automobilhersteller aktuell keinen Zweifel daran lassen, dass der stationäre Handel in der heutigen Ausprägung

wenige Zukunftschancen hat." Damit muss sich der Handel entscheiden. Entweder es werden Absatzhelfer in Form von Online-Vermittlungsplattformen mit einbezogen oder man konzipiert eine eigene Plattform. Mit Ausnahme für große Händlerketten ist Letzteres jedoch schwer umsetzbar, da dies einen hohen Kapitalaufwand bedeutet [2].

Wenn der Händler sich also für die Variante des Absatzhelfers entscheidet, muss eine genaue Übersicht der Konditionen ausgehandelt werden. Der Kunde hat hierbei den Vorteil, dass sich die Probleme des stationären Handels wie Kapazitätsbegrenzungen, Vermittlungsrestriktionen und mangelnde Preistransparenz deutlich entzerren lassen. Die Besonderheit dieses Geschäfts ist, dass nicht der vollständige Verkaufsprozess ins Internet verlagert wird. Lediglich die Bedarfsanalyse und Handelspartnersuche geschehen online. Durch einfache Suchfunktionen und den gebündelten Informationen an einem Ort, wird Druck auf den Handel ausgeübt. Die führt zu außerordentlichen Rabatten von bis zu 20 Prozent gegenüber dem Listenpreis. Die günstigen Preise zählen für den Endkunden zu den Hauptvorteilen beim Geschäft über das Internet [10,11].

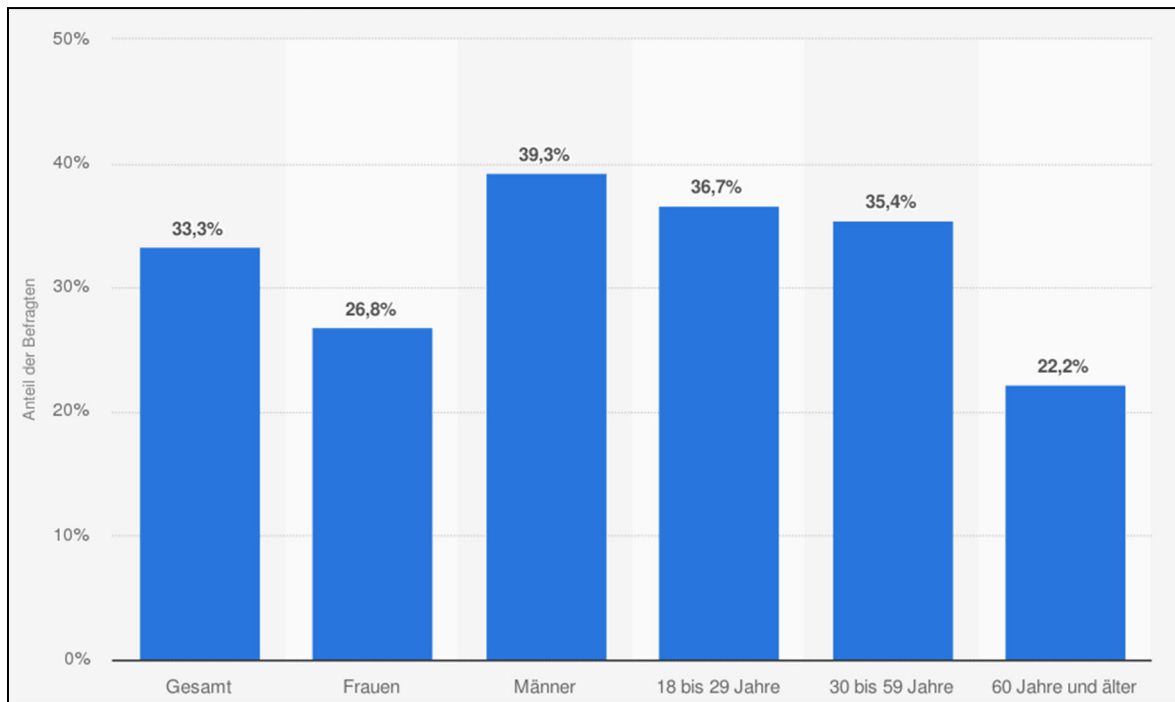

Abb. 2. Anteil an Personen in Deutschland, die sich vorstellen können, das nächste Fahrzeug online zu kaufen im Jahr 2017 [12]

Der Ablauf im Internetverkaufsprozess über die Vermittler-Website kann wie folgt beschrieben werden. Der Kunde geht mit einer ernstesten Kaufabsicht auf die Internetplattform. Hier bekommt er alle benötigten Informationen zu den Fahrzeugen, um eine Bedarfsanalyse durchzuführen. Zudem bekommt er, abweichend vom Autohaus, bereits den festen Preis angezeigt. Dieser ist im Normalfall im Vergleich zur unverbindlichen Preisempfehlung stark rabattiert. Somit besteht eine vollständige Preistransparenz im Onlinegeschäft. Wenn sich der Kunden nun für den Fahrzeugkauf online entscheidet, wird er zu dem jeweiligen Händler weitergeleitet, der das Angebot auf die Plattform eingestellt hat [10]. Die Finalisierung des Kaufprozesses erfolgt vor Ort, via E-Mail oder Telefon im direkten Kontakt mit dem Verkäufer.

Alternativ kann der Händler auch seine eigene Vertriebsstruktur aufbauen und eine eigene Leasingplattform gründen. Dieses Projekt ist jedoch mit großem Aufwand verbunden. Hierbei müssen IT-Dienstleister engagiert werden, die auf Basis von genauen Vorgaben, die Website programmieren. In diesem Umfang darf neben den Kosten auch die Personalkraft nicht unterschätzt werden, die das Erarbeitete testet und validiert. Neben den Entwicklungskosten fallen weiterhin erhebliche Kosten für den Unterhalt der Plattform an. Neben dem Aufwand für die Organisation und Anfragenverteilung, muss ein monatliches Budget für Marketingausgaben geplant werden. Insbesondere in der Anfangsphase ist das zur Steigerung des Bekanntheitsgrades der Seite unerlässlich.

Um das Online-Potenzial voll auszuschöpfen, ist es für das Autohaus sinnvoll, ein LMS in den Prozess zu integrieren. Damit können eingehende Anfragen zentral an die betreffenden Verkaufsstellen verteilt werden. Zudem sind durch die transparente Erfassung genaue Messungen der Erfolge und Reaktionen zu den Vertriebs- und Marketingmaßnahmen möglich [2].

Der Kunde muss aktuell im Autohaus den besten Preis erst durch hartes Verhandeln erkämpfen. Online wird von vornherein der feste und zudem beste Preis angezeigt. Unterstreichend zeigt das eine Studie zu Online-Käufen, die als ausschlaggebende Motive den günstigen Preis und die Bequemlichkeit des Kaufs von zuhause aufzeigt [10]. Außerdem vorteilhaft sind die unkomplizierten und schnellen Abläufe. Für viele Kunden

ist der Kauf eines Fahrzeuges kein emotionaler Akt mehr, sondern lediglich die Beschaffung eines alltäglichen Gebrauchsgegenstandes. Dafür besteht kein Bedürfnis, einen Glaspalast in Form eines Autohauses zu besuchen und sich dort mit einem Verkäufer auseinander zu setzen. Vor allem jüngere Kundensegmente möchten neue und verschiedene Käuferlebnisse erfahren. Es geht darum die Interaktion mit dem Händler selbstständig wählen zu können [13]. Eine Umfrage des Marktforschungsinstitutes "plus Marktforschung" mit dem Ziel, Argumente für den Autokauf via Amazon zu sammeln, unterstreicht die bisherigen Argumente für die Motive zum Online-Kauf des Kunden.

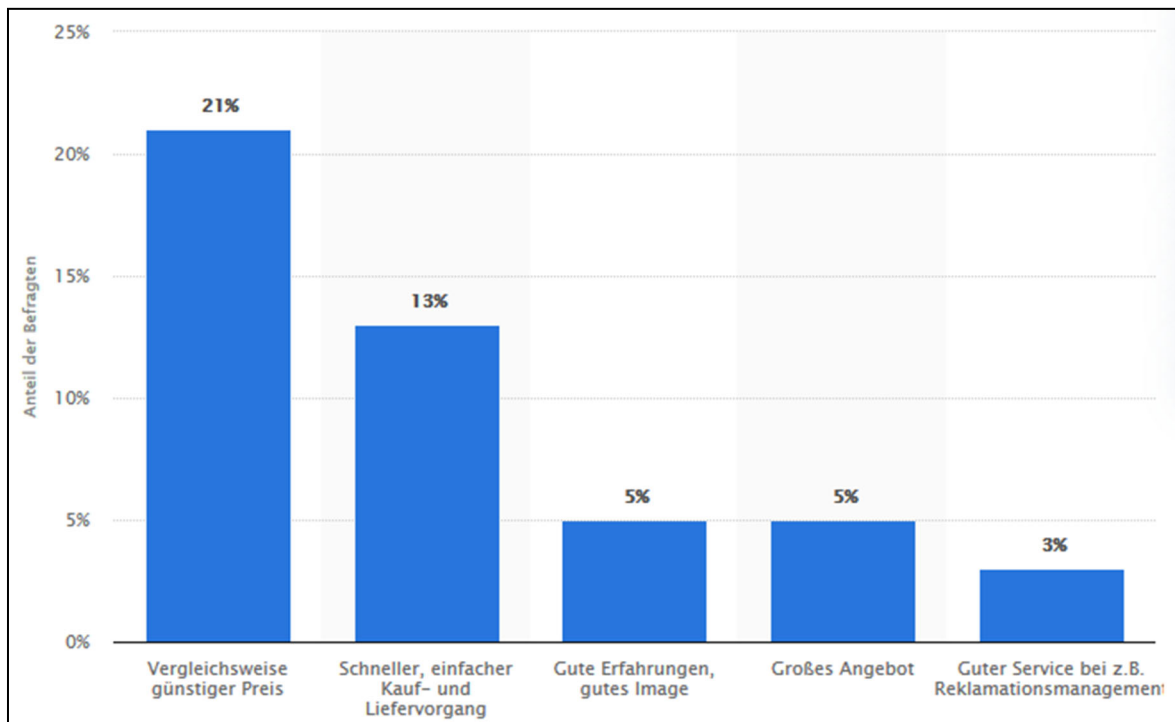

Abb. 3. Welche Argumente sprechen für den Autokauf via Amazon? [14]

Ein weiterer Punkt ist die digitale Unruhe, die viele Menschen erfasst. Heutzutage ist es selbstverständlich alle Produkte online bestellen zu können. Durch die ganztägige Erreichbarkeit und das Verständnis, rund um die Uhr im Internet einkaufen gehen zu können, macht es das für den stationären Handel schwer mitzuschwimmen. Bei Fahrzeuganfragen wird eine kurze Reaktionszeit erwartet. Im besten Fall durch eine Chat-Funktion [2]. Kritisch für das Autohaus am Onlinevertrieb ist die zweifelhafte Abwicklung der Inzahlungnahme-Fahrzeuge. Wenn ein Kunde das momentan genutzte Fahrzeug für ein neues Fahrzeug in Zahlung geben möchte, muss dieses vom Autohaus bewertet werden. Das geschieht im Normalfall, anhand verschiedener Kriterien. Online sind die Kriterien nur teilweise überprüfbar. So kann ohne Probleme über die Fahrgestellnummer eine online Fahrzeug-Bewertung für die ungefähre Preisbildung genutzt werden. Hier ist jedoch zu beachten, dass von einem durchschnittlichen Fahrzeug dieses Typs ausgegangen wird und damit nicht das explizite

Fahrzeug gesichert ist. Trotz alledem fallen Kriterien wie eine Probefahrt und die Prüfung des Fahrzeugs auf optische oder verdeckte Schäden weg. Es kann also nur eine unverbindliche Preisangabe gemacht werden [15].

2.2 Die Digitalisierung im Verkaufsraum

Während sich das Internet als neuer Absatzkanal etabliert, werden auch im stationären Handel digitalisierte Prozesse und damit verbundene Tools eingeführt. Dies erfordert zusätzliche Investition in Infrastruktur und Software-Lizenzen, sowie in die Schulung des Personals.

2.2.1 Die Probefahrten über das Tablet

Um Probefahrten genauer und nachvollziehbarer durchführen zu können, gibt es den digitalen Probefahrtenplaner. Dieser ermöglicht eine papierlose Ausgabe und Rücknahme. Daneben können hier auch die Fahrzeuge eingeplant werden.

Wenn der Verkäufer eine Probefahrt plant, trägt er diese in den digitalen Kalender ein. Hierbei werden direkt erste Kundendaten aufgenommen, um diesen bei Rückfragen

erreichen zu können. Innerhalb des Zeitraums ist das Fahrzeug nun geblockt. Außerdem kann sich der Verkäufer

den Termin auch in seinen zentralen Kalender (z.B. Outlook) importieren, um all seine Termine im Überblick zu haben.

Suche		30 Aug 2021 – 5 Sep 2021						
		Mo, 30.08	Di, 31.08	Mi, 01.09	Do, 02.09	Fr, 03.09	Sa, 04.09	So, 05.09
V	Audi A3 Lim AC111.5 K41 10 DSG WAUZZZGY3MA032953 / N-AZ 340	Dienstfahrt Till Heinrich (N-AZ 302E/ RS e-tron GT ist in dieser Zeit bei uns und kann für PF genommen werden)						
D	Audi A3 Sportback S line 40 TFSI e 150(2) WAUZZZGY7MA061565 / N AZ 230E (/)	Probefahrt						
V	Audi A3 Sportback S line 40 TFSI e 150(2) WAUZZZGY0MA061326 / N AZ 398 E (Verkäuferparkplatz)	Probefahrt		Probefahrt Ersatzwagen KD Andonov				

Abb. 4. Feser-Graf Gruppe, Ausschnitt Kalender Probefahrtenplaner [16]

Am Ereignistag kommt der Kunde in das Autohaus und der Verkäufer nimmt direkt an einem Tablet seine restlichen persönlichen Daten, sowie Führerschein- und Personalausweisdaten auf. Er kann die relevanten Dokumente mit dem Tablet fotografieren und sie zum Buchungsvorgang hinterlegen. Dann werden die Daten zum Fahrzeug aufgenommen. Hierbei sind der aktuelle km-Stand und Tankfüllstand von Bedeutung. Daraufhin wird das Fahrzeug auf Vorschäden geprüft. Diese können in einem Schadensprotokoll erfasst und mit Bildern hinterlegt werden. Eingetragene Schäden bleiben gespeichert und können zu jedem Zeitpunkt nachvollzogen werden. Nachdem die Parameter maximale km-Laufleistung, Selbstbeteiligung und die Mehr-km-Kosten besprochen sind, darf der Kunde direkt am Tablet seine Unterschrift zur Fahrzeugausgabe abgeben. Den gesamten Datensatz kann der Verkäufer dem Kunden nun direkt aus dem System heraus per E-Mail zusenden. Außerdem bleibt er im System gespeichert und ist bis zu 10 Jahre einsehbar. Wenn der Kunde samt Fahrzeug wieder von der Probefahrt zurückkommt, wird die Rücknahme ebenfalls auf dem Tablet abgewickelt. Hierzu werden wieder die relevanten Daten abgeglichen. Also km-Stand, Tankfüllstand und mögliche neu hinzugekommene Schäden. Der Kunde unterschreibt erneut digital und die Fahrzeugrücknahme ist damit abgeschlossen. Die Dokumente werden automatisch generiert und im Archiv abgespeichert [17]. Dies hat den Vorteil, dass bei nachträglichen Einsichten aufgrund von Verkehrsdelikten, wie beispielsweise Geschwindigkeitsüberschreitungen, oder nicht dokumentierten Schäden, klar sichergestellt werden kann, wer der Verursacher war.

Neben dem Probefahrt-Prozess kann über den Planer auch ein Transfer-Prozess zwischen zwei Verkaufsstellen des gleichen Unternehmens dargestellt werden. Wenn ein Fahrzeug benötigt wird, das an der Betriebsstelle nicht zugelassen ist, kann der Verkäufer über das System das Fahrzeug in der gesamten Unternehmensgruppe suchen. Wenn das passende Fahrzeug gefunden ist, kann eine Transferanfrage an das betreffende Autohaus gesendet

werden. Mit der Bewilligung dieser Anfrage ist das Fahrzeug verbindlich an das andere Haus verbucht. Durch eine verkürzte Ausgabe und Rücknahme wird das Fahrzeug intern transferiert. Da auch für diesen Prozess Pflichtfelder wie km-Stand, Schäden und Sauberkeit gelten, können präventiv Differenzen vermieden werden.

Neben der Abwicklung von Prozessen, steht das System auch für interne Buchungen oder Blocker zur Verfügung. So kann eine strukturierte Fuhrparkplanung gewährleistet werden.

Zusammenfassend soll die Digitalisierung dieser Prozesse eine bessere Planungsmöglichkeit und den Überblick gewährleisten. Durch die Einführung sind außerdem Kosteneinsparungen in den Abschreibungen des Fuhrparks realisierbar. Wenn ein bestimmtes Fahrzeugmodell in der Unternehmensgruppe über einen transparenten Prozess getauscht werden kann, müssen beispielsweise keine 20 Fahrzeuge diesen Modelltyps für Probefahrtenzwecke zugelassen werden, sondern lediglich die Hälfte.

2.2.2 Die Wunschfahrzeug Konfiguration rund um die Uhr

Ein Internet-Tool, das die Bedarfsermittlung, sowie die Konfiguration samt Beratung ersetzt, ist der Neuwagen-Konfigurator auf der Hersteller-Website. Hier kann der Kunde selbstständig sein Wunschfahrzeug konfigurieren. Durch die Bilder und ausführlichen Ausstattungsdetails, sowie allen Angaben zu technischen Daten kann sich der Kunde auch selbstständig informieren und muss hierzu nicht mehr zwingend den Händler aufsuchen. Durch einen Code, der sich automatisch bei jedem fertigen Fahrzeug generiert, kann der Kunde nun sein "fertiges" Fahrzeug mit zum entsprechenden Händler seiner Wahl nehmen und dieses beim Verkäufer bestellen.

Alternativ zum Konfigurieren des Wunschfahrzeuges daheim, ist es auch möglich den Kunden im Autohaus zu empfangen. Dann jedoch nicht am Schreibtisch, sondern in der sogenannten "Kundenlounge". Dies ist ein separater Bereich mit einem großen Bildschirm und bequemen Sesseln [19].

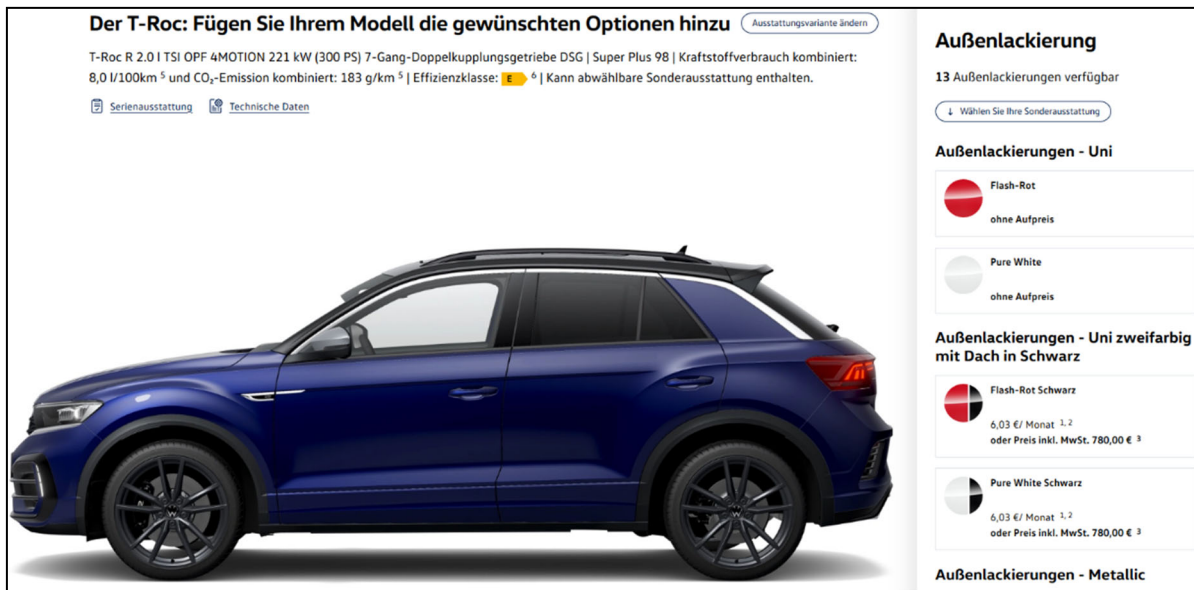

Abb. 5. Volkswagen Konfigurator [18]

2.2.3 Die Zentraleinheit Verkaufsprogramm

Um mit dem Kunden ein Fahrzeug zu konfigurieren und anschließend ein Preisgespräch zu führen, wird das Verkaufsprogramm genutzt. Dieses ist zum einen mit dem Händlersystem vernetzt. Dadurch werden aktuelle Verkaufsförderungen und Lieferzeiten zu dem jeweiligen Fahrzeug sichtbar. Zum anderen ist es mit dem DMS zum Back-Office verbunden. Damit können die aktuellen Lagerwagenbestände samt Ausstattung eingesehen werden. Zur Preiskalkulation stehen dann alle relevanten Daten wie Restwert, maximaler Nachlass oder auch Zusatzprodukte wie Versicherungen, Wartungs- oder Reifenpakete zur Verfügung. Im System haben alle Verkäufer Zugriff auf einen gemeinsamen Kundenstamm. Dieser wird bei der Erstellung eines Angebotes automatisch gepflegt. Damit werden auch die Überschneidungen von Kundengruppen pro Verkäufer, also die Dopplung eines Kunden durch mehrere Verkäufer vermieden [20].

2.2.4 Die digitalen Back-Office-Systeme

Um die Papierflut in den Dispositionen zu reduzieren, bieten sich digitale Fahrzeugakten an. Hierbei werden alle relevanten Daten mittels Barcodes eingescannt und dem jeweiligen Fahrzeugakt zugeordnet. Das hat den Vorteil, dass alle Mitarbeiter im Autohaus ebenfalls auf die Akten der Fahrzeuge zugreifen können. Dies erspart Kommunikationshürden und die Beteiligten können flexibler handeln [21]. Außerdem können bei den regelmäßigen Revisionen durch den Hersteller, die Akten in digitaler Form zur Verfügung gestellt werden und es müssen keine großflächigen Aktenarchive begutachtet werden. Auf Basis der eingescannten Informationen kann das Controlling Analysen und Bewertungen von Kennzahlen wie Absatz, Vorlauf und Auftragseingang für die Geschäftsführung vornehmen.

Um die erreichte Verkäuferprovisionen pro Fahrzeug an die Personalabteilung übermitteln zu können, gibt es anstelle von Blatt und Stift die Möglichkeit einer digitalen Lösung. Hierbei gibt der Verkäufer im ersten Schritt die Kriterien seiner Provision an, d. h. welche Dienstleistungen wurden verkauft, welcher Bruttoertrag wurde generiert und unter welchen Konditionen wurde eine Inzahlungnahme eingekommen. Im zweiten Schritt prüft der zuständige

Verkaufsleiter diese Angaben gegen den Kaufvertrag. Nachdem hier die Freigabe erteilt wurde, wird der Vorgang in die Personalabteilung übermittelt. Die Provision kann damit ausgezahlt werden. Durch standardisierte Konfiguration kann durch das System ein zeitlicher Vorteil erlangt, sowie die Fehlerquote bei der Eingabe gesenkt werden. Außerdem besteht auch hier die Möglichkeit einer Auswertung der Zahlen, um die Verkäufer zu vergleichen.

3 Conclusion

3.1 Die Einführung der Robotics

Auch im Autohaus werden Kosteneinsparungen durch Robotics ein aufkommendes Thema. So können am POS durch VR- und AR-Systeme neue Möglichkeiten geschaffen werden, dem Kunden digitale Erlebnisse zu bieten. Robotics wird zum Berater oder informiert über aktuelle Highlights [22]. In der Entwicklung befinden sich bereits Prototypen der Firma Aldebaran SoftBank Robotics, die die Gestik und Mimik des Kunden analysieren und entsprechend reagieren.

Auch im Back-Office sollen Roboter einige Teilprozesse übernehmen. So können die Dispositionen von zeitaufwendigen, aber monotonen Arbeiten entlastet werden. Konkret sind damit Themen, wie z. B. die Rechnungsschreibung gemeint, bei der die gesamte Ausstattungsliste samt Preis erfasst werden muss. Der Vorteil ist, dass die Robotics Systeme 24 Stunden am Tag Informationen verwerten können. Dadurch wird die Bearbeitung eines Vorgangs durch den Roboter bei gleicher Zeit trotzdem effektiver.

Da trotz Robotereinsatz auch zukünftig die Mitarbeiter wichtige Funktionen wahrnehmen, ist deren Schulung nicht zu vernachlässigen [23]. Die Schärfung des Bewusstseins für die Notwendigkeit der Veränderung und die Bereitschaft diesen Weg mitzugehen, ist eine wichtige Grundlage für den erfolgreichen Einsatz von automatisierten Vorgängen.

3.2 Der Umstieg auf das Agenturgeschäft

Mit der Digitalisierung und der Umstellung der Antriebe auf alternative Energien wie den Elektromotor und die angekündigte Abschaffung der Antriebe mit fossilen Brennstoffen, werden auch die Vertriebsmöglichkeiten neu sortiert [24]. Ein Beispiel für diese Entwicklung ist der deutsche Automobilhersteller Volkswagen. Hier wurden in

der Vergangenheit alle Privatpersonen und gewerblichen Kunden (mit Ausnahme von Großabnehmern) durch den Vertragshändler betreut und abgewickelt. Mit der Einführung

des Vertriebs von Elektrofahrzeugen werden alle Kundengruppen durch das Agenturmodell bedient. Hierbei verändert sich das Aufgabenfeld des Handels.

Abb. 6. Aufgabenverteilung zwischen Hersteller und Händler [18]

Mit diesem Umbruch werden die Autohäuser zur Digitalisierung von Verkaufsprozessen gedrängt. Wenn bei der gesamten Umstellung des Absatzmodells die essenziellen Grundpfeiler, wie ein qualifizierter Internetauftritt und die Teilnahme am Online-Geschäft nicht vorhanden sind, wird es für den Händler schwer sich am Markt weiterhin durchzusetzen.

3.3 Comments

Die Digitalisierung in den Autohäusern nimmt kontinuierlich Fahrt auf. In meinem Partnerunternehmen, wird täglich an Konzepten und Projekten zur Digitalisierung von Prozessen im Autohaus, aber auch an digitalen Vertriebskanälen gearbeitet. Ich durfte die Ausarbeitung und Einführung des digitalen Probefahrtenplaners betreuen und sehe in diesem Zusammenhang das Unternehmen gut für die zukünftige Veränderung ausgerichtet. Der Automobilhandel befindet sich, wie bereits in der Einleitung angesprochen, in einer Phase des Umbruchs. Die Digitalisierung mit Nebeneffekten wie dem Agenturgeschäft oder Online-Plattformen, wird den Markt an Vertragshändlern ausdünnen. Nur mit einem durchdachten Konzept oder als große Handelsgruppe kann ein Bestehen gesichert werden. Wie eine Studie das Consultingunternehmen Deloitte prognostiziert, sinkt der Gewinn für den Handel bis 2035 um 53 Prozent [25]. Dies ist vor allem auf die unabhängigen Mobilitätsdienstleister zurückzuführen, die sich zwischen den Hersteller und den Endkunden stellen. Die Händler sind also gut beraten, ihre eigenen Online-Vertriebskanäle aufzubauen, um weiterhin Zugriff auf den Kunden zu haben. Durch die digitale Vernetzung treten auch neue Marktteilnehmer wie Car-Sharing oder autonome Shuttle Dienste auf. Für den Händler gilt es, das Neuwagengeschäft mit den Firmen- und Flottenkunden zu forcieren, da hier die gewinnbringenden Finanzdienstleistungen stärker abgesetzt werden können [26].

4 Future Perspectives

Zu weiteren digitale Veränderungen im Automobilhandel werden auch die hauseigenen Auto-Abo-Angebote der Hersteller beitragen [27]. Neben herkömmlichen Mietwagen Unternehmen wie SIXT oder Europcar wollen Volkswagen und Co. nun eigene Auto-Abonnements anbieten. Dies soll

dem Kunden mehr Flexibilität im Alltag bieten. Die Rolle des Handels ist in diesem Vorgang klar formuliert. Ausgaben, Rücknahmen und die Wartung der Fahrzeuge sollen abgewickelt und gewährleistet werden. In einem weiteren Schritt sollen die Händler dem Kunden eigene Fahrzeuge zur Verfügung stellen. Die gesamte Buchungs- und Auswahlthematik soll rein auf Online-Plattformen stattfinden und eröffnet einen weiteren Kontaktpunkt zum Kunden [28].

References

- Siegfried, P. (2021a) Enterprise Management Automobile Industry Business Cases, ISBN: 9783753444871, BoD Book on Demand Publisher.
- Abeln, H./Meunzel, R./Gaul, S. (2017) Digitalisierung im Automobilhandel. AUTOHAUS Digitalstudie 2017.
- Parment, A. (2016) Vertrieb und Konsumverhalten im Wandel. Die Zukunft des Autohandels.
- Siegfried, P. (2021b) Handel 4.0 Die Digitalisierung des Handels – Strategien und Konzepte Volume 1, ISBN-13: 9783754345030 BoD Book on Demand Publisher.
- Audi AG (2019a) Agenturvertrag Großkundengeschäft.
- Siegfried, P. (2020) Handel 4.0 – Erfolgreiche Unternehmenskonzepte mit Arbeitsfragen and Lösungen, ISBN: 9783751979757, BoD Book on Demand Publisher.
- Audi AG (2019b) Händlervertrag Einzelkundengeschäft.
- Maier, F. (2017) Süddeutsche Zeitung: Wie bereite ich mich auf eine Probefahrt vor? <<https://www.sueddeutsche.de/auto/neuwagen-wie-bereite-ich-mich-auf-die-probefahrt-vor-1.2134880>>
- AUTOHAUS/effisma (2017) Digitalisierung im Automobilhandel – Zusammenfassung/Extrakt. AUTOHAUS Digitalstudie 2017.
- Proff, H. (2012) Zukünftige Entwicklungen in der Mobilität.
- Huke, J./Siegfried, P. (2021) Finance Methods in the Automotive Sector – Business Agility in the Age of Digital Disruption, International Journal of Automotive Science And Technology, VOL. 5, NO: 3, 281-288, e-ISSN: 2587-0963, <https://doi.org/10.30939/ijastech.955551>
- Statista-Umfrage (2017) Anteil der Personen in Deutschland der sich vorstellen kann, sein nächstes Fahrzeug online zu kaufen im Jahr 2017
- Arthur D. Little (2012) Online-Vertrieb in der Autoindustrie. <<https://www.adlittle.de/en/node/20660>>
- puls Marktforschung (o. D.) Der Automobilhandel muss seine Stärken schärfen und einfacher werden. <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/743744/umfrage/argumente-fuer-den-autokauf-via-amazon-in-deutschland/>>
- AUTOHAUS (2021) Zukunft des Autohandels: Bis 2035 halbiert sich der Gewinn. <<https://www.autohaus.de/nachrichten/autohandel/zukunft-des-autohandels-bis-2035-halbiert-sich-der-gewinn-2707586>>
- Feser-Graf Gruppe (o. D.) Die Feser-Graf Gruppe stellt sich vor, <<https://www.feser-graf.de/unternehmen/ueber-uns>>
- Schäfer, C. (2020) Handbuch Fahrzeugplaner FPS.
- Volkswagen AG (o. D.) Volkswagen Konfigurator. <<https://www.volkswagen.de/de/konfigurator.html>>
- Audi AG (o. D.) Customer Private Lounge. <<https://www.seitz-mayr-sonthofen.audi/de/kundenservice/individuelle-services/audi-customer-private-lounge.html>>

20. Niehaus, Antje & Emrich, Katrin (2013) Organisationsstrukturen im traditionellen und digitalen Vertrieb. Führung von Vertriebsorganisationen, S. 254.

21. Altmann, F. (2021) Prozessoptimierung: Digitaler Kulturwandel. <<https://www.autohaus.de/index.php/nachrichten/autohandel/prozessoptimierung-digitaler-kulturwandel-2901228>>

22. n. v. (2018) Presseportal: Mit digitalen Technologien im Autohaus zum Point of Sale der Zukunft. <<https://www.presseportal.de/pm/126728/3864766>>

23. Rausch-Phan, M.T./Siegfried/P. (2022) Sustainable Supply Chain Management – Learning from the German Automotive Industry, Business Guides on the Go, ISBN 978-3-030-92155-2, Springer Verlag.

24. Ciftci, K./Michel, A./Siegfried, P. (2022) The Potential Impact of E-Mobility on the Automotive Value Chain, Springer Briefs in Business, ISBN 978-3-030-95598-4, Springer Verlag.

25. Schiller, T. (2020) Future of Automotive Sales and Aftersales.

26. AUTOHAUS (2019) E-Commerce im Autohaus. https://www-wiso-net-de.ezproxy-dhna-1.redi-bw.de/document/AUTH__d34c91a09e05818a730647d922d8afb350887709

27. Lempp, M./Siegfried, P. (2021) Automotive Disruption and the Urban Mobility Revolution – Rethinking the Business Model 2030, Business Guides on the Go, ISBN 978-3-030-90035-9, Springer Verlag.

28. Menzel, S. (2021) Volkswagen startet eigenes Auto-Abo. Handelsblatt.

Received: 07/07/2022

1st Revision: 22/08/2022

Accepted: 25/09/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

К. Шефер

Баден-Вюртемберзький кооперативний державний університет, Манхайм, Німеччина,

П. Зігфрід, проф.

Міжнародна школа менеджменту, Франкфурт, Німеччина

АНАЛІЗ І ОЦІНЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРОДАЖІВ У АВТОСАЛОНАХ

Нині торгівля автомобілями перебуває у фазі підйому. Тенденція до зростання обсягів онлайн-покупок, посилена пандемією та закликами до заборони використання двигунів внутрішнього згорання в транспортному секторі, стимулює зміну технологій електроприводу. Такі трансформації створюють нові можливості для цифровізації процесів у транспортній галузі. Міжгалузєва цифровізація також з'являється і в нових системах продажів виробників автомобілів. Тут можна спостерігати зміну каналів збуту: купуючи автомобіль, клієнт звертається до дилера, якому він повністю довіряє, отримуючи повний пакет послуг та клієнтську підтримку протягом усього процесу продажу. І навпаки, окремі підзони переходять виключно до сфери Інтернету. Наявні в автовиробників процеси треба трансформувати, аби дати їм можливість залишитись на ринку в умовах високої конкуренції.

Визначено, що для оцінювання процесів цифровізації продажів треба виконати два завдання. З одного боку, потрібно перевірити статус-кво ступеня цифровізації інструментів продажів в автосалонах. Зокрема, йдеться про те, як діджиталізація впливає на продажі та які наслідки від цього виникають. З іншого боку, постає питання, наскільки діджиталізація інструментів Інтернету може бути використана як канал продажів для автомобільної промисловості і чи можна продавати через цей канал такі складні продукти, як нові автомобілі. Крім того, слід розглянути, які зміни в структурі продажів це спричинить у стаціонарного автодилера.

Досліджено виключно процеси діджиталізації у авторизованих дилерів із цільовими обсягами продажів у сегменті нових автомобілів (що виключає дослідження брендів класу люкс або преміум-класу). Крім того, в автосалоні розрізняють дві категорії клієнтів. Є оптові покупці та індивідуальні замовники. Оптові покупці – це компанії, які користуються особливим статусом і умовами завдяки заздалегідь визначеній кількості мінімальних закупівель. Індивідуальними клієнтами є приватні клієнти або комерційні клієнти, які не досягають мінімального обсягу закупівлі. Отже, зроблено аналіз наслідків змін саме в сегменті індивідуальних клієнтів.

Ключові слова: діджиталізація, автомобільний дилер, розвиток продажів, маркетингові концепції.

СТАЛЕ МІЖНАРОДНЕ ПОРТФЕЛЬНЕ ІНВЕСТУВАННЯ: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Проаналізовано визначення поняття "стале міжнародне портфельне інвестування" та виокремлено основні особливості та відмінності від класичного міжнародного портфельного інвестування. З'ясовано, що в працях та дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних авторів практично відсутнє поняття "стале міжнародне портфельне інвестування". Розглянуто та проаналізовано окремо формулювання категорій "стале інвестування" та "міжнародні портфельні інвестиції", у результаті чого розроблена авторська категорія поняття "стале міжнародне портфельне інвестування" – процес вкладення коштів суб'єктами інвестиційного ринку шляхом придбання іноземних цінних паперів емітентів, що ведуть підприємницьку діяльність із дотриманням екологічних, соціальних і корпоративних норм або зелених цінних паперів із пріоритетною метою максимізації прибутку. Проведено порівняльну характеристику класичного та сталого міжнародного портфельного інвестування за такими ознаками, як сутність, термін та кінцева мета. Визначено особливості сталого міжнародного портфельного інвестування: вкладення коштів у іноземні фінансові інструменти (переважним чином акції та облігації) з урахуванням екологічних, соціальних і корпоративних критеріїв компанії або держав; першочерговою метою є максимізація прибутків; урахування специфічних видів ризику (екологічних, соціальних і корпоративних).

Ключові слова: *стале міжнародне портфельне інвестування, стале інвестування, міжнародні портфельні інвестиції, зелені цінні папери, сталий розвиток.*

Постановка проблеми: Міжнародний інвестиційний ринок протягом останніх десятиліть збагачується не лише появою нових інвестиційних інструментів або суб'єктів, а також новими методами та стратегіями інвестування. Якщо раніше інституційні та індивідуальні інвестори були зосереджені суто на досягненні фінансового результату, то протягом останнього часу коло їхніх інтересів збагачується також нефінансовими цілями. На це неабияк вплинуло приділення з боку світового співтовариства все більшої уваги до Environmental, social and governance (ESG) критеріїв, що включає в себе екологічні, соціальні та корпоративні фактори та проблеми сталого розвитку.

Впровадження (ESG) критеріїв в інвестиційну стратегію, мабуть, найбільш значний комерційний розвиток у сфері управління капіталом із моменту створення індексних фондів.

Стале або стійке міжнародне інвестування, яке охоплює як прямі іноземні, так і портфельні інвестиції, є однією з основних тенденцій, що сформувались у сучасному економічному середовищі, зокрема на тлі всесвітньої пандемії COVID-19, а також російської війни проти України.

Стале пряме іноземне інвестування найчастіше характеризується тим, що інвестор вкладає кошти в купівлю контрольного пакету акцій іноземного суб'єкта господарювання, який веде свою діяльність згідно з дотриманням екологічних, соціальних та корпоративних критеріїв, або у будівництво заводу, фабрики, яке в майбутньому буде функціонувати також відповідно до вищезазначених критеріїв. У свою чергу, стале міжнародне портфельне інвестування характеризується придбанням інвесторами іноземних цінних паперів компанії, які ведуть свою діяльність відповідно до принципів (ESG), або вкладенням коштів в міжнародні інвестиційні фонди, що спеціалізуються виключно на компаніях, що в межах свого функціонування приділяють увагу дотриманню екологічних, соціальних та корпоративних критеріїв. Дослідження саме сталого міжнародного портфельного інвестування в умовах зростаючих глобалізаційних процесів є важливим і актуальним, адже саме частка портфельних інвестицій є переважаючою на міжнародному

інвестиційному ринку, а тренд стійкого інвестування стає все більш поширеним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова дискусія вітчизняних та закордонних авторів у сфері сталого міжнародного портфельного інвестування протягом останніх років поживається. Зокрема, цьому питанню присвячені праці таких вітчизняних науковців, як Д. В. Леус [1], І. А. Ломачинська [2], А. С. Воронцова, Ю. В. Єльнікова, А. Г. Рудиченко [3], І. С. Шкура [4], О. І. Рогач [6], Ю. Г. Козак [7], І. М. Миценко [8] і багатьох інших. Серед іноземних дослідників можна виокремити Mark Anthony Camilleri [10], Ahmed Abdelsalam, Saree Barake, Ali Elcheikh [11], Dionysia Katelouzou, Eva Micheler [12] та багато інших. Д. В. Леус характеризує поняття відповідального портфельного інвестування як процес розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів інвесторами (індивідуальними та інституційними) у диверсифіковану сукупність об'єктів інвестування (інструменти грошового ринку, інструменти з фіксованою доходністю, інструменти капіталу) з метою отримання інвестиційного доходу за мінімізації рівня ризику та одночасним і неодмінним врахуванням соціальних, екологічних, управлінських та етичних критеріїв у процесі прийняття інвестиційних рішень [1, с. 31]. Це визначення дослідниці є досить повним, містить усі структурні елементи, такі як суть, зміст та результат явища. Проте воно стосується трохи інакшого поняття. А. С. Воронцова, Ю. В. Єльнікова та А. Г. Рудиченко [3] розглядають у своїй спільній роботі поняття "сталі інвестиції", а також схожих до нього понять, наприклад, "соціально-відповідальні інвестиції", "зелені інвестиції", "імпаکت-інвестування" тощо. І. С. Шкура [4] також у своєму дослідженні розглядає низку схожих понять, як "сталі інвестиції", "етичне інвестування", "відповідальні інвестиції" тощо. Проте в обох наукових роботах, так само як і в багатьох інших працях вітчизняних й іноземних науковців їх авторські або запозичені категорії стосується лише загалом поняття "стійке інвестування", без розподілу на портфельне або пряме іноземне інвестування, як за класичного процесу інвестування. Частка міжнародних портфельних інвестицій на міжнародному інвестиційному ринку переважає, а тренд сталого інвестування далі поши-

рюється, тому це потребує дослідження поняття сталого міжнародного портфельного інвестування, а також виокремлення особливостей цього процесу.

Методологія дослідження. Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять результати вітчизняних та іноземних ґрунтовних праць з питань сталого інвестування та міжнародних портфельних інвестицій; аналітичні огляди та статі міжнародних профільних асоціацій та організацій. Дослідження базується на використанні методів: логічного та порівняльного аналізу – у процесі огляду та порівняння класичного та сталого міжнародного портфельного інвестування, виокремлення основних особливостей; економіко-статистичного – для дослідження тенденцій розвитку ринку сталого міжнародного інвестування.

Мета статті – систематизація підходів до визначення поняття "стале міжнародне портфельне інвестування", що застосовуються у вітчизняній та закордонній науці, розроблення авторської категорії, а також узагальнення особливостей цього процесу.

Результати. Сьогодні як у вітчизняній, так і в іноземній літературі відсутнє визначення поняття "стале міжнародне портфельне інвестування". В українських наукових працях є лише одне єдине визначення категорії "відповідальне портфельне інвестування". Проте воно стосується трохи іншого процесу – відповідального інвестування, що є більш вузьким поняттям порівняно зі сталим інвестуванням. Саме тому для більш детального дослідження цього поняття варто розділити його на дві окремі категорії: "стале інвестування" та "міжнародні портфельні інвестиції".

Поняття "сталого інвестування" стало поширеним на початку XXI століття. Наприклад, у Європі було три основні каталізатори, які створили попит на аналіз питань стосовно (ESG) з боку великих інвесторів. Першою була інтелектуальна дискусія щодо зв'язку між фідучіарною діяльністю та питаннями стійкого розвитку. Другою була зміна клімату. Третім була капітуляція перед тезою про те, що погане корпоративне управління шкодить ринкам.

Більш раннім та основоположним терміном вважається "соціально відповідальне інвестування". Це

поняття з'явилося в 1970-х роках у Сполучених Штатах Америки, проте особливо поширеною ця категорія стала протягом останніх двох десятиріч, що свідчить про виникнення в сучасному суспільстві розуміння важливості соціально-екологічних проблем загального масштабу – на рівні світовому та на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Водночас інтерес до соціально-відповідального інвестування почав зростати в США трохи раніше, у 1960-ті роки, у період війни з В'єтнамом та масових протестів на тлі цього, а також у період та активізації боротьби за громадянські права, і набув нового значення вже у 1970-ті роки, коли підвищилася увага до проблем екології.

Пізніше, у 1980-ті роки, почалося зростання кількості та значення інституційних інвесторів, зокрема, недержавних пенсійних фондів. Після публікації книги у 1978 році під назвою "The North will Rise Again: Pensions, Politics and Power in 1980s", увага була повернута до проблеми етичного спрямування інвестиційних ресурсів пенсійних фондів. З того часу недержавні пенсійні фонди є активними учасниками ринку соціально-відповідального та інвестування.

Окрім недержавних пенсійних фондів, у формуванні та розвитку соціально-відповідального інвестування неабияке значення мали інвестиційні фонди – зокрема, у Великій Британії перші сталі інвестиційні фонди було створено в середині 1980-х років. У результаті, починаючи з другої половини 1990-х років, коли інвестиційні фонди стали важливим джерелом фінансових ресурсів, ринок соціально-відповідального інвестування почав зростати швидше, ніж ринок традиційного інвестування.

З іншого боку, поняття "міжнародних портфельних інвестицій" є більш давнім. Воно сформувалося у 30-50-х роках XX ст. та означало вкладення коштів, що пов'язані з формуванням певного набору цінних паперів, які, у свою чергу, формували інвестиційний портфель [9, с. 81].

Зазначені категорії понять "стале інвестування" та "міжнародні портфельні інвестиції" та їхню сутність у визначенні вітчизняних та зарубіжних авторів та джерел наведено в табл. 1.

Таблиця 1. Підходи до трактування понять "стале інвестування" і "міжнародні портфельні інвестиції"

Поняття	Визначення
Відповідальне портфельне інвестування	Процес розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів інвесторами (індивідуальними та інституційними) у диверсифіковану сукупність об'єктів інвестування (інструменти грошового ринку, інструменти з фіксованою доходністю, інструменти капіталу) з метою отримання інвестиційного доходу за мінімізації рівня ризику та одночасним і неодмінним врахуванням соціальних, екологічних, управлінських та етичних критеріїв у процесі прийняття інвестиційних рішень [1, с. 31].
Стале інвестування	Інвестиції, які є відповідальними передусім у контексті діяльності, яку здійснює компанія [2, с. 120].
Стале інвестування	Базується на орієнтації на "сталі" активи або тих, що орієнтовані на довгострокову перспективу. В основу покладено Цілі сталого розвитку, на досягнення яких і орієнтується інвестор [3, с. 39].
Стале інвестування	Активне включення критеріїв (ESG) у прийняття інвестиційного рішення (позитивний скринінг); сталі інвестиції визначають пріоритетність фінансової результативності над соціальною або екологічною віддачею [4, с. 93].
Стале інвестування	Традиційне інвестування з фокусом на дотримання екологічних, соціальних та управлінських критеріях, з метою покращення довгострокових результатів [5].
Міжнародні портфельні інвестиції	Вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не дають інвесторові права реального контролю над об'єктом інвестування [6].
Міжнародні портфельні інвестиції	Вкладення капіталу в іноземні цінні папери, які не дають інвестору права реального контролю над об'єктом інвестування, а тільки дають йому переважне право на одержання доходу згідно з придбаною часткою "портфеля" об'єкта інвестування, яка в міжнародній практиці зазвичай не перевищує 10 % [7, с. 218].
Міжнародні портфельні інвестиції	Вкладення капіталу в іноземні пайові чи боргові цінні папери з метою отримання доходу без права реального контролю над об'єктом інвестування [8, с. 24].
Міжнародні портфельні інвестиції	Вкладення капіталу в цінні папери зарубіжних компаній у розмірах, які не забезпечують контролю над ними [9, с. 65].

Джерело: складено автором за даними [1-9]

Очевидним є те, що термін "стале інвестування", як і термін "міжнародні портфельні інвестиції", не є статичними, вони змінюються з часом, еволюціонують та відображають зміну потреб суспільства, появу нових інструментів та стратегій інвестиційної діяльності.

Узагальнюючі вищезазначені категорії в одне стале поняття, можна визначити стале міжнародне портфельне інвестування як процес вкладення коштів суб'єктами інвестиційного ринку шляхом придбання іноземних цінних паперів емітентів, що ведуть підприємницьку діяльність з дотриманням екологічних, соціальних і корпоративних норм або зелених цінних паперів з пріоритетною метою максимізації прибутку.

Компанії, що займаються веденням підприємницької діяльності з дотриманням екологічних, соціальних та корпоративних норм або критеріїв, стає дедалі більше з кожним роком. (ESG) критерії, які переважно використовуються для оцінювання того, наскільки та чи інша компанія є "відповідальною", поділяються на:

- Екологічні: викиди парникових газів, відходи та забруднення, використання води та електроенергії, землекористування тощо;

- Соціальні: робоча сила та її різноманітність за гендерною, віковою ознаками, управління безпекою на підприємствах, взаємодія з громадами тощо;
- Корпоративні: структура наглядової та управлінської ради, кодекс і цінності компанії, прозорість та звітність тощо.

Інституційні та індивідуальні інвестори, а також компанії звертаються до рейтингових агентств, третіх сторін і непов'язаних компаній, які спеціалізуються на оцінюванні відповідності компаній (ESG) критеріям. Визначними гравцями в цьому просторі є MSCI ESG Research, Sustainalytics, Bloomberg ESG Data Services та інші. Загалом понад 140 рейтингових фірм надають власні оцінки відповідності компаній критеріям ESG, маючи свої власні методології.

Основні відмінності сталого міжнародного портфельного інвестування від класичного можна побачити на рис. 1.

Рис. 1. Порівняльна характеристика класичного та сталого міжнародного портфельного інвестування

Джерело: авторська розробка.

Стале міжнародне інвестування протягом останніх років підтверджує свій статус одного з основних трендів на міжнародному інвестиційному ринку. Зокрема, за оцінками Bloomberg Intelligence, до кінця цього року вартість (ESG) активів під управлінням досягне 41 трильйона доларів США, а у 2026 році цифра сягне 60 трильйонів. Окрім цього, за оцінками міжнародної асоціації Global Sustainable Investment Association, на активи, пов'язані з (ESG), припадає кожен третій долар, який знаходиться під управлінням інвестиційних фондів та банків.

Розглядаючи регіональну структуру вартості сталих інвестиційних активів у світі протягом 2014-2020 років, можна стверджувати, що в усіх регіонах спостерігалася тенденція щодо зростання вартості стійких інвестиційних активів. Щодо частки окремих регіонів варто зазначити, що неабияк зросла частка Японії та Австралазії, а

також значно зросла частка США у світовій вартості стійких інвестиційних активів – уперше з 2014-го року вона переважає частку Європи (рис. 2).

Основними особливостями сталого міжнародного портфельного інвестування є:

- Вкладення коштів у фінансові інструменти (переважним чином акції та облигації) з урахуванням екологічних, соціальних і корпоративних критеріїв компаній або держав;
- Об'єкти інвестування не включають такі традиційні інвестиційні інструменти, як похідні фінансові інструменти, через те, що вони мають спекулятивну спрямованість;
- Першочерговою метою є максимізація прибутків з обов'язковим урахуванням (ESG) критеріїв;
- Урахування специфічних видів ризику (екологічних, соціальних, корпоративних).

Таким чином, стає міжнародне портфельне інвестування є однією з ключових тенденцій на сучасному ринку міжнародних інвестицій та має значні перспективи

зростання, при цьому маючи ряд особливостей, котрі відрізняють цей процес від класичного міжнародного портфельного інвестування.

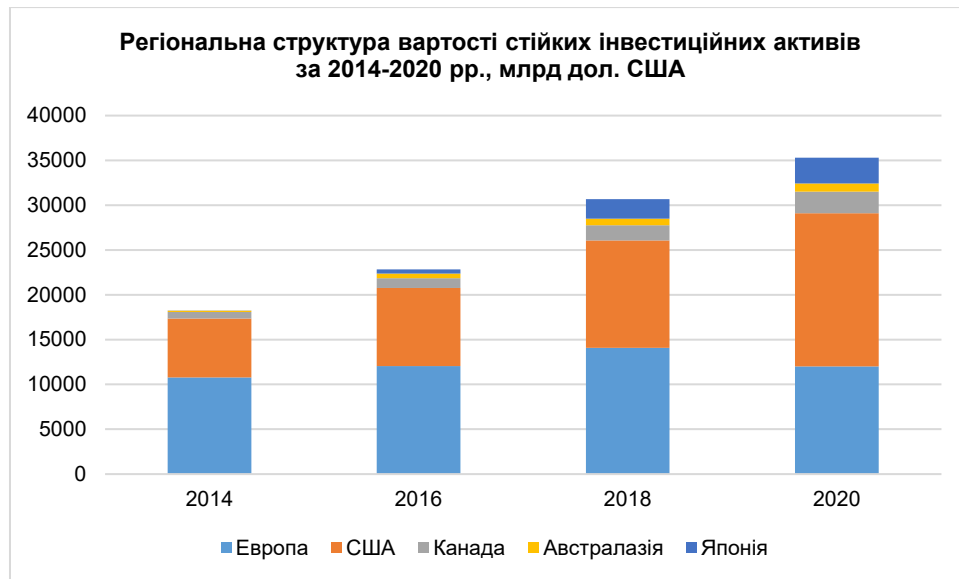

Рис. 2. Регіональна структура вартості стійких інвестиційних активів за 2014–2020 рр., млрд дол. США

Джерело: складено автором за даними [15]

Висновки. Протягом останніх десятиріч ринок міжнародного інвестування не стоїть на місці, постійно поповнюючись новими інвестиційними інструментами та стратегіями. Однією з основних стратегій сучасного міжнародного інвестування є стає міжнародне портфельне інвестування.

Результати проведеного дослідження продемонстрували, що на сьогодні відсутній усталений науковий підхід до визначення поняття "стає міжнародне портфельне інвестування" як у роботах вітчизняних, так і зарубіжних авторів, що спонукало до розроблення авторської категорії цього поняття. Стає міжнародне портфельне інвестування – це процес вкладення коштів суб'єктами інвестиційного ринку шляхом придбання іноземних цінних паперів емітентів, що ведуть підприємницьку діяльність з дотриманням екологічних, соціальних і корпоративних норм або зелених цінних паперів з пріоритетною метою максимізації прибутку.

Основні відмінності класичного та сталого міжнародного портфельного інвестування полягають в тому, що сутністю класичного міжнародного портфельного інвестування є вкладення коштів у іноземні цінні папери (акції, облігації, тощо), тоді як сутністю сталого міжнародного портфельного інвестування є також вкладення коштів у цінні папери, але лише ті, що відповідають (ESG) критеріям. За часовим горизонтом класичні міжнародні портфельні інвестиції здійснюються переважно з фокусом на коротко- та середньострокову перспективу, а сталі міжнародні портфельні інвестиції – переважно на довгострокову перспективу. Кінцева мета обох інвестиційних підходів є схожою – у класичному міжнародному портфельному інвестуванні метою є досягнення суто фінансових результатів (максимізація прибутків), а метою сталого міжнародного портфельного інвестування є насамперед досягнення фінансових результатів, але з обов'язковим урахуванням (ESG) критеріїв.

Основними особливостями сталого міжнародного портфельного інвестування є те, що інвестори: вкладають кошти в іноземні фінансові інструменти (переваж-

ним чином акції та облігації) з урахуванням екологічних, соціальних і корпоративних критеріїв компаній або держав; об'єкти інвестування не включають такі традиційні інвестиційні інструменти, як похідні фінансові інструменти через те, що вони мають спекулятивну спрямованість; першочерговою метою є максимізація прибутків та мінімізація ризиків з обов'язковим урахуванням (ESG) критеріїв; інвестори мають урахувати не лише систематичні та несистематичні рівні ризику, а й також специфічні – екологічні, соціальні та корпоративні.

Дискусія. Дискусійним моментом на сьогодні є питання розмежування та чіткого визначення у вітчизняній та іноземній літературі таких сучасних понять, як "стає інвестування", "соціально відповідальне інвестування", "зелене інвестування", "етичне інвестування", "імпакт-інвестування", адже, з одного боку, усі зазначені поняття є схожими між собою, проте існує різниця у виборі об'єктів інвестування, критеріях їх вибору та кінцевою метою.

Іншим дискусійним моментом є визначення наслідків російської війни проти України та похідних проблем на одну з ключових тенденцій міжнародного інвестиційного ринку – стає міжнародне портфельне інвестування. Вартість цінних паперів компаній оборонного, авіаційного секторів зростають, фокус із важливості (ESG) критеріїв потрохи зміщується на важливість вугільних електростанцій тощо. Проте варто розуміти, що такі зміни вектора є короткостроковими, у довгостроковій перспективі проблеми соціальні, екологічні та управлінські залишаються актуальними та потребують розв'язання.

Список використаних джерел

1. Леус Д. В. Теоретико-методичні засади відповідального портфельного інвестування як інструменту фінансового забезпечення сталого розвитку економіки: Застосування практичного інструментарію відповідального портфельного інвестування на макро-, мезо- та мікрорівні в Україні: звіт пр НДР (остаточний). Суми. 2018. С. 76.
2. Ломачинська І. А. Фінансування та інвестування в контексті сталого розвитку. 2021. С. 119-122
3. Воронцова А. С., Сльнікова Ю. В., Рудиченко А. Г. Структурно-функціональний підхід до ідентифікації відповідального інвестування. Вісник СумДУ. Серія "Економіка", 2021. № 1. С. 36–42.

4. Шкура І. С. Соціально відповідальні інвестиції у зарубіжній практиці застосування. *Нобелівський вісник*. 2017. № (10), С. 91–100.
5. Sustainable Investing and Investment Management. CFA Institute. URL: <https://www.cfainstitute.org/en/research/esg-investing/sustainable-investing>
6. Рогач О. І., Дзюба П. В. Міжнародні портфельні інвестиції : підручник. Київ : ВПЦ "Київський університет". 2016. С. 950
7. Козак Ю. Г. Логвінова Н. С., Ковалевський В. В. Міжнародна економіка : навчальний посібник. Вид. 2-ге перероб. та доп. Київ : Центр навчальної літератури. 2008. С. 1467.
8. Міценко І. М., Решитко Т. В. Міжнародна макроекономіка: Методичні вказівки до вивчення дисципліни для студентів спеціальності 292 "Міжнародні економічні відносини". Кропивницький : ЦНТУ. 2017. С. 36.
9. Бондар Ю. А. Залевський А. В. Міжнародні економічні відносини: комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни. Кіровоград : КЛА НАУ. 2014. С. 147.
10. Camilleri M. A. Socially Responsible and Sustainable Investing. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/314099816_Socially_Responsable_and_Sustainable_Investing
11. Abdelsalam A., Barake S., Sustainable A. E. Investment and ESG Performance. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342703817_Sustainable_Investment_and_ESG_Performance
12. Principles of Responsible Investment. What is responsible investment? *PRI*. URL: <https://www.unpri.org/an-introduction-to-responsible-investment/what-is-responsible-investment/4780.article>
13. Katelouzou D., Micheler E. Investor Capitalism, Sustainable Investment and the Role of Tax Relief. *European Business Organization Law Review*. 2021. URL: http://eprints.lse.ac.uk/113380/1/Micheler_investor_capitalism_sustainable_investment_published.pdf
14. Bloomberg. ESG by the Numbers: Sustainable Investing Set Records in 2021. 2022. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-03/esg-by-the-numbers-sustainable-investing-set-records-in-2021>.
15. Statista. Value of sustainable investment assets worldwide from 2014-2020, by region (in billion U.S. dollars). 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/742097/sri-assets-value-by-region/>
16. Global Sustainable Investment Alliance. *Global Sustainable Investment Review 2020*. 2021. URL: <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.
17. PwC. Asset and wealth management revolution: The power to shape the future. 2020. URL: https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/assets/wealth-management-2-0-data-tool/pwc_awn_revolution_2020.pdf
18. Responsible finance – Investing differently. *Credit Agricole Group*. 2021. URL: <https://www.credit-agricole.com/en/magazine/building-inclusive-finance/finance-responsible/responsible-finance-investing-differently>
19. ESG: Going Beyond the Balance Sheet. *S&P Global*. 2019. URL: <https://www.spglobal.com/en/research-insights/featured/esg-going-beyond-the-balance-sheet>
20. How ESG scores give investors insight into a company's environmental impact. *Business Insider*. 2022. URL: <https://www.businessinsider.com/personal-finance/esg-score>
21. Townsend B. From SRI to ESG: The Origins of Socially Responsible and Sustainable Investing. *The Journal of Impact and ESG Investing*. 2021. 16 p.

References (in Latin): Translation / Transliteration/ Transcription

1. Leus D.V. (2018). Teoretyko-metodychni zasady vidpovidalnoho portfelnoho investuvannia yak instrumentu finansovoho zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky: Zastosuvannia praktychnoho instrumentariu vidpovidalnoho portfelnoho investuvannia na makro-, mezo- ta mikrorivni v Ukraini [Theoretical and methodological principles of responsible portfolio investment as a tool for financial support of sustainable economic development: Application of the practical tools of responsible portfolio investment at the macro, meso, and micro levels in Ukraine]. 76 p. (in Ukrainian).
2. Lomachynska I.A. (2021). Finansuvannia ta investuvannia v konteksti staloho rozvytku [Financing and investing in the context of sustainable development]. pp. 119-122 (in Ukrainian).
3. Vorontsova A.S., Yelnikova Yu.V., Rudychenko A. H. (2021). Strukturno-funktsionalnyi pidkhid do identyfikatsii vidpovidalnoho investuvannia [A structural-functional approach to the identification of responsible investing]. *Visnyk SumDU*, 36-42 (in Ukrainian).

I. Shmorhun, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SUSTAINABLE INTERNATIONAL PORTFOLIO INVESTMENT: CONCEPTS AND CHARACTERISTICS

The article is devoted to analyzing the concept of sustainable international portfolio investment and the main features and differences from traditional international portfolio investment. It was found that there are practically no definitions of sustainable international portfolio investment in academic literature of domestic and foreign authors. The notions of the categories "sustainable investment" and "international portfolio investments" were considered and analyzed discretely. The sustainable international portfolio investment is treated as the process of investing funds by investment market actors through purchasing foreign securities of issuers (companies or countries) conducting business activities in compliance with environmental, social, and governance factors or green bonds to obtain investment benefits with mandatory consideration of (ESG) criteria. Comparative characterization of traditional and sustainable international portfolio investment was carried out regarding for such features as the essence, time period, and ultimate goal. Specific features of sustainable international portfolio investment were identified: investing in foreign financial instruments (mainly shares and bonds) taking into account social, environmental and governance criteria of companies or countries; investment objects do not include such traditional investment instruments as derivative financial instruments due to the fact that they have a speculative focus; the primary goal is to maximize profits and minimize risks, with mandatory consideration of ESG criteria; consideration of specific types of risk (ecological, social and governance).

Keywords: sustainable international portfolio investment, sustainable investment, international portfolio investments, green securities, sustainable development.

4. Shkura I.S. (2017). Sotsialno vidpovidalni investytsii u zarubizhnii praktytsi zastosuvannia [Socially responsible investments in foreign application practice]. *Nobel Herald*, 1 (10), 91-100, DOI: 10.32342/2616-3853-2017-1-10-11 (in Ukrainian).
5. Sustainable Investing and Investment Management. CFA Institute. Retrieved from: <https://www.cfainstitute.org/en/research/esg-investing/sustainable-investing>
6. Rohach O.I., Dziuba P.V. (2016). Mizhnarodni portfelni investytsii [International portfolio investment]. *VPTs "University of Kyiv"*.
7. Kozak Y.H., Lohvinova N.S., Kovalevskiy V.V. (2008). Mizhnarodna ekonomika [International economics]. Center of educational literature, 1467 (in Ukrainian).
8. Mitsenko I.M., Reshytko T.V. (2017). Mizhnarodna makroekonomika: Metodichni vkazivky do vyvchennia dystsypliny dla studentiv spetsialnosti 292 "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny" [International macroeconomics: Methodological guidelines for studying the discipline for students of specialty 292 "International economic relations"]. 36 p. (in Ukrainian).
9. Bondar Y.A., Zalevskiy, A.V. (2014). Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: kompleks navchalno-metodychno zabezpechennia dystsypliny [International economic relations: a complex of educational and methodological support of the discipline]. 147 p. (in Ukrainian).
10. Camilleri M.A. (2017). Responsible and Sustainable Investing. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/314099816_Socially_Responsable_and_Sustainable_Investing
11. Abdelsalam A., Barake S., Elcheikh A. (2020). Sustainable Investment and ESG Performance. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/342703817_Sustainable_Investment_and_ESG_Performance
12. Principles of Responsible Investment. What is responsible investment? Retrieved from: <https://www.unpri.org/an-introduction-to-responsible-investment/what-is-responsible-investment/4780.article>
13. Katelouzou D., Micheler E. (2021). Investor Capitalism, Sustainable Investment and the Role of Tax Relief. *European Business Organization Law Review*. Retrieved from: http://eprints.lse.ac.uk/113380/1/Micheler_investor_capitalism_sustainable_investment_published.pdf
14. Bloomberg. (2022). ESG by the Numbers: Sustainable Investing Set Records in 2021. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-03/esg-by-the-numbers-sustainable-investing-set-records-in-2021>.
15. Statista. (2021). Value of sustainable investment assets worldwide from 2014-2020, by region (in billion U.S. dollars). Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/742097/sri-assets-value-by-region/>
16. Global Sustainable Investment Alliance. (2021). *Global Sustainable Investment Review 2020*. Retrieved from: <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.
17. PwC. (2020). Asset and wealth management revolution: The power to shape the future. Retrieved from: https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/assets/wealth-management-2-0-data-tool/pwc_awn_revolution_2020.pdf
18. Credit Agricole Group. (2021). Responsible finance – Investing differently. Retrieved from: <https://www.credit-agricole.com/en/magazine/building-inclusive-finance/finance-responsible/responsible-finance-investing-differently>
19. S&P Global. (2019). ESG: Going Beyond the Balance Sheet. Retrieved from: <https://www.spglobal.com/en/research-insights/featured/esg-going-beyond-the-balance-sheet>
20. Business Insider. (2022). How ESG scores give investors insight into a company's environmental impact. Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/personal-finance/esg-score>
21. Townsend B. (2021) From SRI to ESG: The Origins of Socially Responsible and Sustainable Investing. *The Journal of Impact and ESG Investing*. P. 16

Received: 18/08/2022
1st Revision: 25/08/2022
Accepted: 22/09/2022

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

**EXTENDED ABSTRACT IN ENGLISH AND REFERENCES (IN LATIN):
TRANSLATION / TRANSLITERATION / TRANSCRIPTION**

A. Zavazhenko, PhD Student, Faculty of Economics
ORCID ID: 0000-0002-3345-1671
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/1>
p. 5-11

**CONCEPTUAL APPROACHES OF STATE POLICY TO OVERCOMING INSTITUTIONAL DYSFUNCTIONS
OF MODERN ECONOMIC SYSTEMS**

The article describes conceptual approaches, which are the basis of the state policy of overcoming the institutional dysfunctions of modern economic systems. The topic of the article is a relevant theoretical problem within the framework of research into the new institutional theory, as it substantiates practical ways of counteracting the negative impact of inefficient institutions on the process of developing economic systems. In the process of research, the author applied the methods of interdisciplinary, comparative and statistical analysis, as well as a systematic approach together with the use of tabular and graphic methods of data visualization. The author analyses the main features of the destructive impact of institutional dysfunctions on modern economic systems, the theoretical basis of the implementation of institutional choice by individuals between two alternatives. The practical experience of institutional reforming in various countries in the context of the implementation of state policy to overcome inefficient institutions is described, and the effectiveness of these measures is indicated based on additional analysis of statistical data from recent years. According to the results of the study, scientific and practical recommendations for overcoming institutional dysfunctions of national economies as an important component of the strategy of national economies' institutional reforming. The process of overcoming institutional dysfunctions by the economic system requires the active involvement of the authority, which not only monitors compliance with the 'game rules' established in society but also actively changes them based on its own long-termed strategic goals. The author also warns that the described measures should not be carried out as an exception but purposefully in the form of implementing a long-term strategy with the reform of all areas of social life.

1. Gaidai T. (2014). Evolution of the conceptual and methodological foundations of the theory of institutional changes [Evolutsiyno-kontseptualno-metodolohichnykh osnov teoriiy instytutsiynykh zmin]. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. №164. pp. 13-17. doi: 10.17721/1728-2667.2014/164-11/2 [in Ukrainian]
2. Gaidai T. (2008). Paradigm of institutionalism: methodological context [Paradyhma instytutsionalizmu: metodolohichnyy kontekst]. Monograph. Kyiv. Kyiv University Publishing and Printing Center. 296 p. [in Ukrainian]
3. Hrazhevskaya N., Zavazhenko A. (2019). Institutional traps of market reform of the economy of Ukraine [Instytutsiyni pastky rynkovoho reformuvannya ekonomiky Ukrainy]. Scientific herald of Chernivtsi national university, №820, pp. 3–10. doi: 10.31861/ecovis/2019-820-1 [in Ukrainian]
4. Zavazhenko A. (2022). Institutions and their impact on economic development: the middle income trap [Instytutsiyni ta yikh vplyv na ekonomichnyy rozvytok: pastka serednoho dokhodu]. Scientific Notes of Ostroh Academy National University. "Economics" series. Ostroh. №24(52). pp. 4-10. doi: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-4-10 [in Ukrainian]
5. Mykhalytska N., Veresklya M., Boyko O (2021). Implementation of tax amnesty in the light of foreign experience [Provedennya podatkovoyi amnistiyi u svitli zarubizhnogo dosvidu]. Efficient economy. №11. doi: 10.32702/2307-2105-2021.11.73 [in Ukrainian]
6. North D. (2000). Institutions, institutional change and the functioning of the economy [Instytutsiyni, instytutsiynna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky]. Kyiv: Osnovy, 198 p. [in Ukrainian]
7. Polterovich V. (2004). Institutional traps: is there a way out? [Instytutsionalnyye lovushki: yest li vykhod?]. Social sciences and modernity. № 3. pp. 5-16. [in Russian]
8. Aron J. (2000). Growth and Institutions: A Review of the Evidence. The World Bank Research Observer. vol. 15, №1, 2000, pp. 99-135. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/3986503> [in English]
9. Branstetter L., Francisco L., Lowell J. Taylor, Venâncio A. (2010). Do Entry Regulations Deter Entrepreneurship and Job Creation? Evidence from Recent Reforms in Portugal. NBER Working Paper 16473, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. doi: 10.1111/econj.12044 [in English]
10. Corruption Perceptions Index. Transparency International. Retrieved from <http://www.transparency.org/> [in English]
11. Doing Business. Measuring Business Regulations. World Bank Group. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org> [in English]
12. Guiso L. (2016) Cultural Differences and Institutional Integration. Journal of International Economics. pp. 97-113. doi: 10.1016/j.jinteco.2015.11.005 [in English]
13. Hartwell Ch.A. (2015). Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects in J. Hölscher & H. Tomann (eds) Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics. Palgrave Macmillan. UK. pp. 153-169. doi: 10.1007/978-1-137-37138-6_9 [in English]
14. Prakash A., Potoski M. (2015). Dysfunctional institutions? Toward a New Agenda in Governance Studies. Regulation & Governance. №10. doi: 10.1111/rego.12113 [in English]
15. Tversky A., Kahneman D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty, Journal of Risk and Uncertainty, Springer, vol. 5(4). pp. 297-323. [in English]

A. Kolot, ScD in Economics, Professor
ORCID ID: 0000-0002-4393-9806

Kyiv National Economic University, named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine,
O. Herasymenko, PhD in Economics, Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-1122-1189

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/2>

p. 12-21

TEMPORALITY IN THE COORDINATES OF THE 21ST CENTURY SOCIAL AND LABOR DEVELOPMENT: THE NATURE AND DRIVERS OF TRANSFORMATION

The quintessence of the article is the author's concept of temporality and the argumentation of the hypothesis regarding the need to transform fragmentary judgments of a spatio-temporal nature in the field of social and labor development into a coherent system of knowledge that covers the temporal essence and temporal dimension of phenomena and processes in social and labor sphere, revealing the nature of "time crisis", contain theoretical and practical foundations for improving temporal processes management.

The research carried out is of a pioneering nature, in which a new approach and non-traditional view on social and labor issues through the prism of spatio-temporal perception of phenomena and processes is implemented. The proposed theoretical-applied construct of temporality opens up new facets of complex, multi-vector drivers of social and labor dynamics in the modern digital age.

Philosophical, theoretical and methodological foundations, arguments and conclusions, which are the content of this article, relate to the general phenomenon of temporality and its leading varieties – technological, economic and social. Variants of combining parameters of economic, technological and social temporality are revealed. The circle of temporal trends that appear as paradoxes of 'social time' is outlined.

Invariant approaches to the introduction of non-standard time models of employment as an economic form of manifestation of temporality with the identification of modes of duration of working time by the length of the working day, working week and number of working days per week are proposed. The current state and prospects for the introduction of various (non-standard) working time regimes are considered in the context of J. M. Keynes's well-known forecast of the transition to 3-hour shifts by 2030.

1. Kolot, A.M., & Herasymenko, O.O. (2019). Sotsial'no-trudovyy rozvytok v XXI stolitti: do pryrody hlobal'nykh zmin, novykh mozhlyvostej, obmezhen' i vyklykiv [Social and labor development in the XXI century: to the nature of global changes, new opportunities, limitations and challenges]. *Demography and social economy*, 1(35), 97–126 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/dse2019.01.097>.

2. Kolot, A.M. (2021). Sotsial'no-trudova real'nist'-XXI: filosofii stanovlennia, mozhlyvostej ta vyklykiv [Social and labor reality – XXI: philosophy of formation, opportunities and challenges]. *Economy of Ukraine*, 2(711), 3-31 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.003>.

3. Kolot, A.M., & Herasymenko O.O. (2021). *Pratsia XXI: filosofiiia zmin, vyklyky, vektory rozvytku [Work XXI: philosophy of changes, challenges, vectors of development]*. Kyiv : KNEU named after Vadym Hetman [in Ukrainian].

4. Heidegger, M. (1993). *Vremja i bytie: Stat'i i vystuplenija [Time and Being: Articles and Speeches]*. Moscow : Respublika [in Russian].

5. Heidegger, M. (2021). *Ponjatie vremeni [The Concept of Time]*. Moscow : Izdatelstvo "Vladimir Dal" [in Russian].

6. Shinkaruk, V.I. (Ed.). (1986). *Filosofs'kyj slovnyk [Philosophical Dictionary]*. 2nd ed, Kyiv. Holov. red. URE [in Ukrainian].

7. Masi, D. (2002). *Ozio Creativo*. Roma: BUR Biblioteca Univerzale Rizzoli.

8. Virno, P. (2013). *Grammatika mnozhestva. K analizu form sovremennoi zhizni [A Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life]*. Moscow : AD Marginem Press [in Russian].

9. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. 2nd ed. Malden, MA: Blackwell.

10. Weissman, D. (2019). *Vremeni v obrez: uskorenne zhizni pri cifrovom kapitalizme [Time is running out: Accelerating life under digital capitalism]*. Moscow : Izd. dom "Delo" RANKHiGS [in Russian].

11. Skidelsky, R. & Skidelsky, E. (2013). *How Much is Enough?* Penguin UK.

12. Schor, J. (2010). *Plenitude: The New Economics of True Wealth*. New York: Penguin.

13. Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity*. Blackwell Cambridge. Retrieved from: https://selforganizedseminar.files.wordpress.com/2011/07/harvey_condition_postmodern.pdf

14. Skills of the future: How to thrive in the complex new world. Expert report Global Education Futures (GEF) и WorldSkills. Retrieved from: <https://futureskills2020s.com/>

15. Meadows, D. (2012). Rost dolzhen prekratit'sja [Growth must stop]. *Odnako*, 17(126). Retrieved from: <http://ideasforworld.org/files/publications/10.pdf> [in Russian].

16. Harrison, L., & Huntingto, S. (Ed.). (2000). *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books.

17. Keynes, J.M. (2009). Jekonomicheskie vozmozhnosti nashih vnukov [Economic Possibilities for Our Grandchildren]. *Voprosy ekonomiki*, 6, 60-69 [in Russian].

D. Novokreshchenova, PhD student
ORCID ID: 0000-0001-6284-9817

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/3>

p. 22-31

EFFICIENCY OF THE CURRENT SYSTEM OF REMUNERATION IN THE PUBLIC SECTOR

The range of public sector entities was defined in accordance with the effective legislation. The range of public sector entities was defined in accordance with the effective legislation. The current remuneration in the public sector was studied, that allowed to identify the system's main problems. Also, the main aspects were summarized that must be considered when reforming remuneration costs in the public sector, particularly in budgetary institutions. The difference in the interpretation of the categories "remuneration" and "wages" is considered. The structure of the general public management sector and the structure of the employee benefits fund were approved by the salary statistics instruction and were graphically depicted. The forms and systems of the wage fund and the structure of remuneration in the public sector are considered. The reform of the remuneration system in public sector is analyzed and ways for its improvement are proposed.

Public demand for high-quality and highly qualified public service posed many problems for the public administration system. Indispensable changes in the principles and approaches to public management begin with motivated, depoliticized specialists capable of qualitatively performing the assigned tasks. One of the critical factors in forming such motivation is the projected remuneration system. On the other hand, the lack of stability and predictability of remuneration leads to low-quality public administration and politicization. The paper explores the mechanisms of politicization of civil service through remuneration and analyzes the legal framework for calculating remuneration and in-depth interviews with civil servants regarding their motivation.

1. World Bank, 2015, Available at: <http://pubdocs.worldbank.org/en/379851455220883932/Size-of-the-Public-SectorSummaryNote-120415.pdf>.
2. Instruksiia zi statystyky zarobitnoi platy: zatv. Nakazom Derzh. komitetu statystyky Ukrainy vid 13.01.2004 r. №5, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>.
3. Mykhailov M.H. (2019). Bukhhalterskyi oblik u biudzhetykh ustanovakh: navch. Posibnyk. 384 s.
4. Didyk A.M. Lemishovskiy V.I. (2017). Biudzhetni ustanovy: oblik, opodatkovannia ta zvitnist: navch. posibnyk. 1168 s.
5. Reforma opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv / Analitychna zapyska // Tsent ekonomichnoi stratehii. 2017. 43 s.
6. Minfin / Minimalna zarplata v Ukraini, Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>.
7. NADS / Statystychnyi zvit pro rezultaty monitorynhu opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv u 2020 rotsi, Available at: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/monitoringu-oplata-pratsi-010721.pdf>.
8. Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby (NADS) / Oplata pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv, Available at: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavni-sluzhbovtziv>.
9. Stratehiiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022-2025 roky, skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2021 r. № 831-r, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-r#n9>.
10. Plan zakhodiv z realizatsii Stratehii reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2019-2021 roky, zatverdzheno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 chervnia 2016 r. № 474, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/474-2016-r#n268>.
11. Kontseptsiiia reformuvannia systemy opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv, skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 travnia 2020 r. № 622-r, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2020-r#Text>.
12. Bukhhalteriia dlia biudzhetu ta OMS / Minekonomiky rozrobilo proekt modernizatsii systemy opłaty pratsi, yaka dozvolyt pidvyshchyt zarplaty v derzhavnii sferi, Available at: <https://www.budgetnyk.com.ua/news/8951-mneekonomki-rozrobilo-proekt-modernizats-sistemi-oplati-pratsi-yaka-dozvolit-pdvishchiti>.
13. Konstytutsiia Ukrainy № 1-rp/2016 vid 15.03.2016 – VR, Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
14. Natsionalne polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori 132 "Vyplaty pratsivnykam": Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.12.2011 № 1798, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-12#Text>.
15. Plan rakhunkiv bukhhalterskoho obliku v derzhavnomu sektori: nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 31.12.2013 r. № 1203, Available at: <https://buhgalter.com.ua/zakonodavstvo/buhgalterskiy-oblik>.
16. Hospodarskyi kodeks Ukrainy, p. 2, st. 22, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n181>
17. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy, Available at: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-chastka-derzhsektora-v-ekonomitsi-znizilasya-do-8>.
18. Biudzhetni kodeks Ukrainy, p. 12, st. 2, Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n82>.
19. Reforma opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv, analitychna zapyska, 2017. 43 s, Available at: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/public_wages_note_ukr1.pdf.
20. "Klasyfikatsiia instytutsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy (KISE)", Nakaz Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy vid 03 hrudnia 2014 r. No 378 zi zminamy, Available at: [https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20\(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8\).pdf](https://ukrstat.gov.ua/norm_doc/2020/85/85%20(%D0%B7%D1%96%20%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8).pdf).
21. Rezultaty opytuvannia "Reforma systemy opłaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv: zворотnyi zviazok", Available at: <https://nads.gov.ua/oplata-praci-derzhavni-sluzhbovtziv/opituvannya-shchodo-reformuvannya-sistemi-oplati-praci-derzhavni-sluzhbovtziv>].

Z. Palian, PhD in Economics, Associate professor
 ORCID ID: 0000-0001-5516-4983,
 D. Vynohradova, PhD Student
 ORCID ID: 0000-0002-2118-4043,
 M. Vynohradova, PhD Student
 ORCID ID: 0000-0001-5813-7892
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/4>
 p. 32-40

DEMOGRAPHIC SITUATION IN UKRAINE: THE SECOND DEMOGRAPHIC TRANSITION AND UNCERTAINTY

Recently Ukraine, and most regions and countries are experiencing rapid demographic changes. The demographic transition is characterized by the exhaustion of demographic potential caused by the unfavorable socio-demographic situation in the country.

This article aims to describe the current demographic situation in Ukraine and reveal major demographic trends leading to economic, social, and environmental unbalances and malfunctions of development models in Ukraine.

A tendency for the Ukrainian population decline is caused predominantly by a decrease in the birth rate and an increase in mortality. Women's fertility has dropped rapidly, and life expectancy has stagnated, driven predominantly by unfavorable economic situation, political instability, poor health care system, and social inequality. In Ukraine, as in many countries, regardless of economic development, fertility rates are now below 2.15 children per woman, treated as a long-term replacement rate. Past trends in fertility and mortality have led to an increasingly older population. The aging of society is a challenging phenomenon that characterizes the current stage of the global demographic transition. Migration is another trend that leads to unprecedented demographic changes resulting in more evident variation in aging at the regional level. Ukraine is experiencing the move from rural to urban areas within countries and across borders which causes deprivation of rural regions and redistribution of the working-age population.

Nowadays, the demographic situation results from the adverse impact of internal and external factors. Russia's invasion of Ukraine may lead to a demographic catastrophe. However, the scale of war consequences is hardly estimable. It is unknown how this war will evolve or when and how it will end, but it has already substantially affected Ukraine's population.

- Gladun O. (2018). Essays on the demographic history of Ukraine of the 20th century: monograph. Kyiv: Institute of Demography and social Reserch. [Ukrainian]
- Lesthaeghe R., Van de Kaa D.J. (1986). Two Demographic transitions, Population Growth and Decline. Deventer: Van Loghum Slaterus. 9-24.
- Libanova E. (edit.) (2014). Population of Ukraine. Imperatives of demographic aging. Kyiv: ADEF Ukraina. [Ukrainian]
- Dumanska V. (2020). Demographic trends in megacities: examples of European capitals. Demography and Social Economy (1), pp. 20-32. doi: 10.15407/dse2020.01.020 [Ukrainian]
- Libanova E., Poznyak O., Cymbal O., 2022. Scales and consequences of the forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation. Demography and Social Economy, 2 (48), 37-57. doi: 10.15407/dse2022.02.037 [Ukrainian]
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2022). World Population Prospects. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa/pd/content/World-Population-Prospects-2022>
- OECD. (2015). Ageing in Cities. Retrieved from <https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/Policy-Brief-Ageing-in-Cities.pdf>
- European Commission. (2020). The Impact of Demographic Change. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/demography_report_2020_n.pdf
- State Statistics Service of Ukraine. (2021). Tables of births, deaths and life expectancy 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/08/zb_tabl_nas_2021.pdf [Ukrainian]
- Palyan Z. (2014). Demography: a study guide. Kyiv: Kyivskyi Universytet. [Ukrainian]
- State Statistics Service of Ukraine. (2022). The number of the available population of Ukraine as of January 1, 2022. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_%D0%A1huselnist.pdf [Ukrainian]
- State Statistics Service of Ukraine. (2021). The number of the available population of Ukraine as of January 1, 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/05/zb_chuselnist%202021.pdf [Ukrainian]
- European Commission. (2013). Revision of the Standard Population. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5926869/KS-RA-13-028-EN.PDF/e713fa79-1add-44e8-b23d-5e8fa09b3f8f>
- State Statistics Service of Ukraine. (2021). Population of Ukraine 2020: demographic yearbook. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf [Ukrainian]
- State Statistics Service of Ukraine. (2022). Natural population movement in Ukraine 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06/zb_prn_2021.pdf [Ukrainian]
- State Statistics Service of Ukraine. (2022). Distribution of the permanent population of Ukraine by gender and age as of January 1, 2022. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06/roz_nas22.pdf [Ukrainian]
- State Statistics Service of Ukraine. (2021). Distribution of the permanent population of Ukraine by gender and age as of January 1, 2021. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/zb_rpn21_ue.pdf [Ukrainian]
- Loichinger E. (2015). Labor force projections up to 2053 for 26 EU countries, by age, sex, and highest level of educational attainment. Demographic Research, (32), 443-486.
- Kurylo I. (2020). Demographic aging in the capital of Ukraine, its features and modern challenges. Demography and Social Economy, (3), 17-36. doi: 10.15407/dse2020.03.017 [Ukrainian]
- Marois et al. (2020). Population aging, migration, and productivity in Europe. PNAS, 117 (14), 7690-7695.
- Kulu, H., Christison, S., Liu, C., Mikolai, J. (2022). The War and the Future of Ukraine's Population. MigrantLife Working Paper 9. Retrieved from <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>
- Office of the High Commissioner for Human Rights. (2022). Ukraine: civilian casualty update 29 August 2022. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/news/2022/08/ukraine-civilian-casualty-update-29-august-2022>
- UN Migration. (2022). Ukraine Internal Displacement Report. IOM. General Population Survey. Retrieved from https://displacement.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R7_final%20ENG_updated%20logo.pdf
- The UN Refugee Agency. (2022). Operational Data Portal. Retrieved from <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

A.-N. Fatalieva, PhD Student
 ORCID ID 0000-0001-5541-8509,
 D. Shamaida, PhD Student
 ORCID ID 0000-0001-6080-2425
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/5>
 p. 41-45

THE APPLICATION OF PATTERN MIXTURE MODELS AND TIPPING POINT ANALYSIS IN SOCIAL RESEARCH

Nowadays, social economics focuses on many critical issues; among them public health and morbidity are one of the highest priorities since they have a direct impact on human capital formation, which is a very important component in the development of the economy. Within public health issues, one of the crucial directions is the analysis of the effectiveness of drugs, which is typically performed on micro-level involving patients in hospitals. The data collected usually is not complete and it causes problems during the analysis as if a significant part of the critical data is missed that invalidates findings. The multiple imputation method is one of the most common approaches in dealing with this problem.

Both primary and sensitivity analyses were performed involving multiple imputation approaches. While the preliminary analysis was performed assuming that the missing-data values are overlooked at random, the sensitivity analysis was conducted on the two approaches of missing not-at-random algorithm – the pattern mixture models and the tipping point method. In the paper, the methodological aspects of the usage of these methods were highlighted. Also, the practical implementation of these methods was given in the example of imputing the missing values of the laboratory parameter at different time points with subsequent calculation of AUC and testing the hypothesis of drug efficacy using the analysis of covariance model. The primary analysis showed the effectiveness of the new drug compared to the placebo. A sensitivity analysis proved the results of the primary analysis. The tipping point method showed that if the assumption that the mean value of dropout is more significant than observed values for more than 196, then the result of the primary analysis is questionable.

1. Kovtun N.V., Fatalieva A.-N.Y. (2019). New trends in evidence-based statistics: data imputation problems. *Statistics of Ukraine*. No 87(4), pp. 4 – 13.
2. Mishchuk, O. S., Tkachenko, R. O. (2019). Methods of processing and filling of missing parameters in ecological monitoring data. *Scientific Bulletin of UNFU*, 29(6), pp. 119 – 122.
3. Ratitch, B., & O'Kelly, M. (2011). *Implementation of Pattern-Mixture Models Using Standard SAS/STAT Procedures*. Proceedings of PharmaSUG. Retrieved from <https://www.pharmasug.org/proceedings/2011/SP/PharmaSUG-2011-SP04.pdf>
4. Yuan Y. (2014). *Sensitivity Analysis in Multiple Imputation for Missing Data*. Paper SAS Institute Inc.
5. Smuk, M. (2015). *Missing Data Methodology: Sensitivity analysis after multiple imputation*. PhD thesis, London School of Hygiene & Tropical Medicine
6. Little, R.J.A. (1993), Pattern-Mixture Models for Multivariate Incomplete Data, *Journal of the American Statistical Association*, 88, pp. 125–134.
7. Ratitch B., O'Kelly, M., & Tosiello, R. (2013). Missing data in clinical trials: from clinical assumptions to statistical analysis using pattern mixture models. *Pharmaceutical Statistics*, Vol. 12, Is. 6, pp. 337–347.
8. Tipping point analysis – multiple imputation for stress test under missing not at random (MNAR). Retrieved from <https://onbiostatistics.blogspot.com/2015/08/tipping-point-analysis-multiple.html>
9. Rubin, D.B. (1987). *Multiple imputation for nonresponse in surveys*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
10. Little, R., Yau, L. (1996). Intent-to-treat analysis for longitudinal studies with drop-outs. *Biometrics*, vol.52, pp.1324-1333.
11. Brand, J. P. L. (1999). *Development, implementation, and evaluation of multiple imputation strategies for the statistical analysis of incomplete data sets*. Ph.D. thesis, Erasmus University. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/18508128.pdf>
12. Berglund, P. and Heeringa, S. (2014). *Multiple imputation of missing data using SAS*, Cary, NC: SAS Institute Inc. Retrieved from https://support.sas.com/content/dam/SAS/support/en/books/multiple-imputation-of-missing-data-using-sas/65370_excerpt.pdf
13. Kenward, MG. (2013). *The handling of missing data in clinical trials*. Clin. Investig. (Lond.) 3, pp. 241–250. Retrieved from <https://www.openaccessjournals.com/articles/the-handling-of-missing-data-in-clinical-trials.pdf>
14. Molenberghs, G. and Kenward, M. G. (2007), *Missing data in clinical studies*. New York: John Wiley & Sons. Retrieved from <https://download.e-bookshelf.de/download/0000/5740/97/L-G-0000574097-0002359047.pdf>
15. Molenberghs G. (2009). Incomplete data in clinical studies: analysis, sensitivity, and sensitivity analysis. *Drug information journal*, 43(4). pp. 409 – 429.
16. Carpenter, J. R. and Kenward, M. G. (2013). *Multiple Imputation and Its Application*, New York: John Wiley & Sons.
17. van Buuren, S. (2012), *Flexible Imputation of Missing Data*, Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.

C. Schäfer
 ORCID ID: 0000-0002-0038-5444
 Baden-Wuerttemberg Cooperative State University (DHBW), Mannheim, Germany
 Prof. Dr. P. Siegfried, Ph.D./MBA,
 ORCID ID: 0000-0001-6783-4518
 ISM International School of Management GmbH, Frankfurt, Germany
 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/6>
 p. 46-53

ANALYSIS AND EVALUATION OF DIGITIZATION OF SALES PROCESSES IN THE CAR DEALERSHIP

The automotive trade is currently in a phase of upheaval. The trend towards the online shopping experience, reinforced by the pandemic, and the discussion on emissions and driving bans for internal combustion engines in the vehicle sector sparked by the diesel problem, is driving the change to electric drive technologies [1]. This change creates new possibilities for vehicle in the field of digitization [2]. The cross-industry digitization can also be found in the new sales systems of automobile manufacturers [3]. A change in the sales channels can also be observed here. When buying a car, the customer deviates from going exclusively to the dealer he trusts and being looked after here throughout the entire sales process. Rather, individual sub-areas are shifting to the Internet. Established processes must be redesigned in order to continue to survive in the market and in competition.

The aim of this work is to answer two research questions. On the one hand, the status quo of the digitization of sales instruments in car dealerships is to be examined. Specifically, it is about the question of how digitization influences sales and what effects result from this. On the other hand, the question arises as to how digitization in the form of the Internet is suitable as a sales channel for the automotive industry, and whether such complex products as a new vehicle can be sold via this channel. Furthermore, it should be considered which changes in the sales structures this causes at the stationary car dealer.

The work deals exclusively with the digitization of authorized dealers with volume targets in the new car sector. This excludes the luxury or premium brands. In addition, a distinction is made between two customer categories in the car dealership. There are bulk buyers and individual customers. The bulk buyers are companies that enjoy special status and conditions due to a predefined number of minimum purchases. The individual customers are private customers or commercial customers who do not reach the minimum purchase. The work is limited exclusively to the analysis and effects of changes in the segment of individual customers.

1. Siegfried, P. (2021a) Enterprise Management Automobile Industry Business Cases, ISBN: 9783753444871, BoD Book on Demand Publisher
2. Abeln, H./Meunzel, R./Gaul, S. (2017) Digitalisierung im Automobilhandel. AUTOHAUS Digitalstudie 2017
3. Parment, A. (2016) Vertrieb und Konsumverhalten im Wandel. Die Zukunft des Autohandels
4. Siegfried, P. (2021b) Handel 4.0 Die Digitalisierung des Handels – Strategien und Konzepte Volume 1, ISBN-13: 9783754345030 BoD Book on Demand Publisher
5. Audi AG (2019a) Agenturvertrag Großkundengeschäft
6. Siegfried, P. (2020) Handel 4.0 – Erfolgreiche Unternehmenskonzepte mit Arbeitsfragen and Lösungen, ISBN: 9783751979757, BoD Book on Demand Publisher
7. Audi AG (2019b) Händlervertrag Einzelkundengeschäft
8. Maier, F. (2017) Süddeutsche Zeitung: Wie bereite ich mich auf eine Probefahrt vor?. <<https://www.sueddeutsche.de/auto/neuwagen-wie-bereite-ich-mich-auf-die-probefahrt-vor-1.2134880>>
9. AUTOHAUS/effisma (2017) Digitalisierung im Automobilhandel – Zusammenfassung/Extrakt. AUTOHAUS Digitalstudie 2017
10. Proff, H. (2012) Zukünftige Entwicklungen in der Mobilität
11. Huke, J./Siegfried, P. (2021) Finance Methods in the Automotive Sector – Business Agility in the Age of Digital Disruption, International Journal of Automotive Science And Technology, VOL. 5, NO: 3, 281-288, e-ISSN: 2587-0963, <https://doi.org/10.30939/ijastech..955551>
12. Statista-Umfrage (2017) Anteil der Personen in Deutschland der sich vorstellen kann, sein nächstes Fahrzeug online zu kaufen im Jahr 2017
13. Arthur D. Little (2012) Online-Vertrieb in der Autoindustrie. <<https://www.adlittle.de/en/node/20660>>.
14. puls Marktforschung (o. D.) Der Automobilhandel muss seine Stärken schärfen und einfacher werden. <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/743744/umfrage/argumente-fuer-den-autokauf-via-amazon-in-deutschland/>>
15. AUTOHAUS (2021) Zukunft des Autohandels: Bis 2035 halbiert sich der Gewinn. <<https://www.autohaus.de/nachrichten/autohandel/zukunft-des-autohandels-bis-2035-halbiert-sich-der-gewinn-2707586>>
16. Feser-Graf Gruppe (o. D.) Die Feser-Graf Gruppe stellt sich vor, <<https://www.feser-graf.de/unternehmen/ueber-uns>>
17. Schäfer, C. (2020) Handbuch Fahrzeugplaner FPS
18. Volkswagen AG (o. D.) Volkswagen Konfigurator. <<https://www.volkswagen.de/de/konfigurator.html>>
19. Audi AG (o. D.) Costumer Private Lounge. <<https://www.seitz-mayr-sonthofen.audi/de/kundenservice/individuelle-services/audi-customer-private-lounge.html>>
20. Niehaus, Antje & Emrich, Katrin (2013) Organisationsstrukturen im traditionellen und digitalen Vertrieb. Führung von Vertriebsorganisationen, S. 254
21. Altmann, F. (2021) Prozessoptimierung: Digitaler Kulturwandel. <<https://www.autohaus.de/index.php/nachrichten/autohandel/prozessoptimierung-digitaler-kulturwandel-2901228>>
22. n. V. (2018) Presseportal: Mit digitalen Technologien im Autohaus zum Point of Sale der Zukunft. <<https://www.presseportal.de/pm/126728/3864766>>
23. Rausch-Phan, M.T./Siegfried/P. (2022) Sustainable Supply Chain Management – Learning from the German Automotive Industry, Business Guides on the Go, ISBN 978-3-030-92155-2, Springer Verlag.
24. Ciftci, K./Michel, A./Siegfried, P. (2022) The Potential Impact of E-Mobility on the Automotive Value Chain, Springer Briefs in Business, ISBN 978-3-030-95598-4, Springer Verlag.
25. Schiller, T. (2020) Future of Automotive Sales and Aftersales
26. AUTOHAUS (2019) E-Commerce im Autohaus. https://www.wiso-net-de.ezproxy-dhma-1.redi-bw.de/document/AUTH__d34c91a09e05818a730647d922d8afb350887709
27. Lempp, M./Siegfried, P. (2021) Automotive Disruption and the Urban Mobility Revolution – Rethinking the Business Model 2030, Business Guides on the Go, ISBN 978-3-030-90035-9, Springer Verlag.
28. Menzel, S. (2021) Volkswagen startet eigenes Auto-Abo. Handelsblatt

I. Shmorhun, PhD Student
 ORCID ID: 0000-0003-0371-3607
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
 DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2022/220-3/7>
 p. 54-58

SUSTAINABLE INTERNATIONAL PORTFOLIO INVESTMENT: CONCEPTS AND CHARACTERISTICS

The article is devoted to analyzing the concept of sustainable international portfolio investment and the main features and differences from traditional international portfolio investment. It was found that there are practically no definitions of sustainable international portfolio investment in academic literature of domestic and foreign authors. The notions of the categories "sustainable investment" and "international portfolio investments" were considered and analyzed discretely. The sustainable international portfolio investment is treated as the process of investing funds by investment market actors through purchasing foreign securities of issuers (companies or countries) conducting business activities in compliance with environmental, social, and governance factors or green bonds to obtain investment benefits with mandatory consideration of (ESG) criteria. Comparative characterization of traditional and sustainable international portfolio investment was carried out regarding for such features as the essence, time period, and ultimate goal. Specific features of sustainable international portfolio investment were identified: investing in foreign financial instruments (mainly shares and bonds) taking into account social, environmental and governance criteria of companies or countries; investment objects do not include such traditional investment instruments as derivative financial instruments due to the fact that they have a speculative focus; the primary goal is to maximize profits and minimize risks, with mandatory consideration of ESG criteria; consideration of specific types of risk (ecological, social and governance).

Keywords: sustainable international portfolio investment, sustainable investment, international portfolio investments, green securities, sustainable development.

1. Leus D.V. (2018). Teoretyko-metodychni zasady vidpovidalnoho portfelnoho investuvannia yak instrumentu finansovoho zabezpechennia staloho rozvytku ekonomiky: Zastosuvannia praktychnoho instrumentarii vidpovidalnoho portfelnoho investuvannia na makro-, mezo- ta mikrorivni v Ukraini [Theoretical and methodological principles of responsible portfolio investment as a tool for financial support of sustainable economic development: Application of the practical tools of responsible portfolio investment at the macro, meso, and micro levels in Ukraine]. 76 p. (in Ukrainian).

2. Lomachynska I.A. (2021). Finansuvannia ta investuvannia v konteksti staloho rozvytku [Financing and investing in the context of sustainable development]. pp. 119-122 (in Ukrainian).

3. Vorontsova A.S., Yelnikova Yu.V., Rudychenko A. H. (2021). Strukturno-funktsionalnyi pidkhid do identyfikatsii vidpovidalnoho investuvannia [A structural-functional approach to the identification of responsible investing]. Visnyk SumDU, 36-42 (in Ukrainian).

4. Shkura I.S. (2017). Sotsialno vidpovidalni investytsii u zarubizhnii praktytsi zastosuvannia [Socially responsible investments in foreign application practice]. Nobel Herald, 1 (10), 91-100, DOI: 10.32342/2616-3853-2017-1-10-11 (in Ukrainian).

5. Sustainable Investing and Investment Management. CFA Institute. Retrieved from: <https://www.cfainstitute.org/en/research/esg-investing/sustainable-investing>

6. Rohach O.I., Dziuba P.V. (2016). Mizhnarodni portfelni investytsii [International portfolio investment]. VPTs "University of Kyiv".

7. Kozak Y.H., Lohvinova N.S., Kovalevskiy V.V. (2008). Mizhnarodna ekonomika [International economics]. Center of educational literature, 1467 (in Ukrainian).

8. Mitsenko I.M., Reshytko T.V. (2017). Mizhnarodna makroekonomika: Metodychni vkazivky do vyvchennia dystsypliny dlia studentiv spetsialnosti 292 "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny" [International macroeconomics: Methodological guidelines for studying the discipline for students of specialty 292 "International economic relations"]. 36 p. (in Ukrainian).

9. Bondar Y.A., Zalevskiy, A.V. (2014). Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: kompleks navchalno-metodychnoho zabezpechennia dystsypliny [International economic relations: a complex of educational and methodological support of the discipline]. 147 p. (in Ukrainian).

10. Camilleri M.A. (2017). Responsible and Sustainable Investing. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/314099816_Socially_Responsible_and_Sustainable_Investing

11. Abdelsalam A., Barake S., Elcheikh A. (2020). Sustainable Investment and ESG Performance. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/342703817_Sustainable_Investment_and_ESG_Performance

12. Principles of Responsible Investment. What is responsible investment? Retrieved from: <https://www.unpri.org/an-introduction-to-responsible-investment/what-is-responsible-investment/4780.article>

13. Katelouzou D., Micheler E. (2021). Investor Capitalism, Sustainable Investment and the Role of Tax Relief. European Business Organization Law Review. Retrieved from: http://eprints.lse.ac.uk/113380/1/Micheler_investor_capitalism_sustainable_investment_published.pdf

14. Bloomberg. (2022). ESG by the Numbers: Sustainable Investing Set Records in 2021. Retrieved from: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-03/esg-by-the-numbers-sustainable-investing-set-records-in-2021>.

15. Statista. (2021). Value of sustainable investment assets worldwide from 2014-2020, by region (in billion U.S. dollars). Retrieved from: <https://www.statista.com/statistics/742097/sri-assets-value-by-region/>

16. Global Sustainable Investment Alliance. (2021). Global Sustainable Investment Review 2020. Retrieved from: <http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2021/08/GSIR-20201.pdf>.

17. PwC. (2020). Asset and wealth management revolution: The power to shape the future. Retrieved from: https://www.pwc.com/gx/en/industries/financial-services/assets/wealth-management-2-0-data-tool/pwc_awm_revolution_2020.pdf

18. Credit Agricole Group. (2021). Responsible finance – Investing differently. Retrieved from: <https://www.credit-agricole.com/en/magazine/building-inclusive-finance/finance-responsible/responsible-finance-investing-differently>

19. S&P Global. (2019). ESG: Going Beyond the Balance Sheet. Retrieved from: <https://www.spglobal.com/en/research-insights/featured/esg-going-beyond-the-balance-sheet>

20. Business Insider. (2022). How ESG scores give investors insight into a company's environmental impact. Retrieved from: <https://www.businessinsider.com/personal-finance/esg-score>

21. Townsend B. (2021) From SRI to ESG: The Origins of Socially Responsible and Sustainable Investing. The Journal of Impact and ESG Investing. P. 16

INFORMATION ABOUT AUTHORS (META-DATA)

Заваженко Андрій – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: zavazhenko96@gmail.com

Zavazhenko Andriy – PhD Student, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Колот Анатолій Михайлович – доктор економічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, Україна

Контактна інформація: 067-401-12-29, kolot@kneu.edu.ua

Герасименко Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: 097-496-66-30, herasymenkomiid@knu.ua

Kolot Anatolii – ScD in Economics, Professor, Vice rector in Charge of Research and Academic Affairs, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine

Herasymenko Oksana – PhD in Economics, Associate Professor Department of Innovation and Investment Management Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Новокрещенова Дар'я Олександрівна – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: daria.novokreshchenova@gmail.com

Novokreshchenova Darya – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Пальян Зінаїда Оганесівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, інформаційно-аналітичних систем і демографії економічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: zipalyan@ukr.net

Виноградова Дар'я Володимирівна – аспірантка кафедри статистики, інформаційно-аналітичних систем і демографії економічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: dariavin12@gmail.com

Виноградова Марія Володимирівна – аспірантка кафедри статистики, інформаційно-аналітичних систем і демографії економічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: maryvinogradova2014@gmail.com

Palian Zinaida – PhD of Economics, Associate Professor at the Department of Statistics, Information and Analytical Systems, and Demography, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Vynogradova Daria – PhD Student at the Department of Statistics, Information and Analytical Systems, and Demography, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Vynogradova Mariia – PhD Student at the Department of Statistics, Information and Analytical Systems, and Demography, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Фаталієва Анастасія-Нарміна Ягубівна – аспірантка кафедри статистики, інформаційно-аналітичних систем і демографії економічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: nastya1nana@gmail.com

Шамайда Дар'я Максимівна – аспірантка кафедри статистики, інформаційно-аналітичних систем і демографії економічного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: sh.dasha@ukr.net

Fataliieva Anastasiia-Narmina – PhD Student at the Department of Statistics, Information and Analytical Systems, and Demography, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Shamaida Daria – PhD Student at the Department of Statistics, Information and Analytical Systems, and Demography, Faculty of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Крістофер Шефер – Баден-Вюртемберзький кооперативний державний університет, Манхайм, Німеччина

Контактна інформація: c.schafer@gmail.com

Патрік Зігфрід – професор, Міжнародна школа менеджменту, Франкфурт, Німеччина

Контактна інформація: patrick.siegfried@ism.de

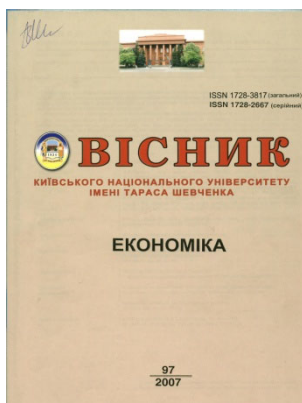
Christopher Schäfer – Baden-Wuerttemberg Cooperative State University (DHBW), Mannheim, Germany

Patrick Siegfried – Professor, International School of Management GmbH, Frankfurt, Germany

Шморгун Ігор Юрійович – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Контактна інформація: +38 093 233 12 70, shmorgunigor@gmail.com

Shmorhun Igor – PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка – це рецензований, цитований у міжнародних наукометричних базах науковий журнал, що видається із 2017 року чотири рази на рік і присвячений дослідженням в економічній сфері. Журнал видається з 1958 року

Атестовано

Внесено до Списку друкованих періодичних видань, що включаються до Переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") Наказом Міністерства освіти і науки України 17.03.2020 № 409

Зареєстровано

Державною реєстраційною службою України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19866-9666ПР від 29.04.13

Засновник та видавець

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет".

Свідоцтво внесено до Державного реєстру

ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця: 01601, Київ-601, б-р Т. Шевченка, 14

Індексується в таких міжнародних наукометричних базах та депозитаріях:

РИНЦ (E-Library), Science Index, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, RepEc, Socionet, Index Copernicus (ICV 2016 = 78,52), CyberLeninka, OCLC WorldCat, CrossRef, J-Gate, Microsoft Academic Search, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Registry of Open Access Repositories (ROAR), The Directory of Open Access Repositories (OpenDOAR), IDEAS, EconPapers, CiteFactor (indexed), Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv, National Library of Ukraine Vernadsky, DOAJ, ProQuest, CitEc, RedLink, Infobase (India), Researchbib (Japan), MIAR (Spain) (ICDS = 6,5), Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Social Science Research Network, Scientific Indexing Services, Open Academic Journals IndexGIGA Information Centre, Thomson Reuters ESCI (under evaluation), Cabell's (pending), Scopus (under evaluation) etc.

DOI префікс: 10.17721 (з 2013)

Редакційна колегія Вісника Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ЕКОНОМІКА схвалює ті рукописи, що відповідають загальним критеріям значущості в економічній галузі:

- оригінальні статті з фундаментальних і прикладних досліджень;
- тематичні дослідження;
- критичні відгуки, огляди, думки, коментарі й есе.

Проблематика:

- актуальні проблеми економіки й економічної теорії;
- менеджмент;
- маркетинг;
- міжнародна економіка й економічні відносини;
- облік, аудит та оподаткування;
- фінанси, банківська справа та страхування;
- підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- економіко-математичне моделювання та інформаційні технології в економіці.

Запрошуємо науковців до співпраці!

Статті можна подавати впродовж року трьома мовами:
українською, англійською та німецькою.

Приймаємо файли на e-mail: bulletin.economics@knu.ua
або на сайт: <http://bulletin-econom.univ.kiev.ua>

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІКА

Випуск 3 (220)

Редактор *Н. Казанцева*

Редактор англійського тексту – *М. В. Петровський*, канд. філол. наук, доц.

Коректор *С. О. Набокова*

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 7,9. Наклад 300. Зам. № 222-10506.

Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № ЕЗ.

Підписано до друку 20.10.22

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"

Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна

☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.knu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02